

दायित्व

मासिक

वर्ष ७

भारतीय नेपाली साहित्यिक विशेषांक २०५०

पूर्णाङ्क २१

सल्लाहकार

डा. मथुरा के. सी.

व्यवस्थापक

लक्ष्मी पन्त

कार्यकारी सम्पादक

रामप्रसाद पन्त

रचना सम्पादक

तारा कार्की

क्षेत्रीय प्रतिनिधि

विष्णुप्रसाद झण्डारी वुटवल-भैरहवा

नीलकुमारी गिरी-धरान

मुनिल ने पाल-विराटनगर

उत्तमकृष्ण मजगैर्या-दाङ-नेपालगंज

मुशीलचन्द्र श्रेष्ठ-पोखरा

ठाकुर पौड्याल-भरतपुर-चितवन

विष्णु ज्ञवाली-काठमाडौं

टंक सुवेदी 'अशिश्व'-सिक्किम

सम्पादन सहयोगी

ठाकुर प्रसाद शर्मा

सहयोग मण्डली

कुष्णबहादुर थापा

मुकुन्द शर्मा

मदन स्थापित

पदम प्र. निरौला

गिरिराज पन्त

प्रकाशन/कार्यालय

दायित्व प्रकाशन
डिल्लीबजार, काठमाडौं

पत्राचार

पो. व. नं. ६७६६
काठमाडौं

सहयोग

व्यक्तिगत (ने. रु. ४०१-

भा. रु. ४०१-

संस्थागत (ने. रु. १००१-

भा. रु. १००१-

विषय क्रम

अन्तर्वार्ता

लीला सत्य प्रतिदिन प्रतिक्षण यति छलंङ्ग छ, कसैले आयामिक भएको हुनै पर्दैन यो देख्न.....	१	इन्द्र वहादुर राई
नेपाली भाषाले पाएको मान्यता, सम्पूर्ण नेपाली भाषीले पाएको सम्मान हो	६	जगत क्षेत्री
भाषाको मान्यताले नेपालीको अस्तित्व रहेको छ हामीले मरीमेट्ने कसम खाएका थियौं.....	१५	शिव प्रधान
साहित्यको उत्पत्ति र अवनति त्यहाँको परिवेशमा भर पर्दछ	२७	राधाकृष्ण शर्मा काफ्ले
भानुभक्तको शालीक तोडिनु, नेपाली भाषा-साहित्यको इतिहासमा लागेको कलंक हो	५७	बुद्धिमान प्रधान
नेपालवासी साहित्यकारहरूले चाहेमा जे पनि गर्न सक्नुहुन्छ	१०५	डा० लक्ष्मीदेवी मुन्दास
अधिकार खोज्नु पछि र खोस्नु पछि पुरस्कारकै लागि लेख्नु साहित्यमाथि	१०७	प्रेम प्रधान
खुँडा प्रहार गर्नु हो	११३	दिलकुमारी भण्डारी
	१२७	तुलसीराम शर्मा 'कश्यप'

कथा / लघुकथा

कालाग्नि	१६	शरद क्षेत्री
अपूर्वा फेरि आउने अरे !	२६	इन्दिरा राई
आक्रोश	३४	गुरुभक्त घिताल
परदेशी दाइको पत्र : बहिनीलाई	४३	अजय लकान्द्री
मेरा अपरिचित साथी	६१	हरिप्रसाद गोर्खा राई
यस्तै छ यहाँ !	६८	सिद्धार्थ राई

दीयो	१००	मृन्नी सापकोटा
उद्देश्यहीन	१०३	श्रीकमल "भुदेन"
बारोदाइ र रूपाली दिदी	११२	खड्गराज गिरी
डाँडाको घाम र छरिएको विगत	१२०	बी. बी. सुब्बा
लेख / निबन्ध		
भारतीय नेपाली कविता प्रवृत्ति	४	सुधीर क्षेत्री
नेपाली भाषाले संवैधानिक मान्यता पाएपछि	२३	डा. शान्ती क्षेत्री
सानो घर ठूलो माग	२६	पवित्र रेग्मी
सिक्किमे नारीहरूको महत्वपूर्ण योगदान र भूमिका	३६	श्रीमती राधा प्रधान
सिक्किमेली साहित्य पृष्ठभूमि र पत्रकारिता, वर्तमान परिप्रेक्षमा	४७	बिजय वान्तवा
नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा, नेपाल-भारतको समन्वयात्मक सम्बन्ध	७५	डा. तुलसी भट्टराई
जमरा, अक्षता र हाम्रो दर्शन	८१	कृष्णप्रसाद ज्ञवाली
पूर्वाञ्चल भारतमा नेपाली साहित्यको विकास : केही महत्वपूर्ण बुँदाहरू	१३३	शविनाथ श्रेष्ठ
समीक्षा / समालोचना		
इन्द्रवहादुर राईको संगालो		
'पहाड र खोला, माथि नियाल्दा	६५	गोपीकृष्ण शर्मा
राजनारायण प्रधानको आलोचना	६३	कृष्ण गौतम
नाटक		
प्रतीधा	१०६	श्रीलबहादुर क्षेत्री
संस्कृति		
विस्मृतिको गर्भमा लोकगीत : लैवरी	१०१	शिशिर गुरूङ
हास्यव्यंग		
उज्ज्वल भविष्य	१२१	सानुभाइ शर्मा
कविता		
शब्दहरू	८	वीरभद्र कार्की डोली
यो प्रेम होइन	१५	रूपिलमणि अधिकारी
खुकुरीको धारमाथि नाङ्गा कथाहरू	२५	पवन चामलिङ

सडक	३३	समीरण क्षेत्री 'प्रियदर्शी'
यो टाउकोमा विश्व ब्रम्हाण्ड छ	३७	कर्ण थामी
घामको निघार माझ हिमाल	४१	केवलचन्द्र लामा
म नेपाली	४५	नव सापकोटा
प्रश्न : केवल प्रश्न ग्रामालाई	५६	राजेश तामाङ
पखने दिनहरू	६४	किशोर मोक्तान
प्रेयसीको नाममा : एक सैनिकको पत्र	७१	चोकबहादुर थापा
सायद तिमी धर्क भएछौ	७६	राम के. सी.
इपिसोड ६३	८५	विर्ख खडका डुवर्सोली
कठै यो मोहन ठकुरी !	८५	मोहन ठकुरी
हामी : केही भञ्ज्याङहरू	९२	तीर शेरमा
मन	९६	शोभित राई
भाँशुसित	९७	सुश्री सरस्वती मोहरा
अधिकार खोजे के होला ?	१००	स. व. स्नेही
केही तीन हरफे कविताहरू	११२	उपमान बस्नेत
केही कविताका टुक्राहरू	११७	टंक 'प्राणीव'
मेरा युद्धहरू मरेका छन्	११७	बालकृष्ण पीडेल
शुभकामनाहरू : एउटा देशलाई...	१२१	केदार गुरूङ
मृत्यु : एउटा बहाना जिन्दगी	१३१	युद्धवीर राणा
जीवन : एउटा लागि, एउटा शिशु	१४०	स्व. हरिभक्त कटुवाल

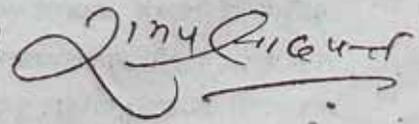
साथमा भानुभक्तको शालिक तोडियो / भानुभक्तप्रति श्रद्धा तथा चन्दा सङ्कलन / भानुभक्तको शालिक पुनः-
निर्माण संबन्धमा नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जीलिङको आह्वान / भानुभक्त अनुसन्धान अध्येयन पुस्तकालय /
नेपाली साहित्यको सेवामा-एक जापानी / कोलाज आन्दोलन-संक्षिप्त चर्चा / दायित्व बोल्छ ! आदि ।

सम्पादकीय

- जसले नेपाली भाषा र साहित्यको प्रगति र समुन्नतिमा योगदान पुऱ्याउँछ, त्यो देशको महान् गौरवको पात्र हुन्छ । नेपाली भाषाको विकासमा जीवन उत्सर्ग गर्ने नेपाल भित्रका नेपाली वा नेपाल बाहिरका नेपाली भाषी चाहे जोसुकै किन नहोउन तिनीहरूलाई हामीले मुक्तवृण्ठले प्रशंशा गर्ने पछं र खुल्ला हृदयले कदर एवं सम्मान गर्ने पछं ।
- आज हामी व्यक्तिवादी भएका छौं, स्वार्थको पछाडि दौडी रहेका छौं, हामीलाई साहित्यिक एवं भाषागत विकास भन्दा आत्मप्रशंशा चाहिएको छ । हामी गुटबन्दी गर्छौं, प्रोपगण्डा फैलाउँछौं, एक आपसमा प्रशंशाको ढोल पिटाउँछौं र केही हात लगाउँछौं । तर त्यसको दूरगामी प्रभाव कस्तो पछं सोच्नेतिर लाग्दैनौं । देश र भाषाको सेवा गर्ने उद्देश्य लिएको कुनै पनि राष्ट्रवादीले स्वउन्नतिको संकुचित घेरा भित्र नमग्निएर समुन्नत एवं समष्टिगत विकासमा आफूलाई समर्पित गरेको हुन्छ र गर्नु पनि पर्दछ ।
- नेपाली भाषोत्थानको प्रथम चरणदेखि नै गरिमायम एवं उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउँदै आएको विशेषतः पूर्वोत्तर भारतीयक्षेत्र जहाँ निर्वासनमा रहेका नेपालीहरू र अन्य भारतीय नेपाली भाषीहरूले नेपाली भाषालाई भारतको सम्बिधानमा समाहीत गराउनकोलागि दशकौदेखि आन्दोलन गर्दै आए र अन्ततः सफलता प्राप्त गरेर छाडे । अर्थात् २० अगस्त १९६२ को सुनौलो दिनलाई एउटा ऐतिहासिक दिनको रूपमा स्थापित गरेर सम्झरहने तुल्याए । ती स्वनामधन्य नेपालीहरूः जसले विभिन्न पत्र-पत्रिका र साहित्य सिर्जनाको माध्यमबाट नेपाली भाषालाई उन्नत र सबल बनाउनमा महत्त पुऱ्याई रहेका छन्, उनीहरूको देनलाई नेपाली साहित्यको इतिहासबाट अलग गर्न सकिदैन ।
- हामीले सोचौं, सम्झौं र अठोट गर्ौं । एउटा त्यो युग थियो- 'सुघपा' को युग । जुनबेला दार्जिलिङको साहित्यलाई नेपालले अनुकरण एवं अनुसरण गर्थ्यो । त्यसपछि सिक्किम र द्रतम लगायत अन्य प्रान्तमा पनि प्रशस्त नेपाली साहित्यकारहरू जन्मे र विदेशमा बसेर पनि नेपाली भाषा साहित्यलाई समृद्ध एवं वैभवशाली बनाउनमा योगदान पुऱ्याए । ती नेपालीभाषी साहित्यकारलाई आज हामीले समूचित कदर एवं सम्मान गर्न सकेनौं भने नेपाली भाषा र साहित्यप्रति गर्व गर्ने हामी हुनुको के अर्थ रह्यो ! हामीले समयानुकूल उत्सर्जित जन आकांक्षालाई अगाडि किन नसार्ने ! निजीस्तरबाट भएपनि यस परिपाटीको थालनी किन

नगर्ने ? यस प्रश्नको जवाफ हामीमा थिएन । जसको सम्प्रेषणात्मक उपलब्धी यो हुन गयो- भारतीय नेपाली साहित्यिक विशेषाङ्क (२०५०) ।

- यस विशेषाङ्कको लागि प्रेरणाप्रद सल्लाह दिनुहुने डा० तुलसी भट्टराई, विष्णुबिभु घिमिरे र केही रचना एवं फोटोहरू ममेत उपलब्ध गराएर आफ्नो लेखनीद्वारा पूर्वी भारतको साहित्यिक इतिहासलाई छलंग्याई दिने अभिनाश श्रेष्ठप्रति हामी आभारी छौं । साथै आफ्ना अमूल्य रचनाहरू पठाएर वा अन्तरवार्ताको भौका दिएर दायित्वको यस प्रकाशनलाई सफल पारी दिने देश-विदेशका सम्पूर्ण साहित्यिकवृन्द र विज्ञापन दिई दायित्वको उच्चतमभार बहन गरी दिने सम्पूर्ण विज्ञापनदाताहरूमा समेत हामी आभार व्यक्त गर्न चाहन्छौं ।
- दायित्वको वीसौं अङ्कमा प्रकाशित सूचना अनुसार हामीलाई विभिन्न स्रोत र साधनबाट विभिन्न भित्तिमा भारतीय नेपाली लेखकका रचनाहरू प्राप्त भएको हुँदा प्राप्तीको क्रम अनुरूप ती रचनाहरू छापिएका छन् । तसर्थ: छपाईको क्रमलाई हेरेर लेखकहरूले आफ्नो अग्रजता, प्रतिष्ठा र स्तरीयतामा मूल्याङ्कन गरेको नसम्झी दिनु हुन अनुरोध छ । समालोचक वा पाठकहरूले जुन लेखक वा साहित्यकारलाई जहानेर स्थान दिनु भएको छ हामीले पनि उहाँहरूलाई त्यहीनेर राखी सम्मान गर्न चाहन्छौं ।
- हामीलाई प्राप्त भएका अरूपनि धेरै साहित्यिक सामग्रीहरू विभिन्न कठिनाई तथा आर्थिक व्यवधानले गर्दा प्रकाशित गर्न सकिएन, न कि स्तरीयताको अभावले । आगामी अङ्कहरूमा ती बाँकि रचनाहरू प्रकाशित गर्दै लैजाने हाम्रो लक्ष्य त छँदैछ त्यो भन्दा पनि उल्लेख्य कुरा यो छ कि नेपाल बाहिर र भित्र विकसित हुँदै गइरहेको साहित्यिक सह-सम्बन्धलाई सुमधुर राख्न र साहित्य सिर्जनमा सामञ्जस्य कायम गर्न प्रत्येक अङ्कमा प्रवासी नेपाली साहित्यकारलाई स्थान दिँदै लैजाने समेत हाम्रो सोचै रहेको छ ।
- अहिले पाठकहरूलाई जे-जति सामग्रीहरू दिन लागि रहेका छौं, यसैले पनि हाम्रो क्षमताको लक्ष्मण रेखा तोडिसकेको छ, अर्द्ध लक्षको अनुमानित लक्ष्यलाई अतिक्रमण गरिदिएको छ । तथापि हामी आशावादी छौं, हाम्रा पाठक तथा साहित्यका मर्मज्ञाताहरूको माया पाएर हामी अरु उत्साहित हुने छौं र यस्तै प्रकारका विविध विशेषाङ्कहरू प्रकाशित गर्दै जाने थपबल हामीलाई प्राप्त हुनेछ । समस्त साहित्यकार साहित्यानुरागी शुभचिन्तक विद्वत्वृन्दहरूबाट हामी यही आशीर्वाद चाहन्छौं ।

लीलासत्य प्रतिदिन प्रतिक्षण यति छलंग छ, कसैले आयामिक भएको हुने पढेन यो देखन.....

— इन्द्र बहादुर राई

'इन्द्रबहादुर राई' नेपाली साहित्य जगतमा परिचय गराई राख्न पर्ने नाम होइन । यसमा पनि आयामिक लेखनले उहाँको स्थान निकै उच्च हुन पुग्यो । हाल उहाँ दार्जीलिङमा स्थायी बसोबास गर्नु हुन्छ र नेपाली साहित्यको विकासमा सशक्त योगदान पुःगाउनु हुन्छ । साहित्यिक साक्षात्कार गर्ने सन्दर्भमा श्री राई संग हामीले प्रत्यक्ष भेटघाट पनि गरेका थियौं र पत्रबाट अनुरोध पनि गरेका थियौं । तर समयको अभाव तथा व्यस्तताको कारण साक्षात्कार हुन सकेन । जेसुकै भएपनि हाम्रो अनुरोधलाई स्वीकार गरेर व्यस्तताको बाबजूद पनि स्वहस्त लिपी पठाउनुभै हामीलाई गौरवान्वित बनाउनु भएको छ । प्रस्तुत छ:-

अन्तर्वार्ता: श्री इन्द्र बहादुर राईसंग

— नेपाली साहित्यको सन्दर्भमा यहाँले नेपालमा सिर्जित साहित्यमा र भारतमा सिर्जित भारतीय नेपाली साहित्यमा के कस्तो अन्तर पाउनु भएको छ ?

अन्तर सोध्नु भएछ तर साम्थर्न कता-हो-कता धेरै छ । साम्थर्न बलमा दुवै नेपाली साहित्य अन्तर्गतका रहेका छन् । नेपाली साहित्य बटवृक्ष छ, ठाउँ-ठाउँ जरा खसाल्दै बढेको । एक अन्तर जुन देखिन्छ, तीन कारण छन् । (क) भाषिक । दुईतिर धनेक शब्दका

रूप भिन्न छन् । (ऐसेलु- असिलो,), क्रियारूप भिन्न छन् (प्रधि गएको रहेन छ- गएको थिएन छ, ...), यस्तै ग्रन्थ कति भिन्नता । भारतीय नेपाली लेखकहरूले तर अझतक यी भेदहरू लेखि-रहेका छन् अचचेतमै । भारतीय नेपाली जातीय भाषाको विकास गर्ने सचेतता राखेको देखिँदैन । (ख) लेखनवस्तु । यथार्थवादीय लेखनहरूमा क्षेत्रीय विषयवस्तु पस्छन् । बोधगम्यतामा केही कठिनता पाउँछन् अर्कोतर्फका पाठकवर्गले । (ग) साहित्य सैद्धान्तिक । लेखक तथा समालोचकहरूका प्रायोजिक लेखनहरू, गृहीत वा प्रतिपादित, अर्कोतर्फ चाँडो स्पष्ट हुँदैन । (काठमाडौंमा ल्याइएको मार्केजीय स्वरकल्पना (पयान्टसि) लेखनको बुझाइ अझ मेची तरेर दार्जीलिङ आइपुगेको छैन ।) यी कठिनता हुन्, तर दस डौंडा उताका, सात समुद्रपारिका लेखन-हरूको त केही बोध पाउन सकिँदा यी स-साना कठिनता कठिनता नै होइनन् ।

— तपाईंले कथा, उपन्यास र समालोचना तीनै विधामा आफ्नो विशिष्ट स्थान बनाइसक्नु भएको छ, तैपनि कुन विधामा बढी सन्तुष्टि प्राप्त गरेको अनुभव गर्नु हुन्छ ?

■ सन्तुष्टि सिर्जनात्मक लेखनमै पाइन्छ, कारण महत्तम मातामा यै हुँदछ सम्पूर्ण लेखन, कारण लेखकीय शक्ति सम्पूर्णले यसमा प्रकाशमा पाउँछ । कथाहरू लेखेकैमा केही सन्तुष्टि पाउँछु । एकबेला भन्थे : उम्दा लाग्दा कथा पाँचबटा लेखे पुग्छ । समय बित्दै ती कथाहरू पनि कता कसो पुरानिएका लाग्दा रहेछन् र लेखिएकोबाटको यो असन्तुष्टि प्राणै लेगा जस्तो हुन्छ । लेखकले लेखिसकेकाहरूमाथि कुरै नउठाइदिनु लेखकलाई सञ्चोले बाँच्न दिनु हो ।

— के तेस्रो आयासको औचित्य सकियो ? लीलालेखन र तेस्रो आयास एक-अर्काकै परिपूरक मानिन्छ— यस बारे यहाँको मन्तव्य ?

■ आयासिक लेखन (प्रवर्तित १९६३) आजसम्म भुलिएन । यो नभुलिनको औचित्यभित्रै होला कि आयासिक लेखनको केही औचित्य पनि ? मूलभूत तथ्य : आधुनिक लेखनका आधारिक साचेत्य र वृत्तिहरू अन्तः स्थापित वा सन्निहित रहेका छन् आयासिक लेखनमा, र सचेत पाठकको चेतनामा रहेको छ यो लेखन ।

लीलालेखन आयासिक लेखनबाट बढेको, 'लीला-दृष्टि आयासिक 'वस्तुता' धारणाबाट बढेको' हो आयासिकहरू र आयासिक लेखनका प्रेक्षकहरूलाई । वस्तुमा आरोपित हाम्रा विचार, भाव, मूल्य हाम्रै आत्मपरकता मात्र हो, वस्तुमा हामीनै प्रक्षिप्त भर्ना । यै चेतना बढी आज सर्वत्र 'लीला' मात्र देखेछौं । सदन्याई र पुष्टिकरण पाउँछौं दार्शनिक, वैज्ञानिक, मनोवैज्ञानिक सब फाँटबाट ।

लीलासत्य प्रतिदिन प्रतिक्षण यति छलंङ्ग छ कसैले आयासिक भएको हुनै पर्दैन यो देखन । मानिसका विचारमा, भाव भावनामा, व्यवहारमा

भूल, भ्रान्ति, पूर्वाग्रह, स्वार्थ नदेख्ने को छ ? लीला-लेखनमा यै प्रश्न छ : भूल, भ्रान्ति, पूर्वाग्रह, स्वार्थ किन छन् ? उत्तर पाउँछ : आत्मगततासित वाञ्छुपर्ने बाध्यता । समाधान उच्चतर के छ ? लीलात्वको ज्ञान, सहिष्णुता र अनासक्त कर्मशीलता : 'खेलौं बाँच्ने खेल !' लेखन समस्या : उपदेश नतुल्याई, लीलाचेतलाई लेखनमा मौलिक वृत्ति बनाई लेख्नु कसरी ? कुन लेखन प्रविधि अपन्याई ?

— भारतमा नेपाली भाषाले संबैधानिक मान्यता पाएको-मा यहाँले कस्तो अनुभव गर्नुभयो ?

■ हर्षको अतिरेकको अनुभव ! भारतको संबिधानमा नेपाली भाषाको अभिलिखित हुनु भारतको राष्ट्रिय स्तरमा भारतीय नेपालीहरूको मान्यता हुनु हो । भारतमा नेपाला जातिको संबैधानिक सुरक्षा र विकासलाई भारत सरकारको प्रतिबद्ध 'हुन्छ' हो ।

— नेपाली साहित्य र भारतीय नेपाली साहित्य भनेर विभाजित रूपमा साहित्यको अध्ययन गर्नु कतिको युक्तिसंगत देख्नुहुन्छ ?

■ नेपाली साहित्यभित्रको हो भारतीय नेपाली साहित्य । छुट्टै अध्ययनीय हुन्छ भा. ने. सा. यसमा छुट्टै अध्ययनीय थोकहरू हुँदा । ऐतिहासिक, राजनीतिक, समाज, वैज्ञानिक र यथाधिकताका दृष्टिले भा. ने. सा. का विकास र प्राप्ति केही भिन्न छन् । तर पनि सम्पूर्ण नेपाली साहित्य जुन छ त्यसभित्रको ।

— यहाँ अहिले के गर्दै हुनुहुन्छ ?

■ ६६ को पयो पक्केको, छोरा बुहारी, छोरीहरू जुवाई-हरू, ६ जना, नाति नातिनी भएको म बूढाहरूले नेपाली घरहरूमा जसोजसो गछुन् त्यसै गर्दैछु । पोहोरसम्म पनि उफ्रिवाफ्री निकै गरिहिडेको म अब थन्कोमा बस्न सिक्दैछु ।

— यहाँको जीवनको कुनै बिसर्ने नसकिने क्षण ?

☒ साच्चं बिसर्ने नसकिने क्षणहरू ता वर्तमानक हुन्, विगतका सब सम्झनु पर्ने । संशेर व्यर्थमा किन दुखूँ, किन खुसूँ ?

— नेपाली साहित्यका सबभन्दा पछिका पुस्ताका रचनाहरू कतिको अध्ययन गर्ने फुसंद पाउनुहुन्छ ?

☒ पढ्ने समय पाउँछु, पढेको छु सब पाइए जति । कथनीय कुरा असह्य छैनन्, घसह्य हुन्छन् कथन ।

कथनकारिता र लयकारिताको नवीन सौन्दर्य प्रशस्त पाउँछौं ।

— यहाँलाई मन पर्ने पाँच साहित्यकारको नाउँ लिनुपरे क-कस्को नाउँ लिनुहुन्छ ?

☒ के गर्छुँ, मेरा इष्ट कवि लेखकको सूचि संख्या ५ मा घट्न सकेन । मेरा सर्वाधिक इष्ट बालकृष्ण सम हुन् ।

२, लोच नगर, दार्जिलिङ ।

विजया दशमी २०५० को शुभ उपलक्ष्यमा सम्पूर्णी नेपालीहरूमा
सुख, समृद्धि तथा दीर्घायुको हार्दिक शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

बी. पी. शाही (अध्यक्ष)
ग्रामीण स्वास्थ्य शिक्षा तथा सेवा केन्द्र
गोकर्ण, दक्षिण ढोका, जोरपाटी, काठमाडौं ।
फोन नं. ४७०६३१ (R)

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को

शुभ-उपलक्ष्यमा समस्त

देशवासीहरूमा हार्दिक मङ्गलमय

★ शुभ-कामना ★

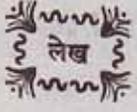
जि. वि. स. को कार्यालय
सिराहा

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को

उपलक्ष्यमा हार्दिक मङ्गलमय

शुभ-कामना

अर्नमा गा. वि. स.
सिराहा

भारतीय नेपाली कविताका प्रवृत्ति

- सुधीर क्षेत्री
बाजौलिङ

साहित्य सदैव मानिस र समाजमा परिक्रमित रहन्छ । मानिसमा रहेको विवेकशीलता र आत्म सचेतन-ताले उसलाई जिउन सिकाउँछ । यसर्थ मानिस जीवितता परिभाषित गर्ने खोज्छ- विभिन्न मत र दृष्टिकोणहरूले : चित्रण र बुझारको बेला कतिपय सैद्धान्तिक मापदण्ड आविष्कृत र सहाय बन्छन् । जीवन एउटै भए पनि भोगाइमा पायंकाय छ । पृथक पृथक भोगाइबाट परिस्थिति र युगानुकूलताले सिंगारिएर प्रस्फुटित लेखनमा तब विविधता र मतान्तर आउँछ । जीवन थुप्रै जस्तो भएर पनि अन्ततः सबैलाई एउटै बाडिएको हुन्छ । जीवनको भोगाइ, बुझाइ र लेखाइमा अनेक्य रहन्छ ।

साहित्यमा कविता-विधा नै जीवनको निकटतम संवेदनशील मित्र हो, कविता के हो भन्नेपट्टि नलागेर हामी अब भारतीय नेपाली कविताका प्रवृत्ति र प्रविधि-लाई एकसरो हेरौं । काव्य-लेखनको सन्दर्भमा भारतीय नेपाली साहित्यले धेरै घुम्ती र उकालो ओह्यालो गरि-सकेको छ । यहाँ कै परिवेश, स्थानीयता, भौगोलिकता र जनजीवनमाथि त्यसका प्रभावहरू प्रथमतः लिखित छन् । यहाँका कविता हाँसो आफ्नै समस्या, दुःख र प्रकृतिसित अभिव्यञ्जित छन् ।

प्रारम्भका प्रमुख कवि पंडित धरणीधर शर्माका कविताहरूमा जातीय-जागरणको निमित्त कहीं आग्रह त कहीं उपदेशात्मक भावहरू छरिएका छन् । स्व-जातित्वको पतनोन्मुख स्थिति अबलोकन गरेर उनका सुधारवादी कविताहरू जातीय-उद्बोधनका स्वरमा आधारित छन् । अशिक्षित, पथभ्रष्ट अनि सामाजिक अचेल समसामयिक जनसाधारणको निमित्त उनका कविता अचूक र प्रभावात्मक छन् । महानन्द सापकोटाको कविता लोकलयमा बाँधिएर हाँसा ग्राम्यस्थिति र संस्कारहरू प्रत्यक्ष भए । धरणीधरको शास्त्रीय र परम्परागत कविता-लेखन परिपाटीलाई तुलसीबहादुर क्षेत्री, रामचन्द्र गिरी, हर्कजङ्ग सिंह क्षेत्री, भाइचन्द्र प्रधानका कलमले अनेकानेक रूपपद्धतिमा प्रश्रय दिँदै लगे ।

शास्त्रीय र औपदेशिक कविताहरूको अन्त्यपछि स्वच्छन्दतावाद वा रोमान्टिसिज्म धारा बह्यो- यहाँको कविता प्रवाहमा । ध्रुव, नरेन्द्र प्रसाद कुमाई, अगमसिंह गिरी, जगत राई, नरबहादुर दाहाल, विक्रम रूपासा, प्रेम सेर्पा 'विडीकी', सावित्री सिंह आदिका कविताहरूमा यो प्रवृत्ति व्याप्त भयो । मानवीय विरह-वेदना, हाँसो-रोदन तथा जीवनका भावात्मक संवेदनशील अभिव्यक्तिहरू

स्वच्छन्दतावादी कविताहरूमा देखिएका लक्षणहरू थिए । यी मध्ये ब्रजमसिंह गिरी प्रमुख र प्रतिनिधि कवि भएर जनप्रिय र सशक्त कविका रूपमा चिनिए । गिरीका कविता विरही, व्यथित, भावुक र निराश हृदयका उद्गारहरू हुन् । उनी वेदनावादी कवि थिए । उनमा छायावादको प्रभाव पनि प्रष्ट छ । 'युद्ध र योद्धा'मा उनी युद्ध-विरोधी र क्रान्तिकारी कवि देखिएका छन् । उनका कविताहरूमा मूलतः प्रेम-प्रणयका पीडित अभिव्यक्ति, जीवनसँग निराशित भावहरू र जाति-प्रेम पाइन्छ । यतिबेलासम्म कवितामा छन्द पद्यात्मकता जीवित पाउँछौं हामी ।

लयात्मक छन्दको बहिष्कार गर्दै शोकित्ताम्बाइन र वीरेन्द्र सुब्बाका कविताहरू परम्परागत मान्यता र दृष्टिकोणलाई भत्काउँदै नौलो रूपमा देखिएका छन् । यी दुवै कविहरूमा दार्शनिकता तथा बौद्धिकता बढी पाइन्छ । स्थापित मान्यतालाई ध्वस्त पार्दै यतिबेला हृदयिक मात्र होइन मस्तिष्कीय उद्वेलन पनि भयो । तथापि वीरेन्द्रमा प्रगतिवादी घ्राणा प्रबल रूपमा रह्यो ।

घासामका अर्का लोकप्रिय कवि हरिभक्त कटुवाललाई हामी कदापि भुल्न सक्तौं नौं । उनका कविताहरू सरल शब्दचयन र सुललित वाक्य-गठनद्वारा जीवनका विविध पक्ष मामिक छन् । उनका कविताहरू सामाजिक-विभेद, सामाजिक कुव्यवस्था, मानवगत मूल्यहीनताको विरोध गर्छन्- कतै व्यङ्ग्यले, कतै चित्रणले ।

समसामयिक साहित्यमा आएको शिथिल र परम्परागत दृष्टिकोणको प्रतिवादमा १९६३ को 'घायामिक आन्दोलन' भारतीय नेपाली साहित्यको निकै ठूलो साहित्यिक मोड हो । यो आन्दोलनपछिको साहित्य लेखनमा (विशेषतः कविता विधामा) जुन नौलो परिपाटीले प्रविष्टि पायो, त्यो नितान्त अपरिचित र अक-

स्मिक भयो । 'घायामेली लेखन आन्दोलन'का प्रवर्तकहरू भिन्न पर्ने कविद्वय ईश्वरवल्लभ र वैरागी काइँलाका कविताहरू अत्यन्त नवीन दृष्टिमा आधारित भएर शैली, प्रवृत्ति अनि कवितात्मकतामा पनि नयाँ देखिए । जीवनको अभिव्यक्तिमा लम्बाई, चौडाई र गहिराई भित्र्याइने लेखनलाई 'तेस्रो घायामेली लेखन' संज्ञा दिइयो । संगीतीय अर्थ निरपेक्षता अनि चित्रकलामा चलेको घनत्ववाद पनि लेखनमा निम्त्याइने परीक्षण हेरियो । घायामेली दर्शनका अर्का प्रवर्तक, गद्यलेखक श्री इन्द्रबहादुर राईले यो सिद्धान्तलाई स्पष्टीकरण तथा व्याख्यात्मक दृष्टि दिदै लगे ।

जीवनको जटिलता र दुःखतासितै अभिव्यक्ति जटिल र कठीन हुँदै गयो । आधुनिक कवितामा प्रयुक्त विम्ब, प्रतीक, मिथहरू जीवन लेख्ने नौलो प्रविधि भए । यसरी कविता अतिशय बौद्धिक तथा जनसाधारणको स्तर समानान्तर नभएर आफ्नै लेखनविचित्रता र अन्तर्मुखी अभिव्यक्तिमा सन्तुष्ट रह्यो र कविता सर्वदा स्वीकार्य भइदिएन । घायामेली सिद्धान्तमा कविता (किंवा अरु विधा) जीवन भोगेपछिको वृत्तान्त होइन तर भोगाइको तत्कालिक अनुभूति संप्रेषण हो पनि भनियो । लेखनमा वस्तुलाई हाँफ्नो कुनै आलंकारिक अर्थ नभोडाइ सिङ्गै 'वस्तुता' लेखिने सोचियो । कवितामा अर्थ निरपेक्षता तर ध्वन्यात्मकताको आग्रह थियो । कविता त पानी जस्तो पिउनुपर्छ पानीको अर्थ नबुझी (श्री इन्द्रबहादुर राई)- अर्थलाई यसरी बहिष्कार गर्नुमा कवितामा जिउँदै अनुभूतिलाई अवतरण गराउने अभिप्राय थियो ।

घायामिक कवि वैरागी काइँलाका कविताहरू हाँफ्नै परिवेश र सामाजिक घरातलका सृजन भएर उनका कविताको पूर्वी-पश्चिमी दर्शनको समन्वय हामीलाई पचे पनि ईश्वरवल्लभका नितान्त पश्चिमी दर्शनको

आधुनिक कविता जीवनको चिह्न गर्न वैयक्तिकता खोतलेर लेखिएको छ । कविका युग द्रष्टा आँखाहरू प्रथमतः आत्मद्रष्टा छन्, त्यसपछि पारिवेशिक सत्यहरू, समाज, समय र युग हेरिन्छ । आफ्नो सामाजिक समायोजना र मनोवैज्ञानिकताबाट युगलाई दृष्टिगोचर गरिन्छ । र यस्ता चरम वैयक्तिक कवितामा कविको अन्तमुँखी भावभूमिमा हामी रमाउन सक्तौं नौं बरु अप्रभावी रहन्छौं । तर अत्याधुनिक भारतीय नेपाली कविहरूले यो संकीर्णताको घेरो तोडेर समष्टितिर दृष्टि दिएका छन् र सफल पनि भएका छन् ।

आधुनिक कविहरूमा निरन्तर कलम चलाइरहने अति सामयिक कविहरूमध्ये प्रमुखमा हामी घेरैको नाउँ लिन सक्छौं । भीम थापा, गुमानसिंह चामलिङ, कुमार घिसिङ, जगदीश थापा, खड्कसिंह राई 'काँडा', प्रेम शेरपा 'विरोक्ति', हरेन आले, मदन ओझा, लक्ष्मण श्रीमल, एम पथिक, मोहन 'दुबुत', असीत राई, मनबहादुर मुखिया, भविलाल लामिछाने, मोहन ठकुरी, शरद खेत्री, नरदेन रुम्बा, पी० अर्जुन, प्रेम प्रधान, दर्लसिंह 'अकेला', हिस्से बांगेल 'प्रताप', टेकध्वज जिम्बा 'आशा', युद्धवीर राणा, शिव प्रधान, नरबहादुर तोया, मनप्रसाद योञ्जन, जीवन घोडा, गोपाल गाउँले, मनप्रसाद सुब्बा, नोजाङ्ग स्याङ्गदन, गिर्मी शेरपा, केदार गुरुङ्ग, विकास गोतामे, राजेन्द्र भण्डारी, नरेशचन्द्र खाती, अविनाश श्रेष्ठ, जस योञ्जन 'प्यासी', जीवन नामदुङ्ग, उपमान बस्नेत, रघुनाथ सापकोटा, वीरभद्र कार्की ढोली प्रभृति कविहरू नेपाली कवितालाई नयाँ मान्यता र नौलो दिशातर्फ अग्रसर गराउने श्रृंजकहरू हुन् । आफ्ना विविध लेखन प्रवृत्ति र शैलीगत वैभित्यभिन्न पनि कविहरूको आन्तरिक आवाजमा ससता देखिन्छ ।

आधुनिक कविताका प्रवृत्ति तथा लक्षणहरू जो

अरु साहित्यमा व्याप्त छन् त्यसले नेपाली कवितामा पनि परिष्कृत प्रविष्टि पाएका छन् । कवि आज चरा-चुरुङ्गी, चन्द्रमा, प्राकृतिक सौन्दर्य र प्रेमका कोरा भावुक सौन्दर्यानुभूतिहरूले सिंगारिएको कवितामा विश्वास राख्दैनन्, आजको कविता त कठोर वास्तविकतासितको सामुद्रिक मन्थन हो, कुण्ठित युगको कुण्ठाग्रस्त मनस्थिति र जर्जर अस्तित्वभित्र सकारात्मक मूल्यहरूको संघान हो, अत्याधुनिक जीवन र मान्छेको बहु-आयामिक पक्षको विश्लेषणात्मक अध्ययन हो । यसैले अबको कविताको उन्मुक्त स्वरूप र यसको फाँटिलो लेखन पद्धति शास्त्रीय नियमबद्धता अति छन्दको संकुचित वृत्तभित्र घटाउन सकेन । आधुनिक जीवनको जटिलतालाई उद्घाटित पार्नलाई कार्ल मार्क्सको समाजवादी सिद्धान्त, फ्रायडको यौन मनोविज्ञान, सार्त्रे र कामूको अस्तित्ववादी सिद्धान्त, क्रोचेको अभिव्यञ्जनावाद, एनिल जोलाको प्रकृतवाद, बोदल अरको प्रतीकवाद, टी० एस० इलियटको 'निर्वैयक्तिक सिद्धान्त', एच्चा पाउण्डको काव्यात्मक दृष्टिकोण र यस्ता अनेकौं पश्चिमी सिद्धान्तहरू पनि साहाय्य हो भनेर आयात गरिएको छ । तर टुप्पीसम्म पश्चिमीकरण भएर अमौलिक अति विसंगत होला भनी पूर्वीय अध्यय-त्मिक दृष्टिकोण र स्थापित मान्यताहरूलाई पनि सम्पूर्ण त्याज्य ठानिएको छैन ।

भारतीय नेपाली कविता साहित्य अनेकन सृजन-शील प्रतिभाहरूको अथक लेखन प्रयासमा निरन्तर इयांगिदैछ । हामी अन्य साहित्यको तुलनामा पनि घेरै तल छौं । तर पनि आजसम्म यहाँ एउटै यस्तो प्रतिभाको जन्म भएको छैन जसको सुनाममा हामी एउटा डल्लै युगलाई सम्बोधन गर्न सक्छौं । पाठकीय-समालोचकीय भ्रवहेलना र प्रेरणा मूल्य स्थितिमा पनि काव्यप्रवाह वेग-संग दौडैको हो भन्नपछि ।

ॐ

शब्दहरू

— वीरभद्र कार्की ढोली
सिक्किम

धेरै गीतहरू लेखें, गाएँ ।
तर उसको मन ! थोरै पनि पगाल्न सकिन ।
भन, शब्दहरू भन,
कस्ता शब्दहरूमा यो कस्तो गीत लेखें मंले
शब्दहरू ! मेरो गीत,
अझ गीत हुन सकेन ।
धेरै कविताहरू लेखें ! सुनाएँ !
तर उसको हृदय, थोरै पनि छुन सकिनें ।
भन, शब्दहरू भन,
कस्ता शब्दहरूमा यो कस्तो कविता लेखें मंले
शब्दहरू ! मेरो कविता
अझ कविता बन्न सकेन ।
लेख्दं नलेख्नु भन्नु, कविताहरू
तर यो कविता प्रतिको मोह,

किन जान सकेन ?— संझन्छु ।
होस् अब,
शब्दहरू तिमी नआऊ वंशाखी भएर ।
हामी हिँड्ने कुनै बाटै छैन यहाँ
शब्दहरू तिमी नआऊ,
गीतका सरगम भएर ।
शब्दहरू तिमी नआऊ,
स्वच्छ कविता भएर
तिमीलाई बुझिदिने त्यस्तो हृदय नै छैन यहाँ !
शब्दहरू बराबर मलाई, ऐठन पार्न नआऊ यसरी
कविताको स्वरूप भएर ।
तिमी जिउने तिम्नो बुनियाँ नै छैन यहाँ !
शब्दहरू तिमी नआऊ !
तिमी नआऊ !!

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को पुनीत उपलक्ष्यमा समस्त नेपालीमा
मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

टेक बहादुर लिम्बु
इखाबु र सुखाबु
ताप्लेजुङ

नेटवार्ता

नेपाली भाषाले पाएको मान्यता सम्पूर्ण नेपाली भाषीले पाएको सम्मान हो ।

- जगत क्षेत्री

नाम : डा० जगत क्षेत्री

शिक्षा : एम.ए., पी.एच.डी., बी.टी. कोविद

जन्म : सन् १९३७ (बि.सं. १९९४) चानमारी, दार्जीलिङ

बाबु-आमा : स्व. नैनसिंह खड्का क्षेत्री / मधुमार्थी क्षेत्री

पदक/उपाधि : रत्नश्री स्वर्ण पदक (१९८७), शिक्षाको

राष्ट्रिय पुरस्कार (१९९२ भारत) र

भाषाको निमित्त पदक (१९९३ मित्रिकम)।

कृतिहरू : रविन्द्रनाथ ठाकुरको जीवनी (१९६२) अन्त-

द्वन्द (कथा संग्रह) १९६५, निबन्ध जगत

(१९६८) तीन तीर्थ तीन (संयुक्त कथा

संग्रह) १९७०, नेपाली साहित्यको संक्षिप्त

इतिहास (१९७५) कथा संग्रह (संयुक्त कथा

संग्रह) १९८१, हारेको मान्छे म (१९९२)

सम्पादन : भानुभक्त स्मृति ग्रन्थको उत्तराद्ध, एक बोट

बाह्र थुंगा (कथा संग्रह) दलबहादुर गिरी

(स्मृति ग्रन्थ) ।

पत्रिका सम्पादन : दिवालो (मासिक), जनदूत (मासिक),

गोर्खा (मासिक) ।

नेपालमा बसेर होस् या विदेशमा जहाँ बसेर पनि
नेपाली भाषा र साहित्यमा कलम चलाउने वा नेपाली

भाषा साहित्यप्रति माया राख्ने जुनसुकै व्यक्ति पनि हाम्रो
श्रद्धाका पात्र हुन् । पत्रिका थलो दोलखा जिल्ला बताउने
साहित्यकार जगत क्षेत्री विगत ३५ वर्ष देखि दार्जिलिङको
एउटा स्कूलमा अध्यापन गर्नु हुन्छ र नेपाली भाषा र
साहित्यमा निरन्तर कलम चलाउनु हुन्छ । त्यतिमात्र
होइन दार्जिलिङका स्कूलमा पढाइने अधिकांश कोर्सका
किताबहरू उहाँले लेख्नु भएको छ र सङ्गीत सीतार तथा
तबला वादनमा पनि पोख्त हुनुहुन्छ ।

साहित्यकार भनेपछि अत्यन्त माया गर्ने श्री क्षेत्री
अत्यन्त मिलनसार मृदुभाषी तथा असाधारण व्यक्तित्व
हुनुहुँदो रहेछ भन्ने कुरा मेरो प्रथम भेटघाटबाट नै अलग्ग
भयो । सात्विक आहार र निरन्तर साधनाले मानिसको
मन मस्तिष्कलाई अत्यन्त निर्मल स्वच्छ र सम्बेदनशील
बनाउँदो रहेछ भन्ने मलाई लाग्यो । मादक पदार्थ र
धुम्रपान देखि सधैं टाढा रहने श्री क्षेत्री साँच्चै नै फलेको
वृक्षको हाँगो प्रतीत हुनुहुन्छ, उहाँमा विद्वताको अलिकति
पनि अभिमान वा अहङ्कार छैन ।

भारतको दार्जिलिङ जस्तो रमणीय र प्राकृतिक
सौन्दर्यले परिपूर्ण नगरीमा स्थायी बसोवास गर्ने उहाँलाई

नेपालको माया लागीरहन्छ र वेला-बखत घाइरहुनु हुन्छ। सन् १९७५ मा पत्रिक थलो दीलखा पुग्दा एक दुर्घटनामा दाजुको मृत्यु भएको कारण शोक पर्न गैँ महिनी थलिएको र चेतना सुन्य भएको अवस्थामा एउटा फलामे सिँढी चढ्दै घेरैँ माथि कता हो कता पुगेको र एकजना साधुले बाटो छेकेको कारण त्यहाँबाट खस्दा सचेत भएको घटनालाई जीवन पुनः प्राप्तिको उपमा दिँदै यस घटनालाई जीवनको विसर्जन नसकिने घटना बताउनु हुन्छ।

उहाँले सन् १९७४ मा त्रि.वि.वि. बाट एम.ए. र १९७६ मा विद्यावारिधिको लागि नाम दर्ता गरेर १९८७ मा 'नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा नेपाली साहित्य सम्मेलन दाजिलिङको भूमिका' विषयक सोध-पत्रमा विद्यावारिधिको उपाधि प्राप्त गर्नु भएको छ।

एक श्रीमती (पुष्पलता), दुई छोरा र एक छोरीका पिता श्री क्षेत्री हाल सम्पन्न १९ औँ दीक्षान्त समारोहमा भाग लिन (विद्यावारिधिको प्रमाण पत्र लिन) काठमाडौँ आउनु हुँदा साहित्यकार पुष्कर लोहनीको घरमा बसेर साहित्यिक वार्ता गर्ने मौका मिलेको थियो। प्रस्तुत छ, सो वार्ताको सारसंक्षेप :-

१. यहाँको साहित्यमा प्रवेश कहिले देखि भयो र प्रेरणा कसबाट पाउनु भयो ?

सन् १९५८ मा बनारसबाट निस्कने दीपक मासिक पत्रिकामा देवकोटा माथि लेखिएको एउटा लेखबाट मेरो साहित्यमा प्रवेश भएको हो। स्व. अग्रम सि. गिरी मेरा गुरु भएको कारण उहाँकै संसर्गबाट मलाई साहित्यिक प्रेरणा मिलेको हो। यसपछि इन्द्रबहादुर राई र अर्छा राई 'रमिक'बाट पनि मैले ठूलो प्रेरणा पाएको छु।

२. नेपाली साहित्यको सन्दर्भमा यहाँले नेपालमा सिर्जित

साहित्य र भारतमा सिर्जित भारतीय नेपाली साहित्यमा के-कस्तो अन्तर पाउनु भएको छ ?

विशुद्ध नेपाली साहित्यको मूल थलो नेपाल भएको कारण नेपाल बाहिर बस्नेहरूले पनि नेपाली साहित्यकै अनुसरण गरिराखेका छन्। बोल्दा र लेख्दा यहाँको भाषा र साहित्यमा अन्तर पर्दैन तर बाहिर भन्ने जतिमुकै ठूला विद्वान् र नेताहरूले पनि बोल्दा एउटा शब्द र लेख्दा अर्को शब्द प्रयोग गर्छन्। यति सम्म कि 'तपाईं', 'हजुर' जस्तो आदरार्थी शब्द प्रयोगबाट शुरु भएको भाषण, वार्तालाप वा प्रबचनको अन्तमा तिमी र तँमा गैँ टुङ्गिन्छ। कतै कतै नेपालको दृष्टिले दाजिलिङको भाषालाई उपभाषा भन्ने गरिन्छ तर त्यसो भन्नु मेरो दृष्टिमा त्यति उपयुक्त हुँदैन किनकि देश, काल, परिस्थिति र सीमा आदिको कारण र बङ्गाली भाषाको प्रभावले गर्दा अलिकति फरक हुन गएको मात्र हो। सिक्किम र असमको जस्तो अपभ्रंश भाषा दाजिलिङको छैन। अतः त्यहाँको भाषालाई साधु भाषाकै रूपमा लिइनु पर्दछ भन्ने मेरो धारणा छ।

३. यहाँले कुन-कुन विधामा कमल चलाउनु भएको छ, यहाँको मुख्य विधा के हो र कुन विधाबाट बढी आत्म सन्तुष्टि प्राप्त गर्नु भएको छ ?

हात मेरो प्रायः सबै विधामा चलेको छ। मेरा केही गीत स्वरबद्ध भइसकेका छन्, कविता निबन्ध प्रबन्ध, समालोचना, कथा, नाटक, एकाङ्कीहरू सबै विधामा मैले हात चलाएको छु। बढी मात्रामा निबन्ध प्रबन्धहरू प्रकाशित भएकाले मेरो मुख्य विधा यही नै हो भन्नु पर्ला। तर मनपरेको विधा भने कथा विधा हो। बी.पी. कोइराला र भिक्षुबाट बढी प्रभावित भएकोले मेरा कथा मनोविश्लेषण र

नारीमनोविज्ञान उद्घाटन गर्नेमा उन्मुख छन् । नारी विशेषका मनोविकृतिहरू, नारी उत्पीडन र नारीका यौन समस्याहरूको बस्तु तथ्यलाई उदाङ्ग पार्न उद्यत मेरा कथाहरूमा नारी पात्रहरूले बढी स्थान पाएका छन् । हाल घ्राएर कथाले ढाँचा र कथाको धारणामा ठूलो परिवर्तन ल्याएको छ । कथा लेखदा मनाली कोइरालाका जस्ता देश, काल, परिस्थिति सुहाउँदा साहित्यकारको अनुसरण गरियो भने अवश्यभावी रूपमा ती कथाहरूले कुनै पनि परिवर्तित समाजका लागि प्रेरणादायी हुन सक्ने छन् । नारावादी साहित्य घेरै टिक्न सक्ने, आज-कल यस्तो देख्नमा घ्राइरहेको छ । त्यसै भएर पनि मैले मनोविश्लेषण मूलक नारी मनोविज्ञान र यौन मनोविज्ञान पक्षलाई ग्रहण गरेको हुँ, यस्ता कथाहरू देश, काल र परिस्थितिले बाधित नभई र कालान्तरमा पनि कथाको मूलपक्षमा परिवर्तन आउँदैन । ती सधैं सर्वदेशीय र सर्वकालिक हुन्छन् । मेरा कथाका मुख्य पात्रहरू पनि नारी नै छन् र तिनीहरूले नारीको अन्तर्वेदनालाई निदिष्ट गरेका छन् ।

४. भारतमा नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यता पाएको समाचार सुन्नासाथ यहाँले कस्तो अनुभव गर्नुभयो ?

नेपाली भाषालाई संवैधानिक मान्यता दिलाउनको लागि १९६० को दशक देखि नै हाम्रो सङ्घर्ष शुरू भएको छ । नेपाली भाषालाई कानूनी मान्यता दिन सन् १९६१ ताका गरेका सङ्घर्षको परिणाम स्वरूप पश्चिम बङ्गाल सरकारले दाजिलिङको लागि कानूनी मान्यता दियो । त्यसपछि गोरखाली तथा अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति आदि सङ्गठनसंगै सम्बद्ध भएर हामीले संवैधानिक मान्यता

दिलाउन सङ्घर्ष शुरू गर्‍यो । सिक्किमका मुख्य मन्त्री नरबहादुर भण्डारी अध्यक्ष र म कार्यकारी अध्यक्ष भएको १९९० मा सिक्किममा गठित भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद्ले ठूलो भूमिका खेल्‍यो । यसै सिलसिलामा हामी दिल्ली, देहरादून, असम, सिक्किम आदि स्थानमा गएर सम्पूर्ण नेपालीहरूलाई सङ्घर्षमा साथ दिन अपिल गर्‍यो । पक्राउ पर्‍यो । आखिर २० अगस्त १९९२ मा घ्राएर नेपाली भाषालाई भारतीय सम्बिधानको आठौँ अनुसूचिमा अन्तर्भुक्त गरियो । यो दिन देख्नु हाम्रो निम्ति जीवन भरको सपना थियो । अब भन्नुस् त्यसवेला मलाई कति खुशीको अनुभव भए होला ? त्यसैले म भन्छु— नेपाली भाषाले पाएको मान्यता सम्पूर्ण नेपाली भाषीले पाएको सम्मान हो ।

५. नेपाली साहित्य र भारतीय नेपाली साहित्य भनेर विभाजित रूपमा हाम्रो साहित्यको अध्ययन गर्नु कतिको युक्ति सङ्गत देख्नु हुन्छ ?

एक पटक समजीले भन्नु हुन्थ्यो— दाजिलिङले जे सोच्छ, त्यो नेपालीले सोच्छ तर आज भाषा र साहित्य विषयमा नेपालले जे आज सोच्छ, त्यो दाजिलिङले भोली सोच्छ । भारतमा हामीले सरकारसंग सङ्घर्ष गरेर अधिकार लिनु परेकोले पनि त्यसो भएको हुन सक्छ । अर्को कुरा दाजिलिङमा भइरहेको नेपाली भाषाको प्रगतिमा सुभास घिसिङको गोर्खा भाषाको तर्कहीन सोचाइको कारण पनि नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा बाधा पुग्न गयो । यसैको प्रतिफल सिक्किममा थुप्रै पत्र पत्रिका प्रकाशित हुँदा पनि दाजिलिङमा एउटा पनि दैनिक पत्रिका प्रकाशित हुन सकेको छैन । अब भने भाषाको मान्यताले गर्दा अधिक प्रगति हुने देखिन्छ ।

भाषा र साहित्यको उच्च संस्था 'साहित्य एकेडेमी' बाट नेपाली भाषाका पुस्तकहरू अन्य भाषामा अनुबाद गर्ने र अन्य भाषाका पुस्तकहरू नेपाली भाषामा अनुबाद गर्ने काम भइरहेकोले भविष्यमा नेपाली भाषा र साहित्यसंग दाँज्न सकिने स्थिति आउला, म आशावादी छु ।

६. मंले बुझेसम्म यहाँको मुख्य पेशा अध्यापन हो । यस बाहेक अन्य सङ्घ संस्थासंग पनि सम्बद्ध हुनुहुन्छ कि ?

म एकचोटी ४४ वटा सङ्घ संस्थासंग सम्बन्धित थिएँ । विभिन्न पदमा रहेर यी सङ्घ संस्थामा काम गर्दा म यति व्यस्त हुन्थेँ कि मलाई खानेसम्म पनि फुसंद हुँदैनथ्यो । पारिवारिक समस्याको त कुरै छाडौँ— अस्तव्यस्त नै भइसकेको थियो । अहिले पनि म धेरै संस्थासंग कुनै न कुनै रूपमा सम्बद्ध छु । जसमध्ये मुख्य रूपमा-नेपाली साहित्य सम्मेलन (प्रध्यक्ष) अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति (कार्यकारी प्रध्यक्ष) गोर्खा दुःख निवारक सम्मेलन (सह-सचिव) निखिल वंग शिक्षक समिति दाजिलिङ शाखा (सचिव) संजिविनी आश्रम (प्रध्यक्ष) शिक्षा प्रचारिणी समिति (सचिव) गोर्खालीग (सचिव) विश्व हिन्दू परिषद् (सदस्य) भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद् (कार्यकारी सदस्य) दाजिलिङ पार्वत्य विकास परिषद् (सरकारी तहमा मनोनित सदस्य) पश्चिम बङ्गाल माध्यमिक शिक्षा परिषद् (सदस्य) का साथै दाजिलिङका अधिकांश स्कूल तथा कलेजको सञ्चालक समितिको सदस्य भई विभिन्न राजनैतिक, सामाजिक, धार्मिक र शैक्षिक क्षेत्रसंग सम्बद्ध भएको छु ।

७. नेपाली साहित्यका सबैभन्दा पछिल्ला पुस्ताका

रचनाहरूको बारेमा केही भन्नु हुन्छ कि ?

नेपाल भित्रका साहित्यकारहरूको बारेमा त्यति अध्ययन गर्ने पाएको छैन । जहाँसम्म दाजिलिङको कुरा छ— सुधपाले रिक्त गरेको स्थान पूर्ति हुन सकेको छैन । धेरै ठूलो अन्तरालपछि रूपनारायण सिंह, शिवकुमार राई, इन्द्र सुन्दास, भाइचन प्रधान आदि आए तर वृक्षको मुनी घरू पौधा मौलाउन नसके जस्तै सुधपाको अभाव पुरा हुन सकेन । केहीपछि इन्द्रबहादुर राई तथा आध्यात्मिक आन्दोलनले दाजिलिङलाई झस्कायो । त्यसपछिको पिडीमा हामी आर्थी । हामी पछि धेरै समयसम्म दाजिलिङमा आएको राजनैतिक, आर्थिक र शैक्षिक समस्याले युवाहरूलाई दिग्भ्रमित तुल्यायो । अब आएर मनप्रसाद सुब्बा, नोर्च्याङ स्याङ्गदेन, संजय वान्तवा, विजय बान्तवा, नरदेन रुम्बा आदि जोशिला युवाहरूले काव्यविधामा आशा सार्दो कलम चलाएका छन् ।

८. नेपाली साहित्यमा यहाँलाई मनपर्ने कुनै पाँच साहित्यकारको नाम लिनुपर्दा क-कस्को नाउँ लिनु हुन्छ ?

सर्वप्रथम महाकवि देवकोटा जसको बारेमा मंले धेरै लेखेको छु । बालकृष्ण सम, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, लेखनाथ पौड्याल र विश्वेश्वर प्रसाद कोइराला ।

९. दाजिलिङका नेपाली भाषाका पत्रिका र नेपाल भित्रका तपाईंले अध्ययन गरेका पत्रिकाको विशिष्टतागत अन्तर के पाउनु भएको छ ?

दाजिलिङबाट निस्कने नेपाली भाषाका पत्रिकाहरूको कुनै नियमितता छैन । आर्थिक सङ्कटको चपेटामा परेर 'दिपालो' जस्तो पत्रिका पनि मासिक देखि वार्षिक हुन पुग्यो भनें अरुको के कुरा ! नेपाल भित्र त सरकारी संरक्षण प्राप्त धेरै

पत्रिका छन् र नियमित रूपमा चलिरहेका छन् । पारिश्रमिकको पनि व्यवस्था छ । तर दाजिलिङको कुनै पत्रिका निस्क्यो र त्यसमा कसैको रचना छापियो भने त्यो पत्रिका लेखकले पाउन मुश्किल पर्छ, पारिश्रमिकको कुरै नगर्ौं । कसैले पत्रिका निकाल्ने रहर गर्छन्, आफ्नै गोठका साहित्यकारलाई स्थान दिन्छन् । २-४ अङ्क निस्केपछि प्रकाशन बन्द हुन्छ । यी सबै कारणहरूले गर्दा दाजिलिङ र नेपालका पत्रिकाको तुलना गर्ने मिल्दैन ।

१०. भारतमा नेपाली भाषाले मान्यता पाएपछि साहित्यमा आएको फरक र नेपालमा प्रजातन्त्र आएपछिको फरक केही पाउनु भएको छ ?

~ नेपाल भित्रको साहित्यको बारेमा म त्यति अध्ययन

गर्ने पाएको छैन, दाजिलिङमा पनि भरखरै नेपाली मान्यता प्राप्त गरेको हुँदा त्यो विकसित रूप देख्न पाई सकिएको छैन । तर आई. ए. एस. जस्तो परीक्षामा पनि नेपाली भाषाका प्रश्न पत्रहरू अब तयार पार्ने पर्ने हुनाले निकट भविष्यमा भारतको प्रशासनमा प्रशस्त नेपाली भाषी युवाहरू पनि सहभागी हुने मौका पाउने छन् । भाषा साहित्य र पाठ्य पुस्तकको निमित्त पनि सरकारले अन्य भाषाहरूलाई जस्तै नेपाली भाषालाई पनि आर्थिक सहयोग दिने छ र ५-७ वर्ष पछि भाषाले मान्यता प्राप्त गरेको लाभ अवश्य देख्न पाइने छ ।

प्रस्तुति : रामप्रसाद पन्त

भारतीय नेपाली साहित्यिक

विशेषांक

प्रकाशित हुन लागेको पुनित उपलक्ष्यमा दायित्वको

पूर्ण सफलताको

कामना गर्दछौं ।

कृषि विकास बैंक

प्रधान कार्यालय

रामशाह पथ, काठमाडौं ।

यो प्रेम होइन

— कपिलमणि अधिकारी

गान्तोक, सिविकम

दुःखं दुःखले बेरिएको
यो जीर्ण तनको छयाल नराख्ने
ईश्वरीय देनलाई नबुझ्ने
सेवाको बदला तिरस्कार र
अपहेलना हत्याउने
आग्रहलाई विग्रह गर्ने
एकोहोरो प्रेम यो
कस्तो अनौठो प्रेम ?

मैले आविष्कार गर्ने जानिनै
यो अपहेलित.....जीर्ण जीवन
यो जीवन के जीवन
यदि संसारमा मनुष्यता रहेन भने
त्यो प्रेम, के प्रेम
यदि एक अर्काको
तिरस्कार र दुःख बुझिएन भने ।

यदि आंशु बाडिएन भने
यदि मन साटिएन भने
यदि यसको मूल्याङ्कन गरिएन भने
यदि यसको भाव बुझिएन भने
म त सहायता विहीन
अपहेलित बनी सकेछु

मलाई लाग्दछ अब यहाँ प्रेम छैन,
दया र धर्म छैन
यहाँ कुनै आशा नै छैन
संसारमा मेरो बास नै छैन
कहाँ सम्मको यात्रा छ अब.....
केवल मलाई त भ्रम लाग्न थाल्यो
हेरौं अब यहाँ
बास छ कि
मेरो नाश छ ?

विजया दशमी तथा दीपावलीको उपलक्ष्यमा हाम्रा सम्पूर्ण महानुभावहरूमा
हार्दिक मङ्गलमय शुभ-कामना !

— राजेन्द्र पण्डित

किशोर राइस मील

बालाजु, चक्रपथ ।

भाषाको मान्यताले नेपालीको अस्तित्व रहेको छ

— शिव प्रधान

सिक्किममा साहित्यकारहरूलाई भेट्नु पर्ने नाम लिस्टमा म संग बरिष्ठ समालोचक एवं कवि शिव प्रधानको नाम पनि लेखिएको थियो। उहाँसंग प्रत्यक्ष परिचय नभएपनि उहाँले लेखेका साहित्यिक कृतिहरू र सम्पादित गान्तोक साप्ताहिक पत्रिका बढ्ने शुभ अवसर पाएको हुँदा उहाँको व्यक्तित्व र कृतित्व बारेमा जानकारी पाउन त्यति कठिनाइ परेन।

म उहाँलाई भेट्न जाँदा पूर्वतिर सूर्य लालीमा भई उदाएको थियो भने गमलामा सजिएका मुनगाभा क्याक्टस र ग्लाडिसका फूलहरूले गान्तोक शहरलाई नव दुलही जस्तै सिगारिरहेको भान हुन्थ्यो। यता कश्चनजङ्घा हिमाल मुस्कुराउँदै कान्ति छर्दै थियो। रमणीय सुन्दर, सौम्य, मनमोहक, दृष्यावलोकनको आभास मिल्ने शान्त, वातावरण र प्राकृतिक आभूषणले आबद्ध भएको सिक्किम अर्थात् गान्तोक शहर जहाँ शिव प्रधानले साहित्यिक आराधना गर्नुहुन्थ्यो त्यहाँ म पुगें।

५/१० मिनेटको कुराकानी पछि शिव प्रधानले भन्नु भयो— तपाईं पत्रकार हुनुहुँदो रहेछ,.... ... खाइन्छ होलानी ?

मैले अस्वीकार गरे। सोचन थालें, साहित्यकार-

हरूको आ-आफ्नो बानी हुन्छ शायद, शिव प्रधानको लेख्नु र कसैसंग कुराकानी गर्नु अघि पिउने नशा हुन सक्छ।

एकैछिन पछि उहाँकी गुरुआमाले (सिक्किममा श्रीमतीलाई गुरुआमा भन्ने चलन रहेछ) चिया र विस्कुट टक्र्याउनु भयो र टेबुलमा राखि अभिवादन गरेर जानु भयो। पाहुना अथवा कसैलाई चिया टक्र्याईसके पछि अभिवादन गर्ने नीलो शिष्टता देखें। चिया पिउनु भन्दा पनि मेरा आँखा विशेष प्रकारले सजाइएको सुन्दर कोठा भित्र, पत्र-पत्रिका र पुस्तकले भरिएको दराज तथा न्याकहरू माथि र कोठाका चारै कुनातर्फ आँखा कुद्न थाले। तिनै पुस्तक पत्र-पत्रिका, दर्शन, भाषा, साहित्य र ठूला-ठूला ग्रन्थ र स्वयंले लेखेका दर्जनौ पुस्तक देखदा शिव प्रधानको परिचय मैले माग्नु भन्दा तिनै पुस्तकहरूले बताइरहेका थिए। अति मिलनसार, मृदुभाषी, स्पष्ट-वादी, निडर, यथार्थवादी र हक्की प्रवृत्तिका शिव प्रधान भारतीय नेपाली साहित्य जगतमा सुपरिचित एवं चर्चित समालोचक, साहित्यकार एवं पत्रकार हुनुहुन्छ। भारतीय नेपाली साहित्यमा मात्र होइन, नेपाली साहित्यमा समेत उहाँले उल्लेखनीय योगदान दिँदै आउनु भएको छ। उहाँले

प्रकाशित गरेका कृतिहरू - केही नेपाली नाटक र नाटककार, बिन्दु, सङ्घातहरू, कृतिका बिम्बहरू, गिरी ० भाव भूमि युद्ध र योद्धा, नेपाली भाषा र साहित्य, केही गोरेटो र गलछेंडो, परिशीलन, रेशाहरू, छान्दोलन ।

सम्पादन:- गान्तोक भाषा परिशिष्टाङ्क, गान्तोक साहित्य विशेषाङ्क, गान्तोक वाङ्मय विशेषाङ्क, डा० पारसमणि अभिनन्दन ग्रन्थ, डा० पारसमणि अभिनन्दन ग्रन्थ परिशिष्टाङ्क, गान्तोक वन्य प्राणी परिशिष्टाङ्क (अंग्रेजी) गान्तोक, सग्राम परिषद् परिशिष्टाङ्क, बृहत समालोचना र भाषिक छान्दोलन सफलताको गोरेटो सम्म, ।

प्रकाशोन्मुख:- भारतीय नेपाली कवि र काव्य, चर्चित धनुहारहरू, साहित्यका सैद्धान्तिक आधार (बृहत वार्ताहरू) ।

शिव प्रधानले नेपाली भाषाको निम्ति अद्वितीय देन दिनु भएको छ । भारतमा नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउनु अघि त्रासपूर्ण बातावरणमा पनि नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउन नेपाली भाषाको सङ्घर्षमा धारिलो कलम कहिल्यै रोक्नु भएन बरू झन् झन् निडर र यथार्थ घटनालाई साहित्यमा प्रस्तुत गर्दै भाषिक छान्दोलनको निम्ति समर्पित योद्धा बन्न भयो । विर्ने साहित्यकारसंग उनकै घर आगनमा भएका कुराकानीका केही अंश-

प्रश्न १. - नेपाली भाषाले भारतीय संविधानको ८ औं अनुसूचीमा मान्यता प्राप्त गरेपछि सिक्किमको साहित्य विकासमा के कस्तो परिवर्तन आएको छ ?

शिव प्रधान: परापूर्वकाल देखि नै यहाँ भाषाको माया प्रत्येक जातीको हृदयमा सङ्गालिएको थियो नै । भाषालाई सम्बैधानिक मान्यता दिएर (राजको सन्दर्भमा) विश्वका कतिपय राष्ट्रहरूले जातीय एकता साम्प्रदायिक सद्भावना राष्ट्रिय अस्तित्व र देशको सुरक्षालाई समेत

जोगाई ल्याएको इतिहास हाम्रो आँखा सामू छ । भाषिक मान्यताले बलियो तुल्याएको देणलाई आज विश्वको ग्रह कुनै मुलुकहरूले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा दबाव हाल्न नसकेको इतिहासलाई पनि यहाँ नकार्न सकिन्न । यसै क्रममा भारतमा नेपाली भाषाको ऐतिहासिक विकासक्रम एक चाखलाग्दो विषय भएको छ । नेपाली भाषाले भारतीय सम्बिधानमा मान्यता प्राप्त गरेपछि नैरास्यमा डुबेका हामी भारतीय नेपालीहरूलाई एउटा अस्तित्वको आधार पाएको अनुभव भइरहेछ । यतिका दिन देखि आफ्नो भाषिक अधिकार पाउनबाट बञ्चित भएका हामी एक करोड भारतीय नेपालीहरूको मातृभाषालाई भारतको सम्बिधानको ८ औं अनुसूचीमा अन्तर्भुक्त गर्दा विश्वको सर्वभन्दा बृहत् गणतान्त्रिक देश भारतमा भारतीय नेपालीहरूको अस्तित्व बढेको छ । यस मान्यताले भारतमा रहेका नेपालीहरूले जातीय एकता साम्प्रदायिक सद्भावना राष्ट्रिय अस्तित्व र देशको सुरक्षा समेतलाई हृदयङ्गम गरी देशप्रति आफूलाई समर्पण गर्ने एउटा नीलो आयामको शुभारम्भ भएको छ । यस मान्यताले भारतीय नेपालीहरूलाई सरकारले शङ्का उपशङ्काको दृष्टिले हेर्ने प्रवृत्तिलाई समाप्त गरिदिएको छ ।

अब रह्यो कुरो नेपाली भाषाले मान्यता प्राप्त भएपछि सिक्किमको साहित्य विकासमा के कस्तो परिवर्तन आएको छ ! म त यही भन्छु- भाषाले मान्यता प्राप्त गरेपछि जुन किसिमको परिवर्तन आउनु पर्दथ्यो त्यस किसिमको सोचाई परिवर्तन नभएको देख्दा यसमा म आफै चकित छु ।

प्रश्न २. - यसको कारण ?

शिव प्रधान: यसको सम्पूर्ण कारण बताए धेरै विवादास्पद कुराहरू उत्पन्न हुन सक्छन् । तर साहित्यको विकासमा निस्वायं सेवा गर्नको निम्ति गुटबन्दीलाई

ल्यागेर सामूहिक रूपमा साहित्यको विकास तर्फ लागे राष्ट्रले सोचेको साहित्य सिक्कामले प्रतिनिधित्व गर्ने सवर्देन भनी भन्न सकिंदैन ।

प्रश्न ३. - नेपाली भाषाले मान्यता प्राप्त गर्ने साहित्यकारहरूले भाषा आन्दोलनमा के कस्ता मानसिक अन्तर्द्वन्द्वहरू भोग्नु पर्‍यो ?

शिव प्रधान: यो सबै कुरा भन्दा एउटा इतिहास नै तयार हुन सक्छ । तर मलाई लाग्छ- भारतीय नेपाली साहित्यकारहरू प्रायः सबैले नै मानसिक अन्तरद्वन्द्वहरू भोग्नु पर्‍यो । यति हो कसैले घेरै कसैले थोरै । कसैले प्रत्यक्ष कसैले परोक्ष । यदि अन्तरद्वन्द्व भोग्नेहरूको नाम बताई दिए एउटा टेलिफोन डाइरेक्टरी नै बन्छ ।

प्रश्न ४. - गोर्खा भाषाको माग सेलायो । तर नेपाली भाषाले मान्यता कसरी पायो ?

शिव प्रधान: यस विषयमा मैले एउटा पुस्तक नै लेखिसकेँ । जुन तपाईंलाई पनि दिएको छु । सो पुस्तक पढ्नु भयो भने सम्पूर्ण इतिहास थाहा हुन्छ । नभए उक्त पुस्तक चित्रका दस्तावेजहरूले पनि बोल्ने छन् ।

प्रश्न ५. - मैले सिक्काममा आएर साहित्य लेखनमा पनि त्रासको वातावरण सृजित भएको देखेँ यसमा तपाईंको भनाई के छ ?

शिव प्रधान: गहन एवम् रचनात्मक साहित्य लेखनमा यहाँ कुनै त्रासको वातावरण सृजित भएको छैन । मैले २३ वटा अनुसन्धानात्मक पुस्तकहरू तयार गरेँ, मलाई यस किसिमको वातावरणले कहिल्यै छोएन । अब अध्ययनशीलताको कमी भएकाहरू र शिकाह लेखक एवं राजनीतिले प्रेरित तथाकथित साहित्यकारहरूले त्रासको वातावरण सृजित भएको छ भन्दै हिंडेको मलाई पनि थाहा छ । तर साहित्य सृजनामा न त्यस्तो वातावरण हिजो थियो, न आज छ न भोलि हुने छ । बरु साहित्य सृजनको निमित्त यहाँका लेखकहरूले विभिन्न तह लगायत वर्तमान सरकारबाट पनि आर्थिक सहयोग पाएर साहित्य सृजनमा आफूलाई समर्पित गरेको इतिहासलाई घेरै टाढा खोज्न जानु पर्दैन ।

प्रश्न ६. - यहाँ एउटा साहित्यिक समालोचनाका वरिष्ठ व्यक्तित्व हुनुहुन्छ । त्यसमा पनि पत्रकारिता क्षेत्रमा त करीव २० वर्ष जति महत्त्वपूर्ण योगदान गरिसक्नु भएको छ । मेरो अनुभवमा सिक्काममा पत्रकारिताको क्षेत्रमा हुनु पर्ने विकास देखिन, यहाँको अनुभवमा कस्तो लाग्छ ?

शिव प्रधान: सिक्कामको पत्रकारिता क्षेत्र हिजो हेरी आज केही मात्रामा विकसित भएको देखिन्छ । तर यहाँको पत्रकारिताको क्षेत्रमा विशेष अल्पविधा, अल्पज्ञानी पत्रकारहरूले चलाएको समाचारपत्रले यहाँको वातावरणलाई सशक्त रूपमा प्रभाव पारेको हुनाले पत्रकारितामा भने जस्तो विकास भएको छैन गुणात्मक र रचनात्मक पत्रकारिता भन्दा बढि राजनीतिले प्रेरित पत्रकारिता गरिएको हुनाले यहाँको वातावरण आजसम्म संतुलित सकेको छैन । किनकी पत्रकारिता निकै ठूलो विषय हो । यस विषय माथि पत्रकारहरूको महत्त्वपूर्ण दायित्व हुन्छ र हुनु पनि पर्छ । तर यस पेशामा यहाँ आफ्नो सिनसेरेटी, कर्मको पाइन्छ । रचनात्मक पत्रकारिता नगरिएको कारणबाट पनि कहिले काहीँ हामी हेपिएका छौँ । भनाँ हाम्रो रचनात्मक विवेक र दायित्वलाई बुझिदिने पनि यहाँ कर्म छन् ।

प्रश्न ७. - यो वातावरणलाई सुधार्नका निमित्त तपाईंले के कस्तो सोचाइ राख्नु भएको छ ?

शिव प्रधान: यस समस्याको समाधान गर्नका निमित्त विशेषतः पत्रकारहरू सृजित लगनशील र दायित्व बुझ्न सक्ने किसिमका विवेकी हुन र आफ्नो पेशाप्रति सम्बेदनशील सचेतता हुन अनिवार्य छ । पेरोलमा बस्नेहरूलाई असल सम्पादक र पत्रकार भनिदैन । सायद यस किसिमका पत्रकारहरू तपाईंको राष्ट्रमा पनि होलान कि ? पत्रकारहरूले बुझ्नु पर्ने कुरा के छ भने ऊ राष्ट्रको शिक्षक हो । जनहितलाई ख्याल नगरीकन बजारमा सुनेको उडन्ते खबर छापेर उसले सम्पादकको घाक पिड्छ भने समाजले त्यो कदापि मान्दैन । न त पाठकले नै स्वीकार गरिदिन्छ ।

वार्ताकार : तारा कार्की

कालाग्नि

— शरद क्षेत्री

परिवर्तनको निम्ति अग्निवार्यं छ- सङ्घर्षं तथा घर्षणं । के यो सूत्र साधारण भएपनि घकाटघ छैन र ?

विविध क्रिया-प्रतिक्रिया हुन्छ सङ्घर्षमा । दीर्घ-कालीन सङ्घर्षमा घेरैजनाको बलिदानपछि मात्र नूतन युगको गठन भएको प्रमाण छ । विधि र व्यवस्थामा शोधनसहित यथेष्ट परिवर्तन भएको सभ्यता छ ।

हो, प्रसव वेदना जस्तो पीडामय अग्नि जोसिलो स्थिति सङ्घर्षको हुन्छ भने नवजात शिशु झैं नव-गठित सभ्यता र उन्नतिको उपलब्धिमा कसको हृदय पो आह्ला-दित नबन्ना र ?

तर, विजयको त्यस उल्लासमा सर्वथा भुलिदो रहेछ, —'धर्म के हो ?'.....

दर्पको कालो बादलले धर्मलाई इवापै छोपेपछि पुनः श्रीकृष्णको पुत्र साम्बलाई स्त्रीको वस्त्र पहिराई ऋषिगण समक्ष उपेक्षाभावका त्यही प्रश्न प्रहार गरिन्छ, —'यस स्त्रीको पुष्ट गर्भबाट पुत्र उत्पन्न हुन्छ कि पुत्रि ?'
.....

ब्रह्म हुन ऋषि । त्रिकालदर्शी । जसको महान् ज्ञान र उचित गणनाले हुन्छ उन्नत समाजको निर्माण ।

सम्प्रदायका मात्रै होइन, तर देश र विश्वका पनि गौरव हुन् ऋषि । जगतमा विशद् साध्यताका रचनाकार हुन् ऋषि ।.....

अतः अग्रमान र शङ्काद्वारा ऋषिलाई लाञ्छित पार्ने, भर्त्सना गर्ने समाज र जातिको पनि कतै उन्नति सम्भव छ र ?

मस्तिष्क हुन् ऋषि । जब मस्तिष्क नै निर्बल वा नष्ट पारिन्छ, तब अति निरर्थक हुन्छ शक्तिशाली भुजाको मूढे बल, जतै पनि, जहिले पनि !... ..

त्यस उच्छृङ्खल सम्प्रदायमा स्त्री भेषधारी पट्टो साम्ब, पेटमा लपेटिएको कपडाको गठरी सह्याल्दै घुम्तो-भित्र लुकेर मूखं झैं गद्गद् गरिरहेको हुन्छ । प्रद्युम्नसहित अरू पनि उन्मत्त नौजवानको झुण्ड ऋषिको उपेक्षामा नै खुबै मज्जा पाइरहेका हुन्छन् । सामाजिक सर्पादा पाउनुको सट्टा यसरी लगातार उपेक्षा मात्र पाइनुले रूष्ट अकस्मात् सराप विस्फोटित हुन्छ, —'दुष्टहरू ! ऋषिको तपस्यालाई भीषण अग्रमान गर्थो ! फलतः यस दम्भी, मूखं, उन्मत्त, स्त्री भेषधारी पुरुषको पेटबाट जन्मनेछ एउटा साङ्घातिक मूसल । त्यसपछि त्यही घातक लोह-

मूसल नै तिमीहरूको कुल, सम्प्रदाय र समाजको सर्व-
नाशको मूल कारण बन्नेछ ।'... ..

ग्रहो ! क्रान्तिको निम्ति अनेकौं कष्टहरू खपेर
पनि स्वर्णम भविष्यको आस्थामा निस्वार्थभावमा
उत्सर्गित जनलाई यस्तो नवजात शिशुको वा नव-सूर्यको
प्रसवको सट्टा कुनै विनाशक मूसलको अप्रत्याशित प्रसवले
ठूलो अन्वोलमा पाउँदैन र ?

तब, महान् सारथी श्रीप्रभु समेत आगत अनिष्ट-
कारी समर्थको व्यूहमा आत्तिएका हुनेछन् । स्व-सम्प्रदायको
शिरमा त्यसरी काल-महाकाल मुख बाउँदै नाचिरहेको
बुझेर कुन्ती-श्राप स्मरण गर्दै अकित स्वरमा निश्वाससित
श्रीकृष्णको पीडा उच्चरित हुन्छ, -'उफ् ! भूलभूलको
जीवनमा यो सबैभन्दा ठूलो भूल भयो । वत्स ! ऋषिको
अपमान गरेर सम्प्रदायलाई निकृष्ट पार्ने प्रक्रिया शुरु
गर्नुभन्दा अर्को ठूलो मूर्खता केही छैन । मूर्खतासित दम्भ
पनि संयुक्त पान्यो । त्यसैले चाँखा अन्धो कान बहिरो
पान्यो । राजनैतिक भूलको आधार नै त्यही हो ।
धिक्कार ! सबै कुरो जान्न ग्रहमी तालमा झूट्को अनौठो
बीज गर्भमा रोप्यो त्यसरी कुसमयमा अन्धकार मूसल
जन्मायो । वत्स ! अब यस घातक उपलब्धिले निश्चय
नै विध्वंस पार्नेछ यदुवंश हाम्रो ! निर्मूल पार्नेछ जाति
हाम्रो ! तब, पराजित बन्नेछ राष्ट्र हाम्रो ! खण्डित र
पराधीन बन्नेछ समाज हाम्रो !'

त्यसपछि अनेकौं विवाद र तर्क पश्चात श्री
भगवान्को परामर्शमा लोह-मूसललाई चूर्ण-विचूर्ण पारेर
फालियो गहिरो समुन्द्रमा !

तर ज्ञानको उपेक्षामा त्यसरी श्रापवश जन्मिएको
संहारक मूसल त्यति सहजै कसरी पो नष्ट हुनसक्छ र ?
..... प्राणहर मूसलको चूर्ण पिएर समुन्द्र पनि
धर्मको विरुद्ध जान सक्तीन ।

धर्म भनेको अनुशासन हो । ज्ञानको उचित
सम्मान गर्नु नै उन्नतशील समाजको धर्म हो भन्ने बुझेर
युग-युगदेखि बदलिंदो सभ्यता देखेको समुन्द्रले कुन
सिद्धान्तमा मूसलचूर्ण ग्रहण गर्ने र ? हो, युग-द्रष्टा
समुन्द्रले मूसलको चूर्ण ग्रहण नगरी आत्मगौरवपूर्वक त्यस
विनाशक फोहरलाई किनारमा पर्याकिएको कथा युगौं-
देखि वर्तमानसम्म बारम्बार दोहोरिई नै रहेको छ ।

तिरस्कारका लहरहरूसित बगेर आएको मूसल-
चूर्ण समुन्द्रको किनारमा पुगेपछि निहीत पापात्माको
कारण लाजले यताउता लुक्न खोज्दछ । समनान्तरमा
त्यो मूसल-चूर्ण विकसित भएर तेज धारयुक्त तरवार झैं
बन्दछ, जसलाई सजिलोमा सम्बोधन गर्न शास्त्रमा कुश
वा दभं भनिएको छ ।

तर, विनाशक हतियारको नाम जे पनि हुनसक्छ ।
समय-समयको कारण त्यसको रूप र शक्तिमा विविधता
आउन सक्छ । अतः नाम कुश वा दभं, अरु जे नै
भएपनि त्यो धारिलो मानव संहारक तमूना श्रापित
मूसलबाट नै विकसित भएको हतियार हो भन्ने कुरो
ऋषिको मर्यादा नराख्ने हीन-समाजमा कसले पो
विश्लेषण गर्ने र ? जीवन र सभ्यताको साक्षी गतिशील
नदी र पवनको पराकाष्ठा समापित प्रौढ सागरको मर्म
नपढी त्यही एक किनारमा बहुजन हितायः ध्यानको सट्टा
झूत, मदिरा र परस्त्री भोगमा मस्त दुराचारी र स्वार्थी
समुदायलाई कसले परिष्कृत दृष्टि दिने र ?

खल्लीमा पैसा, पाबुरामा तागत, मनमा दम्भ
हुनाले संसार समस्त नै आफ्नो बसमा छ भन्नालेहरू
माझ सानो विषयमा पनि ठूलो कलह शुरु गरिन समय
पखंडु पर्दैन ।

पहिले भनाभन शुरु भयो । क्रोधको आगो यत्तिर्म
धपकक बलिहाल्यो । निभाइहालनु पर्ने आरम्भमा नै त्यो

आगो दन्कयो । तर त्यो निभाउने विद्वान् ऋषि कुनै थिएनन् उपस्थित त्यहाँ । ओहो ! ज्ञान र ऋषि निर्वासित तामस समाजमा कसले रोक्ने त्यो आपसी घाक्रमण !

क्षणभरमा नै अधिलिखित जे पायो, त्यसैले नै सोझै आपस्तमा हानाहान शुरू भयो । तब क्रोधले पागल भएर अधिलिखितको तरवार झैं धारिलो कुशहरू टिप्दै तिनीहरू घाक्रमण गर्न थाले । त्यसरी विनाशक मूसलबाट उत्पन्न दर्भको प्रहारले एउटा भाइबाट अर्को भाइको घात हुन थाल्यो । क्रमशः जातिको पतन हुन थाल्यो ।

ओह ! ऋषिलाई अपमान गर्नाले यसप्रकार श्रावण प्रसव भएको मूसलको नवीनतम संस्करणहरूको कतै अभाव छ र जगत्मा ? उफ् ! युगीदेखि वर्तमानसम्म तेज धारयुक्त संहारकले आपस्तमा हानाहान गरेर भाइ-भाइको घातप्रतिघातले समस्त सम्प्रदाय विलाप भइरहेको दुर्भाग्यपूर्ण कथाले अब हामीलाई सचेत नपार्ने र ?

ओह ! ज्ञान-गुरू र ऋषिलाई तिरस्कार गरेर कुनै पनि जाति र समाज उभो लागेको छैन भन्ने आभास हुँदा-हुँदै पनि किन यसरी आर्थिकबल वा सत्ताबल र बाहुबललाई मात्रै सर्वस्व ठानेर पुनः सर्वनाशको भागी बन्ने ? इतिहासमा घटित विगतका भूलहरूमा उचित संशोधनको मार्ग खोज्नु नै सभ्यता हो भन्ने बुझेर पनि पुनः मूसल जन्माउने मूर्खता अपनाउनुभन्दा अरु हास्यास्पद कुरा के पो होला र ? कमसेकम यस प्राधुनिक युगमा यस्तो भूलको मूर्ख अनुसरणबाट बाँच्ने कुनै सचेत प्रयत्न त गरौं !

नत्र, ओह !

के तब हामी हौं मात्रै कठपुतली !

जन्म र मृत्युको दुई धागाहरूमाझ सञ्चालित हामी यस जगत् मन्त्रमा एउटै दृश्य नै घरिघरि दोहोराउन किन बाध्य छौं ? ओह ! कस्तो अद्भूत लीला यो !

कस्तो अद्भूत परतन्त्रता यो !

सायद, लीला समाप्त हुने लागेको मूहत त प्रभु श्रीकृष्णलाई मात्रै पो थाहा लाग्दोछ । हाम्रो ध्यान कहिल्यै यवनिकातर्फ गएन- हामी बबुरो त कुरा समातेर आपसी घाक्रमणको ताकमा नै बितेरछौं ! बित्दैरछौं !

उफ् ! सभ्यता ! सभ्यता !! खोक्रो डोल पिट्दै हामीले अधिलिखित उक्लेको झूटो स्वांग मात्रै यतिञ्जेल गरेछौं ! युगले त जहिले पनि हाम्रो परिचय 'मर्नु र मार्नुमा' सीमित पारेछ ! कठै ! हामीलाई त मात्र एक 'शिकारी' पो पारेछ !

ओह ! म सिर्फ एक शिकारी ! तीर चलाउने लागेको छु । त्यही संहारक मूसल-चूर्णबाट तयार तीरको विषाक्त धार भीषण अट्टहास लिइरहेको छ ! मेरो दृष्टि-शक्ति निरन्तर कमजोर, बन्दिरहेको छ !

हाय, कस्तो लीला यो ! मृग ठानेर चलाएको तीर अब त्यस बिलखमन्द स्थितिका जङ्गलमा निरूपाय सुतेका क्लान्त युगथी प्रभु गोविन्दको पैतालामा नै रोपिएको छ ।

उफ् ! श्रापित हुनाले तीरको टुप्पो अति विषाक्त छ !

कालाग्नि हो त्यो ! त्यसभन्दा भयानक अरु केही छैन ! प्रलापान्नि हो त्यो ! ओह ! मेरो जाति ! मेरो देशवासी ! ओह ! मानिस ! सबै मानिस ! बाँचौं ! कालाग्नि हो त्यो बाँचौं !

बाँचौं !!

बाँचौं !!!

- दार्जीलिङ ।

साहित्य मान्छेको भित्री आँखा हो जसले विवेकको बिको खुलाउँदछ ।

- नर बहादुर भण्डारी

नेपाली भाषाले संवैधानिक मान्यता पाएपछि.....

— डा० शान्ति क्षेत्री

नेपाली भाषाले भारतीय संविधानको घाटो अनुसूचीमा अन्तर्भूक्त हुने सौभाग्य प्राप्त गर्‍यो— २० अगस्त १९६२ को दिन । भारत लगायत नेपाल र विदेशमा बसो-वास गरिरहेका नेपाली भाषालाई मातृभाषा मान्ने र सम्पर्क भाषा भनी मान्ने मवै रमाए । भाषा-नाम विवादलाई चूडान्त निर्णय दिएर टुंग्याइदिनुका साथै भारत-सरकारले राष्ट्रिय एकीकरणको एउटा आदर्श नमूना स्थापना गर्नुका साथै दीर्घजीवी छाप पनि बसायो । हामी टुक्रिन पाएौं— यो केन्द्र सरकारका कर्णधारहरूको दूरदर्शिता हो— भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद्का अध्यक्ष श्री नरबहादुर भण्डारीको निष्ठापूर्ण नेतृत्वको शुभ-फल पनि हो ।

भाषाले मान्यता पाएपनि हामी पानी-झरीमा छाता ओढी-ओढी नाचन गाउन थाल्यौं, घर-घर बत्ती बाल्यौं, हलुवा खीर पकाएर खायौं-बुवायौं, इष्ट देवहरूलाई नरिवल र फूल-पाती चढायौं, टीस्टा भाईको पूजा गरेर भाकल पूरा गर्‍यो, बघाई र अभिनन्दनहरू साटासाट गर्‍यो— हामीले राष्ट्रिय चिह्नारी पायौं, हामी गजक भएर छात्ती फुत्ताएर, शिर ठाडो पारेर धक् फुत्ताएर हिड-डुल गर्न सक्ने भयौं, 'विदेशी' भएौं प्रथम दर्जाका भारतीय नागरिक भयौं तापनि हामी भूईं छोडेर

घाकाशमा उडेनौं । विरोधीहरूले घेरै ढीलो भए पनि सुस्तरी 'बघाई' भने— एउटा तनावपूर्ण परिवेशको पर्दा झकस्मात् तल खस्यो— कस्तो हुक्क लागेर घायो ! ३६ वर्षदेखिको लामो उकुस-मुकुस एक्कासि उन्माद भएर छरियो— हर्ष र सद्भावनाको उन्माद ! 'यस्तो पनि हुँदो रहेछ' भन्ने अनुभूतिले हामी घाँखाभरि घाँसु बटुली केही दिन हुक्क न बक्क परिवर्ष्यो— जीवनमा अब पाउनु पर्ने धर्को थोक केही छैन जस्तो लागिरह्यो ।

यो कुनै फुटबल म्याच त थिएन तर टीम मिलाएर जित्न पर्ने 'गेम' भने निश्चय थियो किनभने यससित हाम्रो अस्तित्व र राष्ट्रियताको प्रश्न पनि गाँसिएको थियो । 'लौ अब गरिखाऊ' भने झै गरी आज प्रत्येक भारतीय नेपाली भाषी नागरिकको हातेमा यो स्वर्णम र आशातीत फल राखिएको छ— यसलाई 'शील्ड' झै आत्मारीमा सजाएर राख्नु पर्ने हो कि 'भाषा हाम्रो प्राण हो, ज्यान दिन्छौं— खून दिन्छौं भाषा हामी लिन्छौं लिन्छौं' भन्ने बुलन्द नारालाई सिरानी लाएर सुतिरहनु पर्ने हो कि 'जयतु भाषा जननी' भन्दै यसको सम्बर्धनमा जुट्नु पर्ने हो ! सोच्ने बेला आएको छ ।

सोच्ने वित्तिकै सपनाहरू विपना भइदिए त त्यो जादू-नगरी हुन्छ कि त तिलस्मी दुनियाँ हुन्छ जहाँ तपाईं

हामी जस्ता हाड-मानुले बनेका मान्छेको केही मूल्य हुंदैन । हामीले सोच्यौं— अभिनन्दन तथा हर्षोत्सव मनाई हालीं घनि २० फरवरी १९६३ का दिन 'सिक्किम साहित्य परिषद्'— गान्तोकको तत्वावधानमा सो भव्य कार्यक्रम सम्पन्न भयो । नेपाली साहित्यकार, कलाकार, सङ्गीतकारलाई पुरस्कारद्वारा क्रमशः वर्षेनी सम्मानित गर्ने व्यवस्था पनि शुरू गरिएको छ । त्यस अन्तर्गत सङ्गीतकार कप्तान रामसिंह ठकुरीलाई 'मिर्चसेन स्मृति पुरस्कार' पनि प्रदान गरियो । हामी घात्म विभोर भयौं— कवि, कथाकार, नाटककार, सङ्गीतकार, विद्यार्थी, कर्मचारी, व्यापारी, विधायक र मन्त्री तथा सांसद्हरूले खचाखच भरिएको त्यो रङ्गमञ्चको भवन देखदा यस धरतीको कण-कण पुलकित भएको थियो भन्न सकिन्छ ।

भाषाले मान्यता पाएपछि यस भाषाको जगेडा र बिकासलाई चिरञ्जीवी तुल्याउनु हाम्रो प्रथम कर्तव्य हुन आएको छ । हामी देहदेछौं— कति कति गौडा अझै जित्ने

रहेछ । 'मुनको स्याऊ' हात त लाग्यो तर प्रयोग कसरी प्रभावशाली पार्ने— त्यस बारे चिन्तन गर्न थालेका छौं । संश्लिप्तमा भनी भने हिन्दी भाषाको प्रचार-प्रसारमा जस्तो व्यवस्था भएको छ, नेपाली भाषी क्षेत्रमा पनि झण्डै त्यस्तै व्यवस्थाको आवश्यकता परेको रहेछ । नेपाली भाषाको सम्बर्धनको लागि भने एउटा केन्द्रीय नेपाली भाषा प्रशिक्षण केन्द्रको स्थापना हुनु पर्ने देखिन्छ । राम्ररी दक्षता हासिल गरेका युवा विद्यार्थीले पछि गएर गौडा-गौडामा राम्रो काम सह्याल्न सक्नेछन् भन्ने हामीलाई अनुभव भइरहेछ । नेपाली भाषा-साहित्यप्रति बढ्दै गइरहेका उदासीनताका कारणहरू पत्तो लगाई तिनको निवारण गर्नमा जुट्नु पर्ने भएको छ । मान्यता पाएपछि चूपचाप हात बाँधेर बस्नु भने हामी निश्चय हाँसोका पात्र हुनेछौं । आशा छ, हामी चाँडै गन्तव्यतिर लम्कने छौं ।

— गान्तोक, सिक्किम ।

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को

पुनीत उपलक्ष्यमा हार्दिक

तथा

सङ्गलमय शुभकामना

— पवित्र वज्राचार्य

(सदस्य)

तथा का. न. पा. वडा नं. २०

परिवार

विजया दशमी तथा दीपावलीको

शुभ उपलक्ष्यमा समस्त

देशवासीहरूमा

शुभकामना

— त्रिद्यासुन्दर शाक्य

(सदस्य)

तथा का. न. पा. वडा नं. २१

परिवार

खुकुरीको धारमाथि नाङ्गा कथाहरू

— पवन चामलिङ्ग

खुकुरीलाई झारनमा चढाएर
घनले जति पिटेपनि हुन्छ
आगोमा पोलेर लाल-लाल बनाएर डढाए पनि हुन्छ
पाइन लाए पनि हुन्छ,
नलाए पनि हुन्छ, किनकि यो केवल खुकुरी हो—
किनकि यसको जति नै धार र पाइन भए पनि
जति नै कर्म-कामी भए पनि,
यो सधैं एउटा दापभित्र हुन्छ
एउटा घेराभित्र, कित्त—
डोरीमा झुण्ड्याएर कुसिफाइड गरेको हुन्छ ।
यसैले यो यस स्थितिबाट
बाहिरिएर अझै पनि
यस संसारमा
एउटा सानो भन्दा पनि सानो कर्म
आफ्नो मर्म र धर्मका निम्ति
आफ्नो मर्जो र बूताले
गर्न नसक्ने कहानी छ,

आफ्नो निम्ति एकपल्ट पनि
मर्न नसक्ने यसको बानी छ ।
किनकि यो खुकुरी विचरा,
सधैं दापभित्र हुन्छ
एउटा मालिकको कम्बरमा
कि त शोषकहरूको सोकेशभित्र रोएको हुन्छ,
यसलाई संग्रहालयमा
'मेड इन जापान' को लेबल लाएर राखे पनि हुन्छ,
आफ्नै घुँडामा आफैले उचालेर ताके पनि हुन्छ ।
यसले बिरोध गर्न आफै सिकेको छैन,
यसले अस्तित्व र अधिकारको कुरा बुझेको छैन,
किनकि यो केवल खुकुरी हो !
एउटा फलामको चोइटा !
यसलाई टिस्टामा डुबाए पनि हुन्छ,
झारनमा चढाएर पिटे पनि हुन्छ,
आगोमा पोलेर लाल-लाल बनाएर डढाए पनि हुन्छ ।
नाम्ची, पश्चिम सिक्किम ।

पुरुष अक्सर प्रेम गर्छन् तर थोरै समयलाई मात्र । नारी मुस्किलले प्रेम गर्छिन् तर सदाको लागि ।

— वास्ता

भन्ने- प्रीति शायद आफूसँगै अलिखबसेको छ । यसैले-
साट्न सकेनौं शायद..... ।'

'खुलस्त भनन के भयो ? तिमी जति राम्री र
पढेकी छी, त्यस्तै थियो प्रभाकर पनि गुणवान् र..... ।'

'गुणकै कुरा गर्ने हो भने केलाई गुण भन्नु ?
स्वास्तीलाई सधैँ-सधैँ स्वास्ती मात्रै सम्झेर आफ्नो इच्छा
अनुसार उपभोग र उपयोग गर्नु पनि सम्भवतः गुण नै
होला तर म यसलाई मात्र वासना भन्छु, बलात्कार
भन्छु... ।'

मैले हाँसे भने- 'कस्तो कुरा गरेकी लोभले
आफ्नो स्वास्तीलाई बलात्कार गर्छ र !'

'हो, तिमी अचम्म मान्छौ, सबै अचम्म मान्छन् ।
सम्झौताबिनाको हर अवस्था विपालु हुँदो रहेछ । मैले
सम्झौता नचाहेको होइन । एउटा घर र सुखी दाम्पत्यका
निमित्त प्रभाकरका प्रत्येक आचरण र अवस्थासँग सम्झौता
गर्ने कोशिश गर्ने तर म प्रभाकरको भोगाइ र सहवास
मात्र भएँ/थिएँ । मैले उसलाई सधैँ पति र अभिभावकको
स्थान अनि सम्मान दिएँ । मेरो दुर्भाग्य उसले कहिल्यै
पनि अभिभावकको दायित्व अनि यसको महत्त्वमाथि
ध्यान दिएन । लोभने केवल... ?'

'अभिभावकको दायित्व, अधिकार लोभनेको मात्र
हुनेगर्छ र कतै.....?'

मैले वाक्य पूरा गर्ने अघि नै अपूर्वा बोली-
'हाम्रो जीउनु मर्नु जतै भए पनि हामी परम्पराले
बाँधिएका छौं । लोभने र स्वास्तीको सन्दर्भमा लोभने नै
अभिभावक हुनु पर्दछ- यो परम्परा मात्र नभएर हामी
विवाहिताहरूको गर्व र अहङ्कार हो । ठूलो रूखको
छहारी, दरिला हातको महारा यिनै कुरा होइनन् र ?

'खोइ म के भन्नु ? तिमी धेरै पढेर धेरै कुरा
सोच्ने भयो ।' मैले ठट्टा गर्दै भनें ।

'मैले कहाँ धेरै पढेँ, दुइवटा विषयमा एम. ए.
पास गर्नु कुनै ठूलो कुरा होइन रहेछ । जिन्दगीको
इतिहास अहो ! कति गाह्रो । साह्रो रहेछ पास गर्नु ।
कता हो माया, कस्तो हो प्रेम, क्या हो सम्बन्ध सबै प्रश्नै
प्रश्न । माया केही बुझिदो रहेछ, प्रेम केलाई भन्नु ?
जसले यी शब्द सिर्जना गर्-यो उसैले जान्दछ होला यी
सबको परिभाषा..... ।' अपूर्वा अडिई । अनि धेरै बेरको
मौनतापछि उसले भनी- 'जिन्दगी खोज्दा जिन्दगीको अर्थ
नै हरायो प्रभाकर र ममा । शङ्का लाग्छ हामीले एक-
अर्कालाई मनपराएका मात्र रहेछौं । यसैले होला हामी
एकअर्कासँग टाडिँदै गयौं । दूरत्वको प्रत्येक घुम्तीमा
एकदेखि अर्को अभिभावक खोज्न थालेँ आँखाभरि प्रभा-
करको अनुहार लिएर ।'

हामी केही बेर चुप्प भयौं । एकछिनमा अपूर्वाले
घडी हेर्दै भनी- 'हेर, कति छिटो टाइम गएछ । ल जाउ'
है अब ।'

ग्रामालाई बोलाएर ल्याएँ । ग्रामासँग बिदा
लिएर अपूर्वा निस्की, म उसको पछि लागेँ । केही पर
पुग्यौं, उभियौं । उसले प्रचानक बरर प्राँशु जारी । 'छिः
छिः दोवाटोमा किन रुन्छी ? कसैले देखे के भन्लान् ?'
मैले भनें ।

'कसैले के के भन्लान् भनेर विचारनै मैले छाडि-
सकेकी छु । त्यस्तो सोच्ने भए म यहाँ हुने थिइनै पहिले ।
मलाई थाहा छ ग्रामाले पनि मलाई मन पराउनु हुन्न ।
म पराइ छु आफ्नै घरमा पनि । पराइको ता जन् कुरै
छैन । तर पनि म कसैलाई भुल्न सक्तिनै ।'

'प्रभाकरलाई पनि !'
'कुनै पनि मनपराएको वस्तु हराउँदा माया माने
सकिन्छ तर भुल्न सकिन्न । हेन न, आज यी पुराना
बाटाहरूमा हिँड्दा लाग्दछ म प्रभाकरलाई भेट्छु कि ।

ढिलो भो म गए ।' उ स्वाट्टु हिडी ।

अपूर्वा हिडी, उ गई । केही परसम्म मैले उसलाई हेरिरहे । अपूर्वा मेरा घाँखाहरुबाट घोबेल परेपछि घरमा आएर म शायद रोएँ । अपूर्वा मेरो स्कूल देखिको मायालु र अभिन्न साथी थिई ।

..... प्रायः एक वर्षपछि अपूर्वाको चिट्ठी हठात् पाएँ । लेखेकी थिई- '.....अब म चाँडे तिम्रो नजिकमा हुनेछु । भर्खरै मेरो फेरि बिहे भयो । पत्रकारिताको

काममा उनी यता आएका रहेछन्, भेट भो । शायद दुई महीनापछि हामी त्यहीं हुनेछौं'- इत्यादि ।

अचम्म !!!

अचम्म लाग्यो- 'यो मान्छे के हो, मन के हो, अहं के हो, आशा के हो!!'

'कसको चिट्ठी रहेछ ?' ग्रामाले सोधिन् ।

होइन, 'न्यू बस काँडे' चिट्ठी हातमा लुकाउँदै म दगुरेँ बाहिर घाँगनतिर । - गान्तोक, सिक्किम ।

With Best Compliments
On The Auspicious Occassion Of
HAPPY VIJAYA DASHAMI

Nepal Travel Agency (P.) Ltd.

P. O. Box 1501, Ramshahpath, Kathmandu

Cable : NEPTAG, Telex : NP 2277 NTAG

Tle : 413188, 412899, 419142, 418008

- Heartiest Greetings -
on the occassion of
Happy Vijaya Dashami

Gorkha Travels (P.) Ltd.

P. O. Box 629, Kathmandu, Nepal

Tel: 224895, 224896, 224797, 224937

Branch: Hotel Soaltee Oberoi

Gram: Gorkha Telex: NP 2255 Gorkha

अनुशासनमा तराखे उमेर पुग्दा उनीहरू भट्कने डर हुन्छ । आफ्नो घरको ग्राम्दानी हेरेर खर्च गर्नु बुद्धिमानी हो भने फजुल मागमा रूपियाँ खर्च गर्नु मनामिव होइन । बाबुको टुप्पीभरि ऋण बोकाएर घरको देखासिकी गर्ने नदिनु असल गृहिणीको कर्तव्य हो । बालक सानो छँदा-देखि नै होडबाजी गर्दै 'घरको भन्दा मेरो के कम' भन्दै बालकको प्रत्येक माग जुटाउन पट्टि लाग्ने उसलाई त्यही घादत बस्छ । कालान्तरमा ठूलो चिजको माग गर्ने थाल्छन्, तब माता-पिताको आय सीमाबद्ध हुन सक्दैन र नानीहरू बिस्तारै स्कूल नगएर ड्रग, मद्यपान, धुम्रपान आदिको सेवन गर्ने हुन्छन् ।

असल माताले सानैदेखि नानीहरूलाई असल बाटोमा डोहोर्नाउँछन् । उनीहरूलाई ठण्डा दिमागले सम्झाएर सही ढङ्गमा काम गर्ने सिकाउँछन् । आफ्नो घरको औकात विदित गराउँछन् तथा उनीहरूलाई होडबाजी वा प्रतियोगिताका भावनादेखि अलग राख्छन् । कुशल गृहिणीले आफू पनि पतिको आय हेरेर चलनु पर्छ । छिमेकमा घरले जे लगायो त्यही चाहिने, घरका घरमा जे छ त्यही नभई नहुने तथा भई-नभई रातदिन सिनेमा, मिडियो आदि हेर्नाले पनि घरको वातावरण विग्रँदै जान्छ । कमाई भन्दा माग ज्यादा गर्ने थाले कमाउनेमा हताशपन आउन थाल्छ र घरदेखि विरक्त भएर बाहिर बाहिरै समय बिताउन चाहन्छन् । घरमा दिनरात कलह-झगडा शुरु हुन थाल्छ । गृहकलहबाट छोराछोरी पनि भट्कन सक्छन् । झगडालु ग्रामा-बाबुका छोराछोरीमा भावानात्मक सुरक्षाको अभाव हुन्छ । यस्ता नानीहरू डरपोक, घबराउने प्रवृत्तिका तथा आत्म विश्वासको कमी भएका हुन्छन् । घर नै नानीहरूको प्रथम पाठशाला हो, माता नै गुरुमा पनि हुन् । उनीहरूको आफ्नो जीवनको मूल संस्कारको शुरुवात घरबाट नै

हुन्छ । ग्रामा-बाबुको व्यक्तित्व छोरा-छोरीको निम्ति आदर्श र अनुकरणीय हुन्छ । ग्रामा-बाबुको आपस्तको लडाई, झगडा, अशिल शब्दहरूको प्रयोगले उनीहरू जिद्दी, अटेरी, छट्टु हुन सक्छन् । यस्तै सङ्गतबाट उनीहरू आफै पनि विग्रन्छन् र घरलाई पनि विगाछन् । यसैले घरका ग्रामा ठीक भए सानो घर पनि स्वर्ग बन्न सक्छ । "कोको हल्लाउने हातले शासन गर्छ" भने श्री असल माताबाट असल सन्तानको उपज हुन्छ जो समाज वा देशको निम्ति योग्य बन्दछ ।

यसरी समयको परिवर्तित साथ-साथै युगको मागलाई ध्यानमा राख्दै नारी जातिले पनि युग सुहाउँदो ढाँचांमा आफूलाई तथा आफ्ना परिवारलाई ढाल्दै आउन अवश्य नै पर्छ तर घाँटी हेरेर हाड निल्नु तथा परिवारको ग्राम्दानीको आधारमा सीमाबद्ध भई खर्च गर्नु पर्ने समयमा घरको सुचारु सञ्चालन नारीको निपुणतामा निर्भर गर्दछ । सुखी परिवार कहीं पनि सुखी रहन सक्छ चाहे महलमा वा सानो झोपडीमा किन नहोस् ।

आर्थिक स्थिति बलियो पार्ने थलो नै परिवारमा स्थापित हुनुपर्दछ । "Charity begins at home" यसै सन्दर्भमा चार्ल्स डिकेन्सका अनुभवी पिताले मर्ने बेलामा छोरालाई यस्तो सल्लाह दिएका थिए "कमाएको पैसा दण रूपियाँमा ११ र० खर्च गरिस् भने म जस्तै बर्बाद हुन्छु, तर कमाएको १० र० मा ६ र० खर्च गरेर १ र० जम्मा गरिस् भने तँ सुखी हुनेछस् ।" यस्तै भारतीय पूर्व प्रधानमंत्री स्व० इन्दिरा गान्धीले पनि भनेकी थिइन्- "हामीले व्यर्थमा आफ्नो सम्पन्नता देखाउने आडम्बर छोड्नु पर्छ, मैले मेरा दुवै छोराहरूको विवाह एकदमै साधारण तरिकाले एक पैसा पनि फाल्नु खर्च नगरी गरिदिएँ । यस्तै सादापन हामी सबैले अपनाउनु पर्दछ ।"

साँच्चै भन्ने हो भने परिवारको सुख र शान्ति केवल ठूलो आयमा होइन घरको सुचारु सञ्चालनमा निर्भर गर्दछ। मानिस सामाजिक प्राणी हो समाजकै परिधिभित्र बाँच्न परेको छ। तसर्थ एक परिवारको रहन सहनको प्रभाव अर्को परिवारमा पर्नु स्वभाविक नै हो। एक अर्कोको देखासिकीमा सानो घरले पनि ठूलो माग गर्दछ। फलस्वरूप आडम्बरी तथा घरको अनावश्यक अनुकरण, देखासिकी तथा फलानोले त्यस्तो लाए मले पनि लाउने पर्ने, उमको घरमा टी० भी० वा अन्य कुनै वस्तु ल्याए आफ्नोमा त्यस्तै वा त्यो भन्दा राम्रो चिज घाउने पछि भन्ने विशेष स्त्रीहरूको स्वभाव हुन्छ। यसो गर्नले घरले थाम्न नसक्ने भार पर्छ र त्याकतको बाहिर यी सब खर्च हुन पाले घरमा निश्चय नै अशान्ति फैलन्छ। तसर्थ यस्तो ईर्षालु भावनाले घरको आर्थिक अवस्थालाई छत्ताछुल्ल पार्नुदेखि सधैं जोगाउनु नारीको कर्तव्य हो। हुनत कतिपय साधारण परिवारले कहिले काहीँ घरको अवहेलनालाई छोप्न पनि ठूलो माग गर्न बाध्य हुन्छन्।

“ठाउँ न ठहर बूढोको रहर” भने झैं सानु घरको ठूलो माग मात्र गन्यो अथवा माग पूर्तिरि मात्र लाग्यो, पुगोस् कि नपुगोस्, घरमा होस् कि नहोस् माग मात्र बढाउन थाल्यो भने त्यस घरको चाँडे नै पतन हुन्छ। त्यसै त हामी ऋण पाए हात्ती पनि मोल्ने प्रवृत्तिका छौं। पछिको नसोची आज र अहिलेको मात्र सोच्ने गर्छौं। त्यसो गर्नले कहिले सुखी र खुशी रहन सकिदैन। “अग्रिम सोची सदा सुखी” भने झैं वास्तवमा भविष्य बारे सोच्ने व्यक्ति नै उन्नतिको शिखर चुम्न पुग्दछ।

अर्थशास्त्र अनुसार मानव जीवनमा माग असीमित छ। विशेष चिजको सीमित भएता पनि एक

पछि घर इच्छाहरू जन्मेका हुन्छन्। सबै परिवारमा ठूलो होस् या सानो मागहरू पहाड बन्ने सम्भावना भइरहन्छ। नचाहिँदो खर्चको नियन्त्रण नै कुशल अर्थनीति हो।

आजको युग वैज्ञानिकहरूको प्रगतिले आकाश छोएको युग हो। यस युगलाई भौतिक युग भने हुन्छ। यहाँ हरपल, हरसमय सुख र आनन्ददायी तत्व अनि वस्तुको अनुसन्धान र सृष्टि गरिन्छ- वैज्ञानिक प्रणालीको माध्यममा। हामी जति जति सहूलियत र सुविधाका उपकरणहरू पाउँछौं हाम्रो खाँचो र माग उति न बढ्दै जान्छ। जति नै पाए पनि हाम्रो घर सार्ने रहन्छ तथा माग उतिनै ठूलो हुँदै जान्छ। उदाहरणार्थ- पैदल हिंड्ने बटुवालाई गाडीको भाग, गाडिमा हिंड्नेलाई हवाई जहाजको माग। यस्तै मागको क्रम अनन्त छ। फलस्वरूप हाम्रो माग जति नै पूर्ण भएतापनि हाम्रो माग्ने भाँडो रित्तो भएको भान हुन्छ। यसरी विज्ञानको प्रगतिले हामीलाई साह्रै शीखिन र खर्चालु बनाएको छ। घर सजावटको साधनदेखि मनोरञ्जनको माध्यमले सानो घरलाई पनि ठूलै माग तर्फ लगेको छ। भर्ना हामीलाई उत्तेजक बनाएको छ। यस्तो अवस्थाबाट आफूलाई समयानुकूल बनाउन प्रत्येक परिवारले मुख्यत, त्यो सदस्यले जसको हातमा परिवारको बागडोर छ, आफ्नो मनलाई सह्याल्ल सक्नु पर्छ।

बढ्दो जनसंख्या, चल्दो युग परिवर्तनको कारण नै साना परिवारका ढोकामा मागका समस्याहरू खडा भएका हुन्छन्। बाल-बालिकाको अज्ञानताको कारणले तथा छिमेकका सम्पन्न परिवारका प्रभावद्वारा साधारण घरमा पनि माग घेरै भएर घाउँछन्, तथापि बढ्दो माग र स्थितिलाई यदि कसैले नियन्त्रणमा सघाउ पुऱ्याउन सक्छ भने उ हो घरको स्त्री। घरकी आमाले आफ्नो घरको अर्थनीतिलाई सुचारु रूपमा मात्र नचलाएर घरका

अन्य सदस्यहरूलाई पनि यस विषयमा अवगत गराउँदै गए साँच्चै नै एउटा घरको समाजको र देशको नै अर्थ व्यवस्थामा सुधार आउने छ । सुनियोजित व्यवस्थामा घर चलाउने स्त्रीले देशको अर्थ व्यवस्थामा नै ठूलो हीत पुर्याएकी हुन्छिन् ।

घर हात्ती चढे आफू धूरी चढेहरू पनि हाम्रा समाजमा घेरै नै पाइन्छन् । त्यस प्रवृत्तिका मानिसहरूमा नारीहरूको सहभागिता पनि कम छैन । हुनत आफ्नो सामर्थ्य देखि बाहिरको सपना देखनाले पनि केवल दुःख र असन्तुष्टिले बास गर्दछ । परिवारमा दुःखको कारण नै हो माग । तसर्थ 'जस्तो लुगा छ त्यस्तै पोशाक बनाउनु पर्छ' भने झैं कम भन्दा कम आयमा आफूलाई परिवर्तित युगमा बचाएर राख्ने असल गृहिणीको मुख्य योजना हुनुपर्छ । अनावश्यक वस्तुहरूदेखि जत्ति सक्दो

टाडिनु र आवश्यकताको महत्त्वलाई मात्र बुझ्नु; परिवार-लाई बुझाउनु अति आवश्यक पर्छ, जसको फलस्वरूप घरका साना नानीहरू पनि भविष्यमा त्यही परिपाटीमा बाँच्न सक्न ।

अन्त्यमा- घरको डुकु, साग, दाल र नानीहरूको शिक्षा-दिक्षा देखि लिएर सम्पूर्ण घरको खर्चलाई योजनाबद्ध र संतुलित ढङ्गमा चलाउने क्षमता भएकी नारीलाई नै ग्रामा तथा गृहलक्ष्मी भनिन्छ । उसको भविष्य बारे सोच्ने र साँच्ने स्वभाव पनि स्त्री जातिमा हुनुपर्ने एउटा सर्वोत्तम गुण हो । अनावश्यक खर्चलाई नियन्त्रण गरी बचतलाई ध्यान दिए भविष्यमा आवश्यक मागहरूको पूर्ति सजिलै गर्न सकिन्छ । वास्तवमा त्यही नै साँचो र सबैभन्दा व्यवस्था हो- अर्थनीति हो- राजनीति हो ।

- वार्जोलिङ ।

गान्तोक सिक्किमबाट नियमित रूपमा प्रकाशित हुने

साप्ताहिक नेपाली समाचार पत्र

“आवाज”

सँधै पढ्नुहोस् र अरूलाई पनि पढ्ने

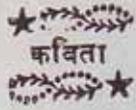
प्रेरणा दिनुहोस् ।

सम्पादक : किशोर मोक्तान

आवाज प्रकाशन

पुष्पाञ्जलि पानी हाउस

गान्तोक, सिक्किम ।

सडक

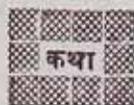
समीरण क्षेत्री 'प्रियदर्शी'

गान्तोक, सिक्किम ।

मेरो आफ्नै कथा छ
त्यो कथा गर्भमै लुकेको छ
मेरो आफ्नै ब्यथा छ
ब्यथा सहिनसक्नु गरी दुखेको छ
त्यो दुखाइ अन्यत्रको भन्दा
छाती नेरको बढी हुँदो रहेछ
मेरो छाती माथि भएर
को हिँडे को हिँडेनन्
कोही मलाई दुख्ने गरी हिँडे
कोही घाउ बनाउँदै दगुरे
कोही खाली पँताला पनि हिँडे
आखिर यात्रा न थियो ।
सबैलाई पुग्न मै हतार रहेछ
म चाहिँ बाँच्नुको जिजीविषामा
दयालु दातासँग हात फिजाइरहन्छु
अपांग बराबर हुनेको दुर्भाग्यमा
अभिव्यक्ति स्वरूप रोइरहे'छु
दिन—
ब्यस्तताले बिसाउनी नपाए पनि
रात त प्रायः नै तिदाएर बिच्छ

आफ्नो बंस पोखिएको
थाहा नपाउने ती भाषाका सन्तानसंग
तर—
कर्पूर लागेको रातमा
बिचरा ! ती निसहायसंग जिस्कन पाइने
आफू सडक हुनको हैसियतले
यदाकदा सवारी बोकेको छु
हाँसोमा जन्ती र भानु जयन्तीको भीड बोकेको छु
रोदनमा मलामी बोकेको छु
जनता मुर्मुँरिएको बेला वा
धूर्त नेताले अल्मल्याएर उस्काइ चम्काइ
गगनभेदी नारा सहितको जुलुस बोकेको छु
स्वाधीन प्राप्तिको कुरै छैन,
आफ्नो सबै हराएर योद्धा बराबर ढलेको बेला
आहत चेतमा शहीद भनाउँदाहरू बोकेको छु
म सडक,
म हिलकार्ट रोड
दाहिने बायाँ सबै उराठिएको
म एउटा सडक ।

ॐ

आक्रोश

— गुरुभक्त धिताल

बडा बाबुका पछि तरुनी शीलालाई देखेर अफिसको कार्यक्रम टक्क अडिन्छ । सबैका आँखाका लेन्समा शीलाको सिङ्गो शरीर केन्द्रभूत हुन पुग्छ । ऊ तुरुन्त आफूलाई सह्यालेर जम्ला हात गरेर सबैलाई नमस्कार टक्क्याउँछे । 'वेल् कम् मिस् ' कोही बोल्छ । सबैले मुस्कानको फोकस पोखी पठाउँछन् । केहीक्षण पछि टाइप मिसिनको विशेष खालको गुञ्जन कोठा भरी भरिन्छ । बडा बाबु शीलालाई उसको स्थान देखाएर फकिरहेका हुन्छन् ।

शीला आफ्नो कर्म स्थललाई शिर नुघाएर डोभ्छे बारम्बार । उसको भित्री मान्छेले दीर्घ निःश्वास लिन्छ । उसलाई लाग्छ— धेरै आँखाहरू अझै उसलाई एकतमासको प्रलोभनको दृष्टिले चिन्दैछन् । लागिरहेछ— गिद्धे आँखाहरू कुनै शिकारको घातमा व्यग्र छन् ।

शीला— गौंगोरी, लामो चुल्ठो, गालाको छेउमा कालो कोठी, गोलकाँची झैं मसिना दन्तलहर, मायालु बाटुलो मुहार, उसको साधारण पहिरनले एउटी साधारण घरकी चेली भन्ने आभास दिन्छ । उसको स्वच्छ मुहार-बिन्दमा विनम्रता र संकोचको लहर प्रष्ट छ । आमाबाट पाएको हिन्दू नारी मुलभ संस्कृति उसका जेहनमा समावेश भएको छ ।

शीला ग्रामाको सहनशीलताको विषयमा सोचेर वाल्ल पर्छे बाबुले ग्रामामाथि गरेको अत्याचार उसले देखेकी छे । बाबुको जँडघाहा रूप देखने वित्तिकै ऊ घात-कित भएर पिपलपात झैं कामेको सम्झन्छे । निर्दोष र निरीह अबलामाथि नर पिशाच भएको, बुवाले गरेको अमानुषिक व्यवहार उसको मानसमा स्पष्ट हुँदा उ अझै त्रसित हुन्छे । त्यसैले बाबु भनाउँदो त्यस मृत मान्छेलाई अन्तरले धूणा गर्छे । मान्छेको जातप्रति उसको धारणा ननिको हुन जान्छ ।

ग्रामाको सौम्य रूप, सन्तान प्रति अथाह माया, धैर्य र घाँट प्रति ऊ सधैं कायल छे । ग्रामाकै साहस र प्रचेष्टाको परिणाम स्वरूप नै आज उ यो तहसम्म उक्लन सकी । अनाथ भाइ-बहिनी र राँडी ग्रामाको लता जस्तो अलपत्रे जीवनमा थोक्रो बन्न सकी ।

अर्काका लुगा सिएर र जुठा भाँडा माझेर तीन प्राणीको जीवन स्याहानं उनले आफ्नो हाड घोटिन, के गरिनन् ? बेरी जमानाले सताए तापनि हरेस नखाई जुधेर बाँचिन् र बचाइन् । उनले गरेको सङ्घर्षको सामु आफूले भिड्नु परेका समस्याहरू तुच्छ लाग्छन्..., अति ग्रामाप्रति हृदय हिमाल भएर पग्लन थाल्छ ।

'दिदी चिया...' अफिसको पियन केटी हातमा

ट्रे लिएर अघिल्लिर उभिदिन्छ । शीलाको तन्द्रा भत्किन्छ, सजग हुन्छे, चिया समातेर चारैतिर दृष्टि अफाल्छे । कोही मुस्कान पोखिरहेको र कोही खासखुस गरिरहेको पाउँछे । असमञ्जसताले सांगुरिन्छे । ऊ आफूलाई घातक-व्याधाका आँखाहरूको तारो भएको पाएर अत्तालिन्छे । आँखाहरूमा एकतमासको भोक, कहिल्यै तृप्त नहुने तिसंनार राप पाउँछे । सोच्छे— स्वास्नी मान्छे प्रतिको भोकले मानिस आफ्नो संस्कृति र परम्पराबाट तल खस्छ । ऊ सोच्दैन उसले आफ्नो वासनाको विचारमा साँदेका कुनै पनि युवती उसका जस्तै कसैका दिदी वा बहिनी हुन सक्छन् ।

मानिस बैसले उन्मत्त भएपछि कसैको सरोकार राख्दैन । ऊ नकच्चरो भइदिन्छ, ऊ आफ्नो क्षणिक प्यास भेट्न डल्ला झैं तर खस्न धक मान्दैन, भट्टीको झोलले वासनालाई मनाएपछि उसले शिष्टाचार र नैतिकतालाई सेकुवा सरह चपाइरहेको हुन्छ ।

'शीलाजी कहाँ हराउनु भो' चिया चिसो ' छेब्रेको किरानी बोल्छ । शीला सजग सहानुभूति देखाउने-लाई नियाल्छे । किरानी उसको सिङ्ग शरीर आँखाभित्र हुली पठाउँछ । लामो जुल्फी, कालो अनुहार, पानले राता भएका ओंठ, बेहोशी दृष्टिले आँखा क्षिमक्षिम पार्छ । शीला उकुस मुकुस हुन्छे र आँखा तल झार्छे । सोच्छे— कति लाजमर्दो भा'छ हगि मान्छे आँखा जुघाउनेको होउ छ । यस्ता छिल्लिएकाहरूको नजरमा स्वास्नीमान्छे एउटा गुडिया, एउटा 'माल' मात्र । अचेल लोभ-मान्छेको विचारधारा नारीप्रति कति कठोर र खोटो छ ।

यस्तैमा कुनै छट्टू किरानीको कटु कटाक्ष हावामा प्रतिध्वनित हुन्छ 'मीरा दिवाणी' ... शान्त अफिसको कोठा अनायासै छित्का र अट्टहासले भरिन्छ । शीला उँधो मुण्टो लाएर छिटो छिटो चिया खान याल्छे ।

+ + +

यहाँ कसैलाई कसैको वास्ता छैन, मोज गर्न पाए भइयाल्यो । यहाँ शीलालाई अरुको बारेमा मथिङ्गल खियाउने फुसंद कहाँ छ ? ऊ त आफ्नै परिस्थितिसँग सम्झौता गरेर जिनन चाहने स्त्री मात्र हो । तर जमाना त उल्टो छ .. निधिखुदी गर्न मज्जा पाउँछ । उसले यस अफिसमा नोकरी पाउनु सबैकालागि आश्चर्य हुन गएको छ । हुन पनि आजको जमानामा नोकरी सितिमिति कहाँ पाइन्छ ? कि त ठूला बडाको सिफारिस चाहिन्छ नत्र नोटका बिट्टा चाहिन्छ । यसैले उसले नोकरी पाउनु जमानाका लागि एउटा कौतुहल भएको छ । कस्तो गजब— सहानुभूति दिन नसक्ने जमानाले निखन्न भनेपछि हट्दैन । यहाँ मानिस एकअर्काको कमजोरीको धराप पैल्याएर उसलाई आफ्नो संकेतमा नचाउने कठपुतली बनाउन चाहन्छ ।

उसको बैसको राप चाहनेहरू कति स्वार्थी छन् । कति विकृत र घृणीत छ तिनको भित्री प्रतिरूप ! निर्धा र निमुखालाई टेक्ने खुड्किलो र समाले ठाउँ छैन । शीला गरीबीको जाँतोमा पिसिएर उभिएकी आधुनिक युवती हो । जमानाले उसको नीती स्फटिक रूप देखेको छ । उसको विनम्रता देखेको छ । उसको मीठो बोली सुनेको छ .. तर उसको हृदयमा लुकेको विद्रोही दुर्गाको स्वरूप देखेको छैन । उसको अन्तरको ज्वाला-मुखीको भयानक विस्फोटको सामना गरेको छैन ।

जमानाले पछाडि उसलाई विषयवस्तु पारेर नानावली कथा कथ्छ । उसको बैसलाई गिद्धे आँखाले ठुङ्गछ । उसलाई लुकेर कुत्सित भावनामा बिटोल्छ । गरोस् मनमीजी, जमानाका मुख र आँखा त ऊ भन्द गर्न सक्तिन । ऊ सोच्छे यस्ता पुरुष त कापुरुष र हतियारा बाहेक केही होइनन् .. । मर्दको छोराले सामुन्ने परेर

भन्न सक्नु पर्छ ।

शीला लरतरो घाँट भएकी स्त्री होइन । ऊ त जमानालाई बूढी झौलो देखाएर नडगी बाँचन सक्छे । अनगल कुरा तन्काउने जमानाले उसको रौं पनि हल्लाउन सक्षम हुने छैन । उसलाई आफ्नो योग्यतामा पूरा भर र गर्व छ । उसले आफ्नो भाग्य र पीरखले आर्जन गरेको नोकरीको बारेमा जमाना शंकालु भएको छ... । ऊ सोच्दछे— यहाँ सानोतिनो कुराको पछि लागेर मथिङ्गलमा रडाको मच्चाउन के खाँचो ? यहाँ त देखेको नदेखे झैं जानेको पनि बुझ पचाएर बसेको नै बेस । थुतुनु र मुतुनु जोगाउने मान्छेलाई बाह्र हातका टाडाले पनि छुन सक्तैन ।

+ + +

‘शीलाजी... हजूर बडो भाग्यवती हुनु हुँदो रहेछ... नत्र कस्ता कस्ताले हावा खाए...’ अफिसकै सहकर्मी पंतजी सहानुभूति दर्शाउनु हुन्छ ।

‘धन्यवाद’ शीला मुसुक हाँसेर चुप लाग्छे ।

+ + +

‘शीलाजी... सर्व हजूरको गम्भीरता र सोचानको कायल छन् । सत्ये हजूर जस्तो गजबको स्वभावकी महिला जिन्दगीमा भेट्या छैन ’ नबराज एक सासमा मनको भडास बडो अभिनय साथ प्रस्तुत गर्ने पुग्छन् ।

‘धन्यवाद’ शीला एक मुठी मुस्कान उतिर हुर्याउँछिन् ।

+ + +

‘शीलाजी... एउटा अनुरोध टक्याउँ कि ?’

‘अवश्य, भन्नोस् गोपालजी ।’

‘रञ्जनामा ‘तेजाब’ चल्दैछ... हामी दुईका लागि दोटा टिकट मगाएको छु... ।’

गोपालको यो प्रस्तावले शीला रन्थिन्छे । उसको अन्तरको विद्रोही नारी कहलिन्छ । लाग्छ— अफिसका प्रत्येक उसलाई हात लिन हानथाप र होड गर्दैछन् । ऊ

घाइते बघिनी झैं एकचोटो गर्जन पुग्छे— तपाईंले के सोच्नु भाँछ— मेरो चरित्रको बारेमा ? के म मर्जीमा मिल्कने सस्तो माल हूँ ? के म तपाईंकी दिदी-बहिनी सरहकी नारी होइन ? के त्यो लहरमा मलाई राख्न हजूरको मनले नकाछ ? कति दुःख लाग्दो कुरो गिद्धे घाँखाले लुछाचुँड गर्नु हुन्छ । आफ्नो कामनापूर्तिका लागि कसैलाई पनि धुजा-धुजा पार्न धक् माझ हुन्न, आखिर किन ? यति तल खस्नु हुन्छ नै किन ? म कसरी भन्नू कि तपाईंले सोचे जस्ती म होइन... सत्ये म रण्डी होइन । मैले आफ्नो कौमार्य दाउमा राखेर यो नोकरी पाएकी होइन । तर आफूहरूको मगज टक्काएर बदनाम गर्नेको मुखमा बुजो लाउने कसले । अन्धो वासनाको बेगमा बन्नु भएका आफूहरूलाई बार लाउने कसको बुता ? मलाई बिटोल्ने, विथोल्ने र विकृत पार्ने भावनाले फल्केको मेगमा चिस्याउने कसको बर्गंत ? म पनि आज हुँकार गरेर भलादमी बनाउँदाहरूलाई भन्छू— अब नारी सीमित घेरालाई नाघिसकेकी छे... । अब नारी घरको परिधि-भित्र कदापि जिउन चाहन्न अब नारी संकेतमा नाच्ने गुडिया भइरहन चाहन्न । तिमी जस्तो मान्छेलाई बूढी झौला देखाएर हाँक्ले जिउँछे नारी । पुरुषको अहमलाई किचेर हैकमलाई मिचेर जिउँछे नारी । गोपालजी खबरदार ! अब उप्रान्त यस्तो फितलो प्रस्ताव कुनै नारीका अघि नराख्नु होला । नत्र सम्भाव्य घटनाको भागीदार तपाईं जस्ता छिल्लएका सामाजिक प्राणी हुने छन्... । ...खबरदार... ! शीलाको चिच्याइ खड्कालबाट छिरेर अर्को कोठामा पुगेको हुन्छ । घामा र भाइको स्पर्शले ऊ झल्यासस व्यूझन्छे । अघि देखेको सपनाले उसको अनुहार तम्तमाउँदो पारेको हुन्छ । दुवैको कौतुहलपूर्ण आँखातिर हेर्दै भन्छे— केही होइन फगत सपना बस्...’ ऊ फेरि मुख छोपेर कोल्टे पर्छे । ती दुवै विश्रमयका दृष्टि एक अर्कामा पर्यावच्छन् ।

— डिगबोई, असम ।

यो टाउकोमा विश्व ब्रह्माण्ड छ

कर्ण थामी
बाजोलिङ

हिजोग्राज साह्रं दुःख लागेर आउँछ
कहिले काँही तिमिप्रति
श्रीघी टीठ पनि उठेर आउँछ--
तिम्ना ती पागल-प्रलापहरू सुनेर
अनि अति अति नै
म आफैलाई पो
लाज लाज लागेर आउँछ--
दुर्बुद्धिका भण्डारहरू
तिम्ना टाउकामा यसरी
धुप्रेको देखेर
कति सजिलैसित भन्दो रहेछौ
कति सहजैसित
अह्राउँदो पनि रहेछौ
आफना ती
छिपेका जाँड
टरो रक्तीले रन्थनिएका
ती युवा भाइहरूलाई--
'जा, गएर ती साहित्यिकहरूको
टाउको काटेर ले
ता की उसले अबदेखि
'आफनो भाषा' बोल्न नसकोस्

आपनो भाषाको
नामसम्म उसको मुखबाट
फेरि फेरि ननिस्कियोस् ।'
उसले साहित्य-सिर्जना गर्न नपाओस्
बनिरहोस् यहाँका
मान्छे, चराचर सबै
बुद्, श्रीघी बुद्,
रटिरहने सुगा जस्तो
मैले चाहे जस्तो ।
अब की उनीहरूले
आफनो जाति साथै
अविष्यमा आउने,
आइरहने सन्तानहरू
कसैलाई पनि
चेतनशील र प्रगतिशील
बनिन नसकोस्
बनाउन पनि नपाओस्..... !
उफ; तिमिले त
इतिहास पढेको रहेन रहेछौ कि कसो !
भाषा के हो ?
साहित्य के हो ?

यस बारे
 केही मनन र चिन्तन
 गरेका छैन रहेछौं कि कसो !
 सुन, आजभन्दा धेरै वर्ष अघि
 हामी पनि भारतका अन्य नागरिकहरू सँग
 क्रूर अंग्रेजका गुलाम थियौं
 तर देशका असंख्य नेता र देशभक्तहरूका
 आत्म-त्याग बलिदान र मार्गदर्शनले
 अनुप्राणित भएर, उत्साहित भएर
 आज हामी स्वाधीन हुन सक्यौं ।
 थाह त अझ हुन पर्ने तिमिलाई
 फ्रान्सदेशमा 'लुई' भन्ने
 एककलकाटे सम्राट थिए
 जसले 'राष्ट्र नै मं हूँ' भन्थे
 अपरिमित शक्ति र ऐश्वर्यले
 मदमस्त भएर
 जसलाई पायो
 तरवारको भरमा प्राणदण्ड दिन्थे ।
 यही क्रूर सम्राटलाई
 भोल्लेयर र रुसो
 साथै अन्य मानवतावादी साहित्यिकहरूले
 आपना खिन्याउरा कलमले-
 'जनतन्त्र' बारे लेखेर

सदा सदाको निम्ति
 यो संसारबाट
 उनीहरूका साम्राज्यको नाम नै
 काटेर निःस्व बनाई दिए..... ।
 यो त तिमिलाई
 मले सानो उदाहरण मात्र दिएको
 यस्ता उदाहरणहरू त
 हाम्रा यहाँ पनि असंख्य छन्,
 यसैले तिमिलाई
 यो चेतावनी
 भर्ना- होशियारी गराइरहेछु-
 भूलेर पनि कुनै साहित्यिकको टाउको
 काटेर ले नभन.....
 किनकि साहित्यिकहरूका टाउकामा
 विश्व-ब्रह्माण्ड चलायमान रही रहेको हुन्छ
 यसैले त विद्वानहरूले भनि रहन्छन्-
 'जहाँ पुरंदन रवि
 वहाँ पुगेको हुन्छ कवि

अझ भर्ना
 साहित्यमा हुन्छ-
 हाम्रो समाज, जाति, देश र कार्यप्रणालीको
 स्पष्ट, स्वच्छ र साँचो छवि ।

★

**बडा दशैंको उपलक्ष्यमा सबैलाई
 हाम्रो अभिनन्दन !**

नेपाल बुक लिमिटेड
 (स्थापित १९८४)

सिक्किम नारीहरूको महत्वपूर्ण योगदान र भूमिका

— श्रीमती राधा प्रधान

सिक्किमवासी महिला सम्प्रदायको कल्याण र प्रगति खातिर राज्य सरकारले अति नै उदार नीति पालन गर्ने प्रण गरेको देखिन्छ। सिक्किम विकासको मूल स्रोतमा यस अघि महिला सम्प्रदायलाई बन्न पाउने सुविधा थिएन। उनीहरूलाई चुल्हो वा घरमा कजाएर राखिने परम्परा थियो तर महिलाहरूको निम्ति बनेको राष्ट्रिय आयोगले देश र राज्यमा विकास कार्यलाई अघि बढाउन महिलाहरूको कस्तो भूमिका हुनुपर्छ सो स्पष्ट पारि दिएको छ। यस आयोगमा जति पनि नारी संस्थाहरूले हात दिदैंछन्, तिनलाई सुविधाहरू उपलब्ध उराउनलाई महिलाहरूको एउटा राष्ट्रिय केन्द्र स्थापना गरिएको छ।

हस्तकला केन्द्रादिमा महिलाहरूलाई कसरी रोजगार दिन सकिन्छ त्यसकालागि विशेष योजनाहरू बनाइएका छन्। यो आठौं परियोजनामा महिलाहरूलाई रोजगार दिलाउने र तालिम प्राप्तिका सुविधा प्रदान गर्ने उद्देश्यले एउटा अन्तर्मन्त्रालय कमिटी पनि गठन गरिएको छ। देशको प्रत्येक राज्यमा महिलाहरूले आय गर्न सक्नु भनेर विनास कर्पोरेशनहरू स्थापना गरिएका छन्। एक अर्को राष्ट्रिय आयोग पनि छ, जसको काम

हुन्छ जति पनि महिलाहरू घर-घरमा आफ्नै काम गरेर रोजगार गर्दैंछन्, तिनोहरू कस्तो परिवेशमा वा हालतमा बसेका छन्, त्यसको हेरचाह गर्नेछ श्री उनीहरूको खास समस्या के के छन् र तिनलाई कसरी समस्याबाट मुक्त गराउन सकिन्छ त्यसतर्फ सोचाइ राख्ने छ।

देशको प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारको लागि काम पाउने अधिकार छ। यो संविधानले दिएको मौलिक अधिकार हो। सरकारी र गैर सरकारी कार्यालयमा सिक्किम नारीहरूले पुरुष बराबरी गरेका छन् भने राजनैतिक परिवेशलाई टेवा दिन सक्ने जटील र कठोर जिम्मावारी बोकी पत्र-पत्रिकाका सम्पादिका बनी राज्यको विकासशील कार्यहरू र क्षमताहरू जन-समक्ष पुऱ्याउनसम्म पनि नारी जातिले सहयोग पुऱ्याएकै छन्। मानव सभ्यताको विकाश संग-संगै विश्वमा विदुषी नारीहरूको प्रादुर्भाव पनि भएर गएको छ आज पुरुष जातिको निरंकुश र स्वार्थपूर्ण शासनबाट पन्छिएर पुरुष जातिकै काँधमा काँध मिलाई हरेक क्षेत्रमा नारी-जातिले आफ्नै भूमिका र योगदान दिई राखेको छ। विश्वका एक से एक राष्ट्रहरूका राजनैतिक नेतृत्व दिन सक्ने नेतृ-हरू पनि हाम्रो आँखा सामु छन्। अझ राष्ट्रिय विकास

र निर्माण क्षेत्रमा पुरुष सरह निस्केर नारी-जातिले कार्य कुशलता र कार्य निपुणता देखाएकै छन् ।

सिक्किम भारतको २२ औं कान्छो राज्य हो र भारतमा विलीन भएको यति छोटो अवधिभित्र राज्यको चौमुखी विकास र प्रगति क्षेत्रमा सिक्किमे नारीहरूको भूमिका सुनमा सुगन्ध थपिएको छ । राजनैतिक क्षेत्रमा

पनि शक्तिशाली पुरुष नै विरोधी नेताहरूलाई उछिनेर कुशल नेतृत्वको परिचय दिन र जन-साधारणको हृदय जित्न नारीहरू सफल भएका छन् । पुरुष प्रधान देशमा पनि नारी जातीले यसरी प्रभुत्व जमाउन सक्नु गर्भको कुरो हो । यहाँ छोरीको विवाहमा दाईजो दिने प्रथा छैन, जातीय भेदभाव यहाँ छैन ।

— गान्तोक सिक्किम ।

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को

शुभ-उपलक्ष्यमा समस्त

देशवासीहरूमा हार्दिक मङ्गलमय

★ शुभ-कामना ★

गणेश खड्की
(सदस्य)

तथा का. न. पा. वडा नं. ३१
परिवार

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को

उपलक्ष्यमा हार्दिक मङ्गलमय

शुभ-कामना

भानुकुमार शर्मा
(सदस्य)

तथा का. न. पा. वडा नं. ३३
परिवार

Heartly Greetings

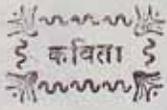
On The Auspicious Occassion of

HAPPY VIJAYA DASHAMI

Subi Rai, K. Dhital & A. Rijal

K.P.S. INTERNATIONAL COMMERCIAL ENTERPRISES

Baluwatar, Kathmandu, ☎ : 410671.

घामको निधारमाझ : हिमाल

- केवलचन्द्र लामा
दार्जीलिङ

फूल भड्किएँ म- सपनामा ।
ऊ त्यहीं नै बसिरह्यो- सपनामा ।
जम्कामेट पो हुँदो रहेछ 'रे हामी बुझ्यो- सपनामा ।
झरलाईको सन्दर्भमा मनकारी झर्को नाम छैन
तिझो बाहेक ।
यसैले ता ब्रह्माले हस्ताक्षर गर्ने सृष्टिमा
सिरानमै छ तिझो नाम ।
ठेलमठेल धूलोको त लडाउ
मज्जा मानेर माथि हेर्नु तिमीलाई
योटा कमलो छातीभित्र
प्रियतमको गुलाबी ठट्टाजस्तै
आकाश बसेको मुनाखरी तिमी देख्नु हो ।
बूढी बज्योको मनमा पंयूसित
माइतको गुन्यु-चोली फुल्नु हो ।
हामी हिँड्ने बाटोतिर
तिमी हिँड्ने रहर नगर ।
यो बाटोभरि पाकेको पीलो छ,
थाह छ नितान्त एक्लो छौ तिमी ।
तिझो शिखर पनि एक्लै ।
तिझो फेदी पनि दुबलै ।

जात्रो योटा रूखको साथी के हो र !
कथा मात्रै हो मुसिलि तिमीसित घरजाम गर्नु भनेकी-
यो पनि थाह छ ।
घर फकिन नपाएका
युद्धमा मारिएकाहरूको बेशभक्ति जति नै
एक्लो छौ भन्ने थाह छ ।
छुट्टी सकिएको पल्टने लोभेलाई
बस स्ट्याण्डसम्म पुग्दाइबेर
एक्लै घर फकिरहेकी स्वास्तीको
माया गर्ने मनभन्दा एक्लो छौ- थाह छ ।
मन भुलाउन त स गाउँ छहारीले घुम ।
थकित बटुवाको टाउकोमाथि
योटा छाया बस ।
घाम लागेको दिनमा बाबलसित बातचित गर ।
नभन- एक्लै बस्दा बस्दा पढ्याइ लागिसक्यो ।
नमुनाऊ- चुपचाप उभिदा उभिदा खुट्टा गलिसक्यो ।
घत् ! हिमाल झुकेको कतै देखेको छौ ?
तिझो फेदीतिर, झलि मुल्लिर
निर्बोध हुर्केका दुबोहरूको झुलमुल
र त्यसै ब्रीचतिर सानो बाटो छ;

बाटो सडकसम्म पुग्छ । फर्कन्छ;
 सडक बजारसम्म जान्छ । फर्कन्छ;
 फर्किएर देलोको सङ्घारमा मरुन्जेल थाक्छ ।
 खुद्दय्य काट्छ । मातेर झगडा गर्छ ।
 स्वास्नीलाई आँखा लाउँछ ।
 छोराछोरी हपाछं, कुट्छ-पिट्छ ।
 रिसाउने, खुसाउने, रुने, हाँस्ने
 ठूलो देशको यो सानो ठाउँ हाँस्ने हो,
 हाँस्ने पिता-पूर्वाको ।
 छातीमा झुसिलकीरा हिँडिबस्दा पनि
 आइमा आँसा झरिबस्दा पनि
 चुपचाप मुकुटा- यो हाँस्ने पिण्डरोगी ठाउँ हो ।
 निदाएको बला यसलाई हेरिदिनुः कति निष्कपट छ ।
 (माथिबाट ता खुल्न देखिन्छ नि)
 कोल्टे फेर्दा यसको आइ हेरिदिनु
 मुल्लं मुल्ला छन् ।
 लम्पट छेपाराहरू खासखुस् खासखुस् गरेको हेरिदिनु ।
 साधारण मान्छेका सुरिला सङ्गीतहरू
 उठीबास लाइएको हेरिदिनु ।
 मुख बाइबस्ने त्यो झगडेनी कोइलावालीलाई हेरिदिनु ।
 नकचवरी मनमायालाई हेरिदिनु ।
 तिमिलीलाई थाह हुनेछ- तिमो सुखी छौ माथि,
 मुन्तिरकाहरूभन्दा ।

अग्नि मन बुझाउनु ।
 गाँस लुटिएको लाठीको टाउकोभन्दा
 कता हो कता ठाडो छौ ।
 बास मासिएको कातरको चिसोभन्दा
 कता हो कता तगडा छौ तिमो ।
 धूलोको सलबल, रस र काई जमेको
 त...ल यो ठाउँमा
 थोपा थोपा पानी जब बसन्छ
 सडलो झरी र नीलो हावाको फाँटमाझबाट
 चियाउनु, एकैछिन पछि जब पिठ्यू पिठ्यूमा
 घाम-सूर्य-रवि बोकेर
 सलङ्सलङ छिचिमिराहरू आउँछन्
 र चकिला चकिला किरणहरू पालैपिच्छे
 पात पातसित ल्याप्प ल्याप्प टाँसिन्छन्, हेर्नु—
 यो ठाउँलाई
 भूगोलमा क्यालिफोर्नियाको प्रदूषण
 घोवदै गरेकी मेरी बहिनीलाई
 ग्वाल र पातली गाईलाई
 मोचीलाई, कन्दुयाक्टर हवल्वार र गड्डीलाई,
 हामी सर्पलाई, हामी सर्पको घरलाई
 फेरि पनि हेर्नु
 र मन खोलेर मनलाई सम्झाउनु
 म अग्लो छु, निकै अग्लो छु । □

विजया दशमी २०५० को शुभ उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण नेपालीहरूमा
 सुख, समृद्धि तथा दीर्घायुको हार्दिक शुभकामना
 व्यक्त गर्दछौं ।

- जनकपुर चुरोट कारखाना लि. (परिवार)

परदेशी दाइको पत्र : बहिनीलाई ।

— अजय लकान्त्री

स्नेही बहिनी मञ्जरी
माया एवं आशीर्वाद !

दशैं र तिहार पनि बितेर गयो, तर घर आउन-लाई छुट्टि पाइनेँ । दिनो-दिन विग्रैर गएको यो पंजाब राज्यमा हाम्रो शक्त भन्दा शक्त ड्यूटि लागेको छ । जसरी गतवर्ष घरको यादमा छटपटाउँदै बिताउन परेथ्यो । यसरी नै यसवर्ष पनि मेरो छुट्टि मिलेन । छुट्टिको लागि अफिसर भनाउँदाको पछि कम्ती घुम्न परेन तर पनि ममाथि दया जगाएन । बहिनी, दशैं-तिहारको अघि तेरो पत्र यहाँ मलाई प्राप्त गरेथेँ । पत्र पढेँ, आँखा कतिवेला आँसुले रसिएछ याद भएन ।

साँच्चै बहिनी, तँले म आउँछ भन्ने कतौ आशा र भरोसा राखेकी थिइस् होली हगी ? पत्रमा लेखेकी थिइस्— “दाइ, यसपाली त मलाई खल्लो पाउँदैनौ होला भन्ने विश्वास राखेकी छु, दशैंमा छुट्टि नपाए तापनि तिहारमा चाहिँ एकमहिनाको छुट्टि लिएर आउनु है ! पोहर साल तिमी आउँछौँ भन्ने आशै-आशमा तिहारको एक हप्तादेखि नै बेलुली बस आउने समय पारी ठूलो घुम्तीसम्म जाने गर्थेँ । बसबाट सबै बुरूरु शर्दा ती मानिसहरूको बीचमा म भने तिमीलाई नै खोज्थेँ । अन्त्यमा निराश-निराश भई गह्रौँ पाइलाहरू जवर्जस्ती

घरतिरै फर्काइ आउन बाध्य हुन पर्यौँ । तिहारको दिन त झन बेलुकीसम्म मुखमा एकथोपा पानी पनि नहाली आँगनको गोबरले लिपेको तिमीलाई पुज्ने स्थान र सय-पत्रीको हार त्यसै सुकेर गएको थियो । घामले डाँडा काटिसक्दा पनि तिमी नभ्राइँदा भित्रको कोठानेर भित्तामा झुण्डाइएको तिम्रो ठूलो तस्वीरलाई टीका लगाई माला पहिन्दाउन लाग्दा आँखा आँसुले भरिएका थिए ।”

उफ ! कस्तो जिन्दगी यो, कुन हो विवशता, कुन हो स्थिति, कुन हो परिवेश, कुन हो बाध्यता ! केही बुझ्न सकिनेँ । बेकारी भएर घरमा छँदा पनि ग्रामा-बाबुको पछिको दाज्यू-भाउज्यूलाई पुकार्ने हुँदा रात-दिन भाउज्यूले उनीहरूको कमाइ खाएँ भनेर कस्तो बचन लगाउथिन् । म त ठूलै थिएँ र पनि ‘भतुवा, मेरो घरबाट आजै निस्केर जा भोलि नै जा’ भनेर भन्थिन् तेरो त झन् जगल्टा लुञ्चिन् । भाउज्यूले गाली गर्दा तँ र म कसरी घरमाथिको चौतारोको पेटीमा बसेर आधा रात-सम्म दुःखका गफहरू गर्थौँ । डरले गर्दा आधा रातमा घाई भोकै कम्बलभित्र पस्थ्यौँ । तँ सानै भएकीले नींदमा परिहाल्थीस् तर मलाई भने दिनहुँको गाली र बेकारी समस्याले गर्दा रातभरि नींद आउँदैन थियो । श्याल-

नेर गई जुनेली रातको प्राकृतिक वातावरणसित खेल्थे ।
 आकाशमा बादलबीच जुन लुकामारी खेल्दा मनभरि
 कस्ता-कस्ता भावनाहरू आउँथे । उसैसमय गाउँ छोडेर
 टाढाको शहरमा काम गर्न जान चाहन्थे । तर तेरो
 निदाएको मुहारतर्फ नियाल्दा फेरि बाध्यताले पाइला-
 हरू थाकेर आउँथे । पुनः कम्बलभित्र पस्ने तर देब्रे र
 दाहिने कोल्टो फेराइमै रात बितेर जान्थ्यो ।

एकदिनको कुरो तँलाई थाहै छ- भाउज्यूले बिहानै
 देखि गाली दिन लाग्दा घर छाडेर हिडेको थिएँ ।
 शहरमा आई निकै दिनसम्म भोक-भोक घेरै दुःख भोग्न
 परेको थियो । तर बहिनी 'टुहुराको पनि दिन फर्कियो
 रहेछ' फौजीमा भर्ती खुत्नेको थाहा पाई म पनि पुगेँ ।
 तीन-चार सय केटाहरू थिए, तर म सहित पन्ध्र जना
 मात्र चुनिएका थिए । बहिनी, महिना पिछे हामियाँ पठाई
 नै दिइ रहेको छु । तँलाई जे खान मन लाग्छ, जे लाउने
 इच्छा हुन्छ खुशी गर्नु ।

तर अफसोसको कुरा त यही छ कि यसपाली
 पनि मेरो छुट्टि मिलेन । तँलाई जस्तै यहाँ परदेशमा

मलाई पनि गाउँ-घरका यादहरूले पिराल्छन् । क्याले-
 ष्टरमा गिन्ती गर्दा-गर्दा तिहारको दिन आयो स्वतः
 गयो पनि । यहाँ शहरभरि पटकाहरू पड्किदा
 र दीपहरू झिली-मिली बल्दा तेरो यादले कम्ति सता-
 एन । के गर्नु बहिनी, पन्देशी जिन्दगी यस्तै हुँदो
 रहेछ ।

साँची त्यहाँ पहाडी इलाकाहरूमा त झन ग्रहिल्यो
 रौनक छापे होला हामी ? तिहारलाई छाडेर उम्किएका
 सयपत्तीहरूले आँगनभरि ढकमक्क फुले होलान् । डाँडा-काँडा
 लालुपातेहरू रात भए होलान् फेरि मखमली र गोदा-
 वरीहरूले गमलाहरू ढाके होलान् हामी ? बहिनी, कल्पना
 केवल कल्पना मात्र रह्यो ।

अन्त्यमा, बहिनी पत्र घेरै लामो हुन गएछ । लेखन
 त अझै इच्छा थियो तर हाम्रो अनुशासनको विगुल बज्ज
 थाल्यो । आउँदो पत्रमा भेटौंला ।

बस

तेरो माया गर्ने दाइ

प्रकाश

चण्डीगढ

भारतीय संविधानको न श्रौ अनुसूचीमा नेपाली भाषालाई अन्तर्भूक्त गरिएको अबसर पारेर

दायित्व प्रकाशनले काठमाडौंबाट प्रकाशित गर्न लागेको

भारतीय नेपाली साहित्यिक विशेषांकको

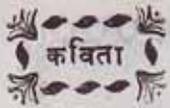
सफलताको लागि हार्दिक शुभकामना

व्यक्त गर्दछौं ।

श्रीन होटल

गान्तोक, सिक्किम ।

☎ : २३३५४

म नेपाली

- नव सापकोटा
मालिगाउँ, गुवाहाटी ।

शौर्यशीलताका सगरमाथामा चढी
इमान्दारिताका आँखा छर्दा
निम्त्याइरहेको देखे
समग्र विश्वले स्वागत तोरण टाँगेर ।
गरेँ प्रस्थान हिम-बन्धवेखि
कर्मशीलताका वाहनमा चढी
छातीमा बसाएर मेरो शिवलाई,
धरतीका चारै दिशा ।
नाश गरेथेँ काल रूप अंधारो
यस धराको
मेरो प्रदीप्त प्रकाशले
पार्वतीको आँगनबाट
केही हजार वर्ष अघि पनि ।
मिलनसारिताका मन्त्रले
सेवा गरेँ भ्रातृलाई,
कर्तव्यको अस्त्रले
रक्षा गरेँ मातृलाई,
सह अस्तित्वका भावनाले
मिलाएँ स्वत्व,
सिँचेँ मानवलाई शान्तिप्रियताको
'सर्वे भवन्तु सुखिन' अमृतले ।

मानवकृत विभाजनमा
म हुन्न खण्डित
'वसुधैव कुटुम्बकम्',
फेलिएँ माता पृथिवीका अङ्ग अङ्गमा,
गरेँ सेवा धर्मपरायणताले
'जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसि' ।
म पृथिवीको नागरिक !
सक्नेछु छुट्याउन मलाई
मेरो भ्रातृ समाजवेखि
मेरो मातृ अङ्गवेखि
बोलीको लगामले
धर्मको विभाजनले ।
म हिमाली ! म नेपाली !!
पुजारी म
सत्यम् शिवम् सुन्दरम्को !!!
मेरो मानस वेदीमा
प्रतिष्ठित छ-
कल्मषनाशी मेरो शिव !
कल्याणकारी मेरो पशुपति !!
म हिमाली ! म नेपाली !!
सारा पृथिवीको नागरिक म ! □

सिक्किमेली साहित्य पृष्ठभूमि र पत्रकारिता, वर्तमान परिप्रेक्षमा

— विजय वान्तवा

कुनै पनि जाति र जिउंदो जागदो संस्कृतिको प्रतिबिम्ब, रूप र निधि 'साहित्य' मानिएको छ— वर्तमान युगको काँटा चल्दासम्म यसको परम्परा र अस्तित्व कायम भएर नै रहनेछ । साहित्य विश्वको कुनै पनि भाषामा लेखिने भएकोले त्यस भाषा अन्तर्गतका साहित्यलाई यहाँ त्यसै जातिको पहिलो निधि मानिएको भए पनि साहित्य कुनै पनि जातिको मात्र नभएर यसको सर्वव्यापकताको अस्तित्व पनि विश्वभरमा रहेको हुन्छ । यसैले साहित्य कसैको, कुनै जातिको पेवा हुँदैन । पुराना समयका साहित्य, वेद, पुराण, महाभारत, रामायण आदिले हिन्दु संस्कृति र परम्परालाई अक्षरशः जानकारीमा ल्याएको छ भने नेपाली साहित्यले हिन्दु साहित्यको समग्ररूप प्रस्तुत गर्ने सक्षम भएकोछ । त्यसरी नै ग्रीक, रोमन, अंग्रेजी र विश्वभरका विभिन्न भाषाका साहित्यले विश्वमा मानव जातिको इतिहास र मानव-मूल्यलाई एकत्र गरेर सबैको समक्ष प्रस्तुत हुन सम्भव भएकोछ भने संगसंगै आफ्नो परिप्रेक्ष्य-भिन्नको इतिहास-पनि बचाई दिएको छ ।

नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धि र उद्भव कवि भानु-भक्त आचार्यले नेपाली जन-जीवनमा तुमुल परिवर्तन

ल्याउन थालेदेखि यता आएर लगभग १० वर्ष विते-पछि र सिक्किममा फूर्छो नाम्ग्याल वंशीय छोम्याल (राजा) ले शासन गर्न थालेको प्रायः ६ शताब्दीपछि सिक्किमेली नेपाली साहित्यको बीजारोपण हुन थालेको पाइन्छ । सिक्किमेली साहित्यको परिप्रेक्ष्य र उद्भवको इतिहासलाई अक्षरसम्म सुनियोजितरूपमा अनुसन्धानकर्ता-हरूले खोज गरी प्रकाशमा नल्याएकोले तथा कति प्रकाश्य रूपमा साहित्यिक कृतिहरू फेला पार्न नसकेकोले संगठित-रूपमा साहित्यिक क्रिया-कलाप भएको इतिहास 'अपतन' साहित्य परिषद गठन भएको साल १५ अगस्त १९४६ देखि मानिएको छ । त्यस काललाई उद्भवकाल मानिने हो भने अहिलेसम्मको काल परिवेशमा पाठकको अधिकतम जानकारीको निमित्त सिक्किमेली नेपाली साहित्यको सन्धिप्त इतिहासलाई अध्ययन गर्न यी कालहरू प्रतिपादन गर्न सकिन्छ—

- (१) अपतन काल (उद्भव काल),
- (२) 'नवज्योति' काल
- (३) अत्याधुनिक काल (सन् १९८८ सम्म)

'अपतन' साहित्य कालमा प्रमुख रूपले सत्रीय भई आफ्नो भाषा साहित्यको संरक्षण, संवर्द्धन र अस्तित्व-

करणीय र परम्परापूर्ण भावना शैली, श्रोतप्रोत्ति पाइन्छन् । जागरण, प्रकृति प्रेम र परिवेशहरूप्रतिको आफ्नो अभिव्यक्ति नै कविताका प्रमुख विषयहरू पाइन्छन् । छन्द, झलझ्कार एवं शृङ्गार रसको अत्यन्त प्रभाव रहेको तिनताकका कविहरूका रचनामा पाइन्छन् ।

सिक्किमेली साहित्यमा 'अपतन' साहित्य परिषद-पछि पत्र-पत्रिकाको प्रकाशन पनि शुरू भएको पाइन्छ । सर्वप्रथम साहित्यिक पत्रकारिताको क्षेत्रमा सन् १९५२ मा 'मानव निर्बोध' नामगरी श्री गणेश राईको सम्पादनमा सिक्किमको पहिलो नेपाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । त्यसपछि श्री काशीराज प्रधानद्वारा सम्पादित पत्रिका 'कञ्चनजङ्घा' सन् १९५७ तिर प्रकाशित हुन थाल्यो । 'कञ्चनजङ्घा'-ले साहित्यिक, राजनीतिक र समाचार आदिको प्रकाशन गरी सिक्किम-देखि बाहिर भारतका विभिन्न प्रान्तमा समेत आफ्नो विशिष्ट भूमिका खेलेको एउटा छुट्टै इतिहास छ । एघार वर्षको आयुसम्म यसले आफ्नो उल्लेखनीय भूमिका निभाउँदै सामाजिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक चेतना जगाउँदै लगेर अन्तमा विभिन्न कारणहरूले गर्दा यो सन् १९७१ मा पूर्णरूपले बन्द भयो तर सिक्किमेली पत्रकारिताको क्षेत्रमा श्री काशीराज प्रधानको 'कञ्चनजङ्घा'-ले एउटा मोड र दिशा लक्ष्य गरेर लगेको निश्चय छ । यस्तैगरी सन् १९५९ तिर 'द्विवेणी' पत्रिका प्रकाशित भयो भने सन् १९६१ मा श्री महानन्द पौड्यालले 'ध्रुवतारा' प्रकाशित गरे । उनैको सम्पादनमा पछिबाट श्री पौड्यालले पाठ्यपुस्तकका धेरै रचनाहरूमा पनि साहित्यिक योगदान दिन सके भने हालसम्ममा 'आकाश-दीप' जस्ता स्तरीय साहित्यिक पत्रिका सम्पादन गरेका छन् । श्री नरबहादुर भण्डारीको सम्पादनमा सन् १९६३ मा नाम्चीवाट 'हाओ पुतार' भन्ने साहित्यिक पत्रिका

प्रकाशित भएको थियो भने पछिबाट फेरि उनैको सम्पादनमा 'अर्चना' साहित्यिक पत्रिका एवं 'आजको सिक्किम' (समाचार-पत्र) आजपर्यन्त प्रकाशित भइरहेको छ । त्यसपछि मुक्तस्वर (१९६४-६५), सुनाखरी (१९६४), नवज्योति (१९६७) मा प्रकाशन शुरू हुन्छ । पहिले छात्रसंघले सम्पादन गरेको 'नवज्योति' जब गान्तोक युथम लाइब्रेरीद्वारा प्रकाशन शुरू भयो- तबदेखि यस साहित्यिक पत्रिकाले अत्यन्त महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न थाल्यो । यसै नवज्योति कालमा सिक्किमका ज्योतिपूर्ण प्रतिभाहरू: जस्तै- स्व० जीवन थिङ, गिर्मी सेर्पा, सन्तोप बरदेवा, शोभा थेगिम, केदार गुरुङ, सानु लामा, दिलु मास्के, पवन चामलिङ, गीता शर्मा, शक्ति क्षेत्री, देवी प्रसाद कौशिक, शैलेशचन्द्र प्रधान, बी० बी० सुब्बा, चन्द्र बहादुर सुवेदी, देनसिंह राई, पुरुषोत्तम प्रधान, गङ्गा कप्तान, आदि कैयन लेखक कविहरू जन्मे । यस कालमा यसरी धेरै साहित्यिकहरूको जन्म हुनुको साथै सिक्किमेली साहित्यिक गतिविधिमार्फत निक्कै कार्यहरू हुन थालेको पाइन्छ ।

पुस्तक प्रकाशनको शुरुवात 'अपतन'- साहित्य परिषदले (नाटक), इन्द्रकील पुष्पाञ्जली र बापू बन्दना प्रकाशित गरेदेखि यता अरु साहित्यिकहरूका पनि पुस्तकहरू देखा पर्दैछन् । श्री भवानी शङ्कर शर्माको 'पुत्र-शिक्षा' तथा तिलक सिंह मण्डलको 'समाज सुधार' नामक पुस्तक प्रकाशित भएका थिए । त्यसैगरी कृपा-शाल्यण राईका सामाजिक उत्थानका पुस्तकहरू (१) आफै भावी (१९४९), (२) सर्वे धर्मको सार (१९५४), (३) शाल्याण योग (१९५६), (४) नित्याचार (१९६४), (५) छुताछुत निर्णय (१९६९), राई भाषाको वर्णमाला तथा राई भाषाको शब्दकोष प्रकाशित भएका छन् ।

निबन्ध संग्रह 'यात्रा संस्मरण' प्रकाशित भएका छन् । स्व० जीवन थिङ्को सम्पूर्ण कृतिहरूको सङ्कलन 'सांग्लो-भित्र बाँधिएका घोडाका टापहरू' शीर्षकमा प्रकाशित भएको छ । 'आजको सिक्किम' प्रकाशनले पनि धेरैवटा पुस्तक, पत्र-पत्रिकाको प्रकाशन हालका दशकमा गरिरहेको छ । नेपाली साहित्य सम्मेलन, सिक्किमले पनि केही पुस्तक प्रकाशना ल्याएको छ । युनिभर्सल प्रकाशनद्वारा समकालीन सिक्किमेली नेपाली कथाहरू 'संस्थाल' प्रकाशित भएको छ । यसैगरी यम प्रकाशनले श्री समीरण छेत्रीको कथा संग्रह 'अर्को माछे' प्रकाशित गरेको छ । श्री गिर्मी सेर्पाको कविता सङ्कलन 'बाँझो दिनमाथि पँज्राएका केही फूलहरू', र 'हिप्पोक्रिट, चाँप-गुराँस र अन्य कविता', श्री पवन चामलिङको 'अन्तहीन सपना: मेरो विपना' प्रकाशित भएका छन् ।

यसैगरी श्री राधाकृष्ण शर्माको 'भन्न नसकेका कुराहरू' (उपन्यास), श्री राजेन्द्र भण्डारीका कविता संग्रहहरू, हिउँदे यी चिसा रातका पर्दाहरूमा, यी शब्दहरू: यी हरफहरू, जगत बी. सुब्बाको 'पाइला छापहरू' र अर्को पुस्तक 'आकाश पारिको देश' (दुवै कविता सङ्कलन), गोपाल गाउँलेको केही 'अभिप्रेक्ति स्वाभिमानका' र 'मैले अझ एउटा छोरो जन्माउनु छ, (कविता सङ्कलन), श्री विजय वास्तवाको कविता 'सङ्कलन आफै भित्र घाफुलाई सुनौं' गोकुल सिंह सुब्बाको 'नयन मात्रका सौन्दर्य दृश्यहरू' श्री प्रार्य लामिछानेको 'बालुवाको अर्को तह' (कथासंग्रह), श्री मदन कुमार राईको 'नीना' (उपन्यास), 'डिस्कनाहरू' (उपन्यास), 'यस्ता नहोऊन् हाम्रा कथाहरू' (कथा-संग्रह), अवीर खानिङको एक उपन्यास र कथा-संग्रह, बालुवाको पहाड, श्रीमती शान्ती छेत्रीको 'अरब सागरको सूयस्ति' (निबन्ध संग्रह) र रामायणमा 'नारी पावाहरू' (पुस्तिका), श्री प्रदीप गुरुङको कथा संग्रह

'असुरक्षित', उद्द्विकास कला प्रतिष्ठानले प्रकाशित गरेको पुस्तक कविता सङ्कलन (ग्रहिल सिक्किम कविता प्रतियोगिता १९८०) निलम (उपन्यास) श्री धार० के० प्रधानद्वारा लिखित 'साँझ सँगसँगै' (कथा संग्रह) श्री अर्जुन निरीलाद्वारा लिखित, 'श्री सन्तोष बरदेवाका कविता संग्रह' 'अस्तित्व तिम्रो र मेरो', सुवास दीपकद्वारा लिखित बाल मनोविज्ञानमा आधारित लघु उपन्यास 'अभिषेक', श्री बी० एस० राईद्वारा लिखित उपन्यास 'ज्वाला र खरानीहरू' र 'ती फूलहरूका गीत', श्री नवीन गुरुङको लघु काव्य 'सोक्पा', श्री शिव प्रधानको 'नेपाली साहित्य-केही गोरेटो गल्छेंडो, 'पारसमणि अभिनन्दन ग्रन्थ परिशिष्टाङ्क' इत्यादि, बली सुब्बाको कविता संग्रह 'मेरो बस्ती', श्री प्रद्युम्न श्रेष्ठको 'पुष्प वाटिका' (कविता संग्रह), बीरभद्र कार्कीढोलीका कविता सङ्कलनहरू, 'आभाष, 'कविता पब्लिएर आधारातसम्म, श्री रघुनन्द सापकोटाका कविता संग्रहहरू 'जीवनको भङ्गालोमा फँलिएका अनुभूतिहरू' र 'बूढो रुढका फूलहरू' नाटक, श्री टेक-बहादुर गुरुङ 'तामी' को 'श्रद्धाञ्जलि चढाएको साँझ', सरला राईको कथा संग्रह 'सुललाएको मन', पी० बी० गुरुङको निबन्ध संग्रह 'एकता: एक विचार' प्रकाशित भइसकेका छन् । यसमा कतिपय अप्राप्य पुस्तकहरूको नाम अझ उल्लेखित छैन । यस बाहेक पनि लेखकलाई थाहा लागे अनुसार प्रकाशोन्मुख धेरै लेखक/लिखिकाका पुस्तक प्रकाशन हुन बाँकी छ । पाण्डुलिपि तयार छन् ।

सिक्किमको राजनीति साहित्यमा नाम चलेका एक सशक्त लेखक श्री लाल बहादुर बस्नेतको अंग्रेजी उपन्यास 'हिज म्याजेस्टीज पेइङ्ग गेस्ट' र कथा संग्रह (नेपाली) 'धर्मछाडा' प्रकाशित भइसकेका छन् ।

सिक्किमेली साहित्यिक पत्रकारिताको घडेरी 'मानव निर्दोष' (१९५१) र कन्धनजङ्घा (१९५७) देखि

बसेपछि ग्रहिलेसम्म (१९८८ सन्सम्म) धेरैवटा पत्र-पत्रिकाहरू प्रकाशित भइसकेका छन्। यसमा लेखकलाई जानकारी प्राप्त भएसम्मका सिक्किमका साहित्यिक पत्र-पत्रिका यस प्रकार छन्: मानव निर्बोध, कञ्चनजङ्घा, त्रिवेणी, ध्रुवतारा, हाम्रो पुकार, मुक्तस्वर, सुनाखरी, नवज्योति, उषा, चाँप गुराँस, प्रगति (भारत सरकारको सूचना विभाग), अर्चना, समुराली, चिनापर्ची, नयाँ दिशा (प्रौढ शिक्षा), लालुपाले, विस्फोटन, सिलका, प्रतिमान, हाम्रो मादल, तूफान, पखेरा, सुधा, दोभान, बिनायो, उपामना, निर्माण, बिखमा, पुष्पवृष्टि, चेतना, नवपथ, दुधेरी, सम्बर्द्धन, लहर, प्रतिबिम्ब, नवगेडी, सिद्धि, पहाडे, गोरेटो, क्षितिज, हाम्रो उपहार, नाकिमा, सङ्घर्ष, उत्सर्ग, दिल्लगी, रीसे, स्रष्टा, परिमल, ढोलढ्याङ्गो, तालु, चोटि, युवाञ्जली, सानो, चाँप गुराँस, निर्माण, कस्तुरी, पत्रिका, 'शिरबन्दी' हाम्रो नौमती, इयाल्टुङ, वादंती, सञ्जीवनी, आकाशद्वीप, चिन्तन, प्रक्रिया, अभियान, आहत, गोजिका, बाबरी, वर्षा, खेलाँची, चतुरे, प्रहाम, मुनाल आदि। यी सबै गरी ६५ भन्दा अधिक साहित्यिक पत्र-पत्रिका सिक्किमबाट निस्के- जसमा अन्य संस्थान र पाठशालाहरूबाट निकालेका पत्र-पत्रिकाको यहाँ हिसाब लगाइएको छैन। यीमध्ये कति पत्रिकाहरू एक अर्कादेखि अर्को अर्का देखा परेनन् र केवल ऊँतामा गनिन सक्ने पत्रिकाहरू मात्र केही कालसम्म चले। यी मध्ये श्री सन्तोष बरदेवा, श्री कर्ण बस्नेत, श्रीमती शान्ती क्षेत्री, श्री सुकुमार प्रधान आदिको सम्पादनमा चलने नव-ज्योति सिक्किम, बाजीलिङ्ग र अन्यान्य प्रान्तमा निकै प्रचलित थियो। त्यसैगरी श्री नरबहादुर भण्डारीको सम्पादनमा प्रकाशित हुने 'अर्चना' साहित्यिक पत्रिका पनि निकै स्तरीय र चर्चित थियो। ग्रहिलेसम्म अर्चनाले सामयिक रूपले प्रकाशित हुँदै बेला-बेलामा साहित्यिक

योगदान दिइरहेको छ। श्री सन्तोष बरदेवा र श्री निर्मा सेर्पाका सम्पादनमा प्रकाशित हुने साहित्यिक पत्रिका 'प्रतिबिम्ब'-ले पनि निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। बिनोद अग्रवाल र पछिबाट स्व. जीवन घोङ्को सम्पादनमा प्रकाशित हुने पत्रिका 'सुधा' ले पनि केही विशिष्ट अङ्क प्रकाशित गरी बिलाए। 'सम्बर्द्धन' नामक विविध विषयक पत्रिका श्री प्रेमनाथ मनेनद्वारा सम्पादन भएर केही अङ्क प्रकाशित भएका थिए। 'स्रष्टा'-ले भने ६ वर्षदेखि लगनशील भई अघि बढी सिक्किमेली साहित्यिक पत्रकारितामा 'अर्चना' भन्दा पाँचवर्ष कान्छो भएर पनि दश अङ्क अघि बढी रजत-जयन्ती मनाउन पुगेको २५ वर्षे मस्त जवानीले भरिएको युवक झैं झरिलो र भरिलो भएर प्रकाशित भइरहेछ। त्यस बाहेक भानुको स्थापना र भानु स्मारिका पत्रिकाले पनि बेला-बेला साहित्यिक जोश थप्ने काम गरेकोछ।

'अपतन' साहित्य-परिषद्देखि यता साहित्यका विभिन्न क्षेत्रमा योगदान दिएका र दिँदै आएका साहित्यिकहरूको नाम यस प्रकार रहेको छ :- अगमसिंह तामाङ, पदमसिंह सुब्बा, तुलसी बहादुर क्षेत्री, नीमा वाङ्दी, सन्तवीर सुब्बा, मोतीचन्द्र प्रधान, काशीराज प्रधान, रामदत्तलाल ठाकुर, रश्मीप्रसाद आले, चन्द्रदास राई, भवानी शर्मा, छत्र नरसिंह शाक्य, प्रजारत्न विरही, कृयाशाल्याण राई, महानन्द पौड्याल, नरबहादुर भण्डारी, तुलसीराम शर्मा 'कश्यप', पहलमान सुब्बा, के. वी. सुब्बा, चन्द्रबहादुर सुब्बा, यू. एन. प्रधान, लक्ष्मण क्षेत्री, भूपाल लामिछाने, सानु लामा, सन्तोष बरदेवा, निर्मा सेर्पा, शोभा थैगिम, शान्ती क्षेत्री, सानु भाइ शर्मा, राधाकृष्ण शर्मा, कमल अधिकारी, रुद्र पौड्याल, देवीप्रसाद कौशिक, गोपाल दाहाल, भीम दाहाल, श्री. एन. राई, टी. वस्नेत, हिस्से वांग्येन,

केदार गुरुङ, स्व० जीवन शीङ, वेनसिंह राई, देवकुमार राई 'जुमेली', शैलेन्द्र प्रधान, कैजरबहादुर थापा, पवन चामल्लिङ, कृष्ण संयमी, गङ्गा 'कप्तान', बालकृष्ण श्रेष्ठ, लक्ष्मीप्रसाद सुब्बा 'मांग्युंग' प्रेम मुखिया 'वैरागी', प्रवीन राई, खुसेन्द्र राई, दलबहादुर गुरुङ्ग, डम्बर गुरुङ्ग, टेकबहादुर गुरुङ्ग 'तामी', डा० नयन कुमार राई, पृथ्वीराज सुब्बा, पुरुषोत्तम प्रधान, दिलीप विरही, बी० बी० चामल्लिङ, हरिश मोक्तान, पूर्ण राई, चुनिलाल घिमिरे, सुवास दीपक, अर्जुन निरौला, दिलु मास्के, बलबहादुर राई, रुद्रमणि प्रधान, शिव प्रधान, घनश्याम नेपाल, राजेन्द्र भण्डारी, विजय वान्तवा, एल० डी० राई 'मिक्खोले', राज के० श्रेष्ठ, इन्दिरा राई, खड्की माया गुरुङ्ग, कमला 'आंशु', सुरेखा प्रधान, कृष्ण नारायण प्रधान, उपमान बस्नेत, रघुनाथ सुवेदी, देवकुमार राई 'दुमी', डा० एन० नेपाल, बली सुब्बा 'बसन्त', कुवेर दाहाल, रवीन गुरुङ्ग, जीवन नेवाङ, प्रणय लामिछाने, मोहन 'निरज', भास्कर रसाइली, भानुप्रकाश मार्मिक, काजी गजमेर, गोवर्धन बास्तेला, रमेश प्रधान 'बादल', उद्धव गोपाल श्रेष्ठ, प्रेरणा पाखरीन, बी० बी० नुगो, महादेव सुवेदी, एल० बी० बस्नेत, जगत बी० सुब्बा, भूपेन्द्र अधिकारी, आत्म वाइवा, चुडामणि कर्मी, प्रेम मदन फेन्दुवा गहर 'उदासी', प्रद्युम्न श्रेष्ठ, धिरु प्रसाद शर्मा, विक्रम गीतम, गोपाल गाउँले, मोहन प्रकाश राई, श्रीमती रोजावेल नाच्यो, अबीर खालिङ, वीरभद्र कार्कीढोली, श्रीमती गीता शर्मा, आर्य लामिछाने, रघुनन्द सापकोटा र ए० बी० राई आदि आदि छन् । यसमा कतिजना अस्त-व्यस्त र स्थानान्तरण वा देहावसान भएका छन् भने कतिपय फटाक-फुटुक लेखेर फेरि बिलाए । उनीहरूको नाम लेखिएको छैन । यद्यपि यहाँ प्रतिभाशाली साहित्यकार-

हरूको नाम छुट्टैने प्रशस्त सम्भावना पनि रहेकोछ । कारण कालगत र क्रमगत यसमा कतिपय तथ्यहरू बस्न सकेका छैनन् भविष्यमा त्यो मिलाउन सकिन्छ । समाचार-पत्रको विकास-क्रममा यहाँबाट प्रकाशित हुने अंग्रेजी समाचार-पत्रहरूले पनि त्यतिकै महत्वपूर्ण भूमिका निभाएका छन् । यहाँबाट प्रकाशित हुने र भएका अंग्रेजी समाचारपत्रहरू हुन्; सिक्किम एक्सप्रेस, इस्टर्न एक्सप्रेस, द नेशन, बोर्डर न्यूज एण्ड भ्यूज, द ट्यूथ, सिक्किम अब्जरभर, सिक्किम टाइम्स, भ्वाइस् अफ सिक्किम, द इन्काउन्टर, द ब्लेट, द इकोइड हिल्स, द स्प्रीट फायर हिमालयन मिरर, द भ्वाइस, द स्पोट लाइट अन सिक्किम आदि ।

यस प्रकारले यो स्पष्ट छ कि सिक्किममा साहित्य र पत्रकारिताको श्रीवृद्धि हुँदै गइरहेछ । तर यहाँ अझ पनि प्रश्न खट्किरहेको नै छ— के सिक्किममा साहित्य र पत्रकारिताको सन्तोषजनक प्रगति भइरहेछ ? यसको सम्बर्द्धन हुँदैछ ? यसको सन्दर्भमा पत्रकारिताको पृष्ठ-भूमि र यहाँको वर्तमान परिवेशलाई निकरौल गरेर यहाँ चर्चा उठाइन्छ । सिक्किमको पत्रकारिताको इतिहास कोट्याउँदा पत्रकारिताको पृष्ठभूमि र संक्षिप्त इतिहास यहाँ उल्लेख गर्न योग्य छ । पं० जवाहरलाल नेहरू (भू० पू० प्रधान मन्त्री) र अमेरिकाका राष्ट्रपतिहरूले प्रेसको स्वतन्त्रता र महत्व बारे यसरी पृष्ठभूमि बाँधेका छन्—

I would rather have a completely free Press, with all the dangers involved in the wrong use of that freedom, than a suppressed or regulated press.

Pt. Jawaharlal Neharu

Were it left to me to decide

आकषकढंगले प्रकाशित भइरहेको छ । यस बाहेक 'विचार' अर्ध साप्ताहिकले पनि आफ्नो विशेषता पाठकसमक्ष प्रस्तुत गरेर नियमित प्रकाशनको नयाँ दौड सिक्किमेली पत्रकारितामा चलाएको छ ।

वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा आज स्थानीय समाचार-पत्रहरूले सिक्किम राज्यका सामाजिक, आर्थिक, प्रशासनिक आदि समस्या एवं विविध विषयहरूमा प्रकाश पार्दै योगदान दिइरहेका छन् । हालसम्म प्रकाशित भइसकेका अग्रेजी समाचारपत्रहरूमा सिक्किम एक्सप्रेस, इस्टर्न एक्सप्रेस, द नेशन, बोर्डर न्यूज एण्ड भ्यूज, द ट्रूथ, सिक्किम अबजभर, भ्वाइस अफ सिक्किम, द इन्काउन्टर, सिक्किम टाइम्स, द बुलेट, द इकोइड हिल्स, द स्पीट फायर, हिमालयन मिरर, द भ्वाइस, द स्पोट लाइट अन सिक्किम आदि थिए र कतिपय समाचारपत्र अझ प्रकाशित हुँदैछन् । 'इस्टर्न एक्सप्रेस' लोकप्रियताको दिशातर्फ गइरहेको भए पनि अति प्रति-क्रियावादी एवं जन भावनामायि आघात भएको आरोपमा प्रकाशन बन्द रहनु पर्‍यो ।

यहाँवाट प्रकाशित हुने नेपाली भाषाका समाचार-पत्रहरूमा हिमालीबेला, विचार, हिमगिरि, जन-पक्ष, दैनिक आवाज, सिक्किम बोल्छ, आजको सिक्किम, नयाँ परिपाटी, गान्तोक, पूर्व सन्देश, फ्रन्टियर समाचार, सिक्किम समाचार, लोकमत, टिस्टा रङ्गीत, दर्पण, सन्देश, जनपुकार, सिक्किम टाइम्स, नेभोला, आवाज, आज, गाँठी कुरा, झिल्काहरू आदि प्रमुख छन् । १९८८ देखि १९९३ सम्ममा (वि. सं. २०५० सालको पूर्वाद्धि-सम्म) अरू समाचार पत्रहरूमा परिदर्शन, साप्ताहिक सिक्किम, स्वतन्त्र समाचार, हाओ आवाज, मन्दाकिनी, सिक्किम-ध्वनि, भवसागर, आजमोलि, हिजो आज, पहाड, माझा समाचार आदि छन् । साहित्यिक पत्रिका-

हुरूमा अर्चना, स्रष्टा, प्रक्रिया, उद्गार, यसपत्नी आदि छन् । पुस्तकको प्रकाशनमा श्री कुवेर दाहालको, भारतको सम्विधान, श्री पूर्ण राईको 'फूल झरेको पत्र-दल' (कथा संग्रह), श्री सानुलामाको 'मृगतृष्णा' (कथा संग्रह), सुवास दीपकको 'आचारशिला', विजय बान्तबाको 'अर्द्धसत्यमा बाँच्नेहरू' (कविता) र 'बिप्ल्याँटो' (कथा संग्रह) श्री शिव प्रधानको 'बृहत समालोचना', 'नेपाली भाषाको आन्दोलन' 'सफलताको मोडसम्भ', देव कुमार दुमीको 'कथासंग्रह' र अरू धेरै कृतिहरू निस्केका छन् ।

यस्तै कतिपय पार्टी र संस्थाका समाचारपत्रहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । हाल समाचारपत्रहरूमा विचार, हिमाली बेला, जन-पक्ष, हिमगिरि, पूर्व-सन्देश आदि नियमितप्रकाशित भइरहेका छन् तथा सिक्किम बोल्छ, आजको सिक्किम पनि प्रकाशनमा आइरहेका छन् र आफ्नो नियमित प्रकाशनलाई कायम राखेका छन् । १९८४ सालको मई महिनामा कांग्रेस (इ) को सरकार-लाई श्रीमती इन्दिरा गान्धीको केन्द्रीय सरकारले असंवैधानिक तौरले बर्खास्त गरेपछि राष्ट्रिय एवं स्थानीय समाचारपत्रहरूले जोड-तोडले लेखेका हुन्- श्री भण्डारीको सरकार असंवैधानिक तौरले बर्खास्त गरियो भनेर । समाचार-पत्रले भटाभट कुराहरू छापन थालेपछि हतार-हतार श्रीमती गान्धीवाट सिक्किमको स्वच्छ पत्रकारितामा दूषित पार्ने प्रयास पनि भयो ।

सिक्किम संग्राम परिषद् सरकारमा आएपछि फेरि पत्रकार र सरकार माझ भूल बुझाबुझ भए, कलममा व्यक्तिगत कुराहरू पसे तर समयको वेगमा पत्रकारहरूलाई फाटो ल्याउने तत्त्वहरू हटे । सरकार र पत्रकारमा फेरि सौहार्दपूर्ण वातावरण पैदा भयो । सरकार बनेपछि पत्रकार सम्मेलनमा श्री भण्डारीले भन्नुभयो- विपक्षीको अभावमा पत्रकारहरूले विपक्षीको भूमिका खेतनु-पर्दछ ।

आकषकदंगले प्रकाशित भइरहेको छ । यस बाहेक 'विचार' अर्ध साप्ताहिकले पनि आफ्नो विशेषता पाठकसमक्ष प्रस्तुत गरेर नियमित प्रकाशनको नयाँ दौड सिक्किमेली पत्रकारितामा चलाएको छ ।

वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा आज स्थानीय समाचार-पत्रहरूले सिक्किम राज्यका सामाजिक, आर्थिक, प्रशासनिक आदि समस्या एवं विविध विषयहरूमा प्रकाश पार्दै योगदान दिइरहेका छन् । हालसम्म प्रकाशित भइसकेका अग्रेजी समाचारपत्रहरूमा सिक्किम एक्सप्रेस, इस्टर्न एक्सप्रेस, द नेशन, बोर्डर न्यूज एण्ड भ्यूज, द टूथ, सिक्किम अबजभर, इवाइस अफ सिक्किम, द इन्काउन्टर, सिक्किम टाइम्स, द बुलेट, द इकोइड हिस्स, द स्पीट फायर, हिमालयन मिरर, द इवाइस, द स्पोट लाइट अन सिक्किम आदि थिए र कतिपय समाचारपत्र अझ प्रकाशित हुँदैछन् । 'इस्टर्न एक्सप्रेस' लोकप्रियताको दिशातर्फ गइरहेको भए पनि अति प्रतिक्रियावादी एवं जन भावनामाथि आघात भएको आरोपमा प्रकाशन बन्द रहनु पर्यो ।

यहाँबाट प्रकाशित हुने नेपाली भाषाका समाचार-पत्रहरूमा हिमालीबेला, विचार, हिमगिरि, जन-पक्ष, दैनिक आवाज, सिक्किम बोल्छ, आजको सिक्किम, नयाँ परिपाटी, गान्तोक, पूर्व सन्देश, फ्रन्टियर समाचार, सिक्किम समाचार, लोकमत, टिस्टा रङ्गीत, दर्पण, सन्देश, जनपुकार, सिक्किम टाइम्स, नेभोला, आवाज, आज, गाँठी कुरा, जिल्लाहरू आदि प्रमुख छन् । १९८८ देखि १९९३ सम्ममा (वि. सं. २०५० सालको पूर्वाद्धि-सम्म) अरु समाचार पत्रहरूमा परिदर्शन, साप्ताहिक सिक्किम, स्वतन्त्र समाचार, हाम्रो आवाज, मन्दाकिनी, सिक्किम-ध्वनि, भवसागर, आजभोलि, हिजो आज, पहाड, साझा समाचार आदि छन् । साहित्यिक पत्रिका-

हरुमा अर्चना, स्रष्टा, प्रक्रिया, उद्गार, यसपत्नी आदि छन् । पुस्तकको प्रकाशनमा श्री कुवेर दाहालको, भारतको सम्बिधान, श्री पूर्ण राईको 'फूल झरेको पत्र-दल' (कथा संग्रह), श्री सानुलामाको 'मृगतृष्णा' (कथा संग्रह), सुवास दीपकको 'आचारशिला', विजय बान्तबाको 'घडदसत्यमा बाँच्नेहरू' (कविता) र 'बिप्ल्याँटो' (कथा संग्रह) श्री शिव प्रधानको 'बृहत समालोचना', 'नेपाली भाषाको आन्दोलन' 'सफलताको मोडसम्भ', देव कुमार दुमीको 'कथासंग्रह' र अरु धेरै कृतिहरू निस्केका छन् ।

यस्तै कतिपय पार्टी र संस्थाका समाचारपत्रहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । हाल समाचारपत्रहरूमा विचार, हिमाली बेला, जन-पक्ष, हिमगिरि, पूर्व-सन्देश आदि नियमितप्रकाशित भइरहेका छन् तथा सिक्किम बोल्छ, आजको सिक्किम पनि प्रकाशनमा आइरहेका छन् र आफ्नो नियमित प्रकाशनलाई कायम राखेका छन् । १९८४ सालको मई महिनामा कांग्रेस (इ) को सरकार-लाई श्रीमती इन्दिरा गान्धीको केन्द्रीय सरकारले असंवैधानिक तौरले बर्खास्त गरेपछि राष्ट्रिय एवं स्थानीय समाचारपत्रहरूले जोड-तोडले लेखेका हुन्- श्री भण्डारीको सरकार असंवैधानिक तौरले बर्खास्त गरियो भनेर । समाचार-पत्रले भटाभट कुराहरू छापन थालेपछि हतार-हतार श्रीमती गान्धीबाट सिक्किमको स्वच्छ पत्रकारितामा दूषित पार्ने प्रयास पनि भयो ।

सिक्किम संग्राम परिपद् सरकारमा आएपछि फेरि पत्रकार र सरकार मात्र भूल बुझाबुझ भए, कलममा व्यक्तिगत कुराहरू पसे तर समयको वेगमा पत्रकारहरूलाई फाटो ल्याउने तत्त्वहरू हटे । सरकार र पत्रकारमा फेरि सौहार्दपूर्ण वातावरण पैदा भयो । सरकार बनेपछि पत्रकार सम्मेलनमा श्री भण्डारीले भन्नुभयो- विपक्षीको अभावमा पत्रकारहरूले विपक्षीको भूमिका खेतु-पर्दछ ।

साँच्चै पत्रकारहरू कतिपयले आफ्नो आदर्श र सिद्धान्तलाई कर्त नडगमगाई सही र सृजनात्मक कुराहरू लेख्दै लगे । यसरी अधिकार र कर्तव्यको प्रश्नलाई लिएर नै सही समाचारपत्रको स्वस्थ परिचालन र भूमिकाको समाजले अपेक्षा राख्दछ । एउटा स्वतन्त्र प्रेसले निर्भीक र निष्पक्ष रूपमा ग्राम जनताको विचारधारा, गुनासो कुनै शक्तिको दवाउ वा प्रभावमा नआइकन बोल्न सक्नुपर्दछ । यसले अन्याय, अत्याचार एवं भ्रष्टाचारको सही ढङ्गमा पर्दाफास गर्न सक्नुपर्दछ । सिक्किमको परिप्रेक्ष्यमा अझ पनि उचित समाचारपत्रको सम्पादन प्रकाशन र वितरण व्यवस्थाहरू जस्ता समस्याहरू खडा छन् । समाचार-पत्र अत्र निजी सम्पत्ति मात्र नभएर समाजको सही मूल्याङ्कन गर्ने माध्यम बन्नु पर्छ । परिवेशमा सही कुराहरू होस्, सही रिपोर्टिङ होस् भन्ने हेतुले समस्त पत्रकारहरूमा प्रशस्त ज्ञानहरू तथा विचारधाराहरू हुनु आवश्यक छ । समाज र कुनै पनि व्यवस्थाभित्र रहेपछि निश्चय मानव जातिलाई अनुशासन चाहिन्छ । पत्रकारिताले पनि सही अनुशासनमा चलन कानून बुझी प्रयोगात्मक वा व्यवहारिक रूपमा योगदान दिएकै हुनुपर्छ । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा कानून विषय धेरै प्रश्नहरू हिजो-आज उठ्दैछन् । कुनै पनि व्यवस्था तथा प्रशासनको कानून वा आफ्नै परिपाटीको कानूनभित्र सफल पत्रकारिताले जनमानसको सही ढङ्गमा नेतृत्व वा आफ्नो प्रकाश पार्न सकेका छन् । कानून सम्बन्धी जानकारी राख्न पर्ने कुरामा Copyright Act 1957, The press & Registration of Books Act, 1867, official secrets Act 1923, The Contempt of courts Acts, 1971, Defamation, IPCS. 499 and others, Article 19 of Indian Constitution Press. (Special

powers) Act 1947, press (objectionable matter Act, 1951) आदि बारे प्रमुख छन् ।

कानून बाहेक पनि पत्रकारिताको क्षेत्र विस्तृत हुनाले आर्थिक सम्बन्धी, खेनकूद, व्यंग्य, नारी एवं शिशु सम्बन्धी तथा नयाँ-नयाँ कुराको जानकारी अत्यन्त महत्वपूर्ण रहन्छ । आजको युग कम्प्युटरको युग हुनाले पत्रकारिताको क्षेत्रमा पनि विविध प्रयोग र आग्रामहरू थपिँदै गइरहेका छन् । अर्कातिर यो खुल्ला प्रतियोगिता स्वरूप बजारमा, उपलब्ध हुनाले आ-आफ्ना गुणस्तर, आकर्षक प्रयोग एवं ढाँचामा पनि युग अनुसारको प्रयोग हुनु जरूरी देखिएको छ । यस बाहेक विविध यन्त्र औ वैज्ञानिक वस्तुहरूको प्रयोगले माधुनिक विश्वमा पत्रकारिताको अझ रूपमा परिमार्जन क्रमशः आइरहेछ । यी सबै प्रवस्था र व्यवस्थालाई बुझेर आत्मसात गरेर सिक्किमेली पत्रकारिता अझ अघि बढ्ने नै छ । अबका केही दशकपछि सिक्किममा अहिले जुनरूप पत्रकारिताको छ त्यो नयाँ पिढीलाई अस्वीकार्य हुनेछ, यदि यो यही अवस्थामा रह्यो भने ।

यसर्थ यसका निम्ति विविध प्रयोग हुनु अत्यन्त जरूरी रहेको छ । सचेत पाठक, समाज र सरकारले हौसला दिई पत्रकारितामा निश्चितरूपमा नयाँ मोड ल्याउने सभ्य आएको छ ।

यहाँबाट प्रकाशित समाचार-पत्रहरूले साहित्यलाई पनि बढी प्रश्रय दिएका छन् । यो कुरो राम्रो हो तर विविध विषयलाई भने अझसम्म समातेर लैजान क्रमशः सकेको छैन । समाचारप्रधान समाचार-पत्रका साथसाथै कतिपय पत्रकारले अन्य विविध विषयहरूमा पनि कलम चाल्नु आवश्यक छ । एकातिर युवाहरूलाई मार्ग दर्शन गर्ने युवाहरूका निम्ति पत्रकारिताको अभाव रहेको

छ भने नारी र शिशु सपाजको स्थान पनि रिक्त रहेको छ । त्यसैगरी प्रौढ अति बौद्धिक वर्गका निम्ति पत्रकारिताको नयाँ मोड हुन बाँकी छ ।

श्री भण्डारीको सरकारले ग्रहिले जे जति सहयोग एवं सहूलियत प्रदान गरेको छ, त्यो कम छैन । यद्यपि पत्रकारिताको दिशामा सही कलम लिएर बढ्नेहरूलाई प्रोत्साहन स्वरूप अन्य हौसलाहरू पनि प्रदान गरिनु आवश्यक देखिन्छ । पत्रकारहरूलाई राज्य-पुरस्कारद्वारा सम्मान गरिनु वा त्यस्ता कयन् विषयप्रति निष्पक्षरूपले अवसर प्रदान गर्नु पर्ने कतिपय कुराहरू देखिएका छन् भने सँगै पत्रकारिताको विकासमा अझ प्रशस्त अवसर प्रदान गरिनु पर्दछ ।

साहित्य र प्रेस : सरकारो भूमिका

(१) आकाशदीप प्रकाशन, गान्तोक—

- (क) कथा-श्री (दोस्रो संस्करण)— प्रतिनिधि नेपाली लघु कथाको संगालो सम्पादक— कमहानन्द पौड्याल ।
 (ख) छन्द र अलंकार (दोस्रो संस्करण)— सम्पादक—महानन्द पौड्याल । (ग) झुम्राको पुतली (कथा संग्रह) महानन्द पौड्याल । (घ) हाँआ केही लोककथा (लोककथा संग्रह) महानन्द पौड्याल ।
 (ङ) श्री-कथा (बालकथा संग्रह) महानन्द पौड्याल ।

(२) आजको सिक्किम प्रकाशन, गान्तोक—

- (क) नरबहादुर भण्डारीका केही रचनाहरू— नरबहादुर भण्डारी । (ख) टुहुराका विचारहरू— नरबहादुर भण्डारी । (ग) अर्चना (सामयिक साहित्यिक पत्रिका— सम्पादक नरबहादुर भण्डारी ।

(३) आँकुरा प्रकाशन, गान्तोक—

- (क) ऋतु-राग (खण्ड-काव्य) तुलसीराम शर्मा 'कश्यप' । (ख) घाम डुबेपछि (उपन्यास— दोस्रो

संस्करण) अर्जुन निरौला । (ग) कवि भानुभक्त र उनका केही साहित्यिक पक्ष (आलोचना)— सुमन ढकाल ।

(४) निर्माण प्रकाशन, याङगाड—

- (क) उसको बलिदान (उपन्यास)— तेजबहादुर न्यासुर ।
 (ख) सफलता (उपन्यास)— राजु पाखरीन । (ग) हाँओ पहाड (साहित्यिक पत्रिका) ।

(५) पश्चिम सिक्किम साहित्य प्रकाशन, गोंजग—

- (क) स्रष्टाको रजत-जयन्ती विशेषाङ्क (सिक्किम वाङमय विशेषाङ्क)— सम्पादकद्वय— केदार गुरूङ्ग, र उपमान बस्नेत । (ख) हिप्पोक्रिट, चाँप-गुराँस र अन्य कविता (कविता संग्रह)— गिमी सेर्पा ।
 (ग) ती फूलहरूका गीत (उपन्यास)— बी० एस० राई (घ) फैलिएका हातहरू, सूर्यहरण र नीला दहहरू (कविता संग्रह)— केदार गुरूङ्ग ।

(६) जनपक्ष प्रकाशन, गान्तोक—

- ताना शर्मा (क) झसल्को (उपन्यास)
 सम्पादक: घनश्याम नेपाल,
 (ख) कविता सागर (प्रति-
 निधि कविता संग्रह)
 " " " (ग) कथा सागर (प्रतिनिधि
 कथा संग्रह)—
 " " " (घ) दृष्टिकोण (साहित्या-
 लोचन सामयिक
 पत्रिका)
 सम्पादक:— पुण्यप्रसाद शर्मा । (ङ) जनपक्ष—वार्षिक
 विशेषाङ्क

(७) डोल-ढ्यांग्रो प्रकाशन, साक्योङ—

- (क) डोल-ढ्यांग्रो हास्य-व्यंग्य (सामयिक पत्रिका)—
 सम्पादक : उपमान बस्नेत (६ र ७ अङ्क)

- (८) प्रकाशन, सिक्लाम—
 (क) कविता पखिअर आधारातसम्म (कविता संग्रह)—
 वीरभद्र कार्कीडोली ।
 (९) गान्तोक प्रकाशन, बालुवाखानी—
 (क) बृहत् समालोचना (समालोचना संग्रह)— सम्पादकः
 शिव प्रधान ।

सिक्किम एक सानो राज्य भएकोले हुनसक्छ ।
 यहाँ पत्रकारिताको क्षेत्र विस्तृत हुन पाएको छैन तर
 ग्रहिले जे जति भइरहेको छ, सरकारले जुन सहयोग

प्रदान गरिरहेको छ, त्यो अवश्य आशाजनक छ । पाठक-
 हरूले विभिन्न तहबाट आ-आपना स्वादहरू यहाँका
 स्थानीय समाचार-पत्रहरूमा पाउँदैछन् । भाषा, साहित्य,
 संस्कृति, कला र राज्यका हितमा यहाँका पत्रकारले सबल
 भूमिका खेल्नरहेका छन् । नेपाली भाषालाई संवैधानिक
 मान्यता दिलाउने सन्दर्भमा पनि समाचार-पत्रहरूले आ-
 आपनो क्षेत्रबाट जुन योगदान गरे त्यो सहानीय छ ।

गान्तोक, सिक्किम

□

Heartiest Greetings
 on the occasion of
Happy Vijaya Dashami

Structo Nepal (P.) Ltd.

Patan Industrial Estate

Cable : ESEN, P. O. Box 228,

Tel. No. : 521192, Lalitpur

बिजया दशमी तथा शुभ दीपावली

२०५० को पुनीत उपलक्ष्यमा समस्त नेपालीमा हार्दिक मंगलमय

शुभ-कामना

नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था

कम्पनी लिमिटेड

प्रश्न : केवल प्रश्न आमालाई

— राजेश तामाङ (डुमजन)

तकदाह, चियाघारी

आमा !

मैले यहीं जन्मनु पर्थ्यो र !

मैले यहीं बामे सदैँ-सदैँ खेल्दै हुर्कनुपर्थ्यो र !

यी आँगन र बारीका कान्लाहरू मेरा थिए !

अनि अलि मुन्तिर खोला,

खोला बाँसघारीको सानो गोरेटो भएर

अविराम गतिमा बग्दा-बग्दै,

त्यहाँ मेरो बसन्त आउँथ्यो,

फेरि एक दिन यी पाखा-पखेरूमा,

चाँप फुल्थ्यो, लाली-गुराँस ढकमक्क फुलेर

मेरो गाउँ-बागसिँग धुरासम्म वास आउँथ्यो

मेरो जीवन फूलै-फूलले रमाइलो बन्थ्यो

तर अफ्शोच् !

त्यसपछि मेरो जीवन बन्दै गयो !

अस्पतालको ढोका दिनहुँ खट्खटाउन लागे ।

मेरो जीवन अस्पतालको चार भित्ता

र रातो कम्बल भित्र निसास्सिन लाग्यो,

आय्या-आय्या र मरें ति को साम्राज्य थियो,

त्यो अस्पताल !

म पनि आफ्नो पीडामा अचेत भई,

रून लागेको थिएँ

आमा !

के यो मेरो रोग जन्मगत थियो त !

जन्मगत थियो भने मलाई पेटभित्रै किन मारुँ भएन !

मलाई जन्म दिएर तपाईंले के पाउनु भो !

रात दिन पीडाले अचेत भई,

छटपट्टी-छटपट्टी भँ रोएको थिएँ त्यस दिन,

फेरि तपाईंले पनि कहिल्यै गतिलोसँग

एक गास भात खानु भएको थिएन ।

के यो सब मेरै कारण होइन त ?

अब म बाहेक तीनभाइ छोरा र एक बेनी छोरी छन्

मलाई त अब अति माया पनि गर्नु हुन्न होला

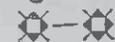
यसरी नै तपाईंदेखि अपहेलित हुँदैछु ।

अनि एकदिन म तपाईंदेखि टाढा हुनेछु ।

म सम्झिरहन्छु, तर त्यो दिन कहिले आउँछ ?

आमा बिदा..... हाँसी देऊन एकपल्ट !

अनि उसलाई भनी दिनु- 'ऊ मरेको छैन रे !'

हामी जति अध्ययन गर्छौं त्यति नै हामीलाई आफ्नो अज्ञानको आभास हुँदै जान्छ ।

— शैली

माइल जानु पर्छ । हिंड्ने शक्ति छैन ।

सबैभन्दा ठूलो समस्या त्यो अभीरी बिमार ।
सुरुवाल रगतले रक्ताम्मे भएछ । डाँको छाडी रुन मन
लाग्यो । आँखा देखि आँशु झर्न थाल्यो । प्रभुलाई मनमनै
प्रार्थना गरे । एकैछिनमा मनभित्र कोही बोल्थ्यो, 'तेरो
साथीले तँलाई पखिरहेको छ हेर !' आँखा खोले ।
कोही थिएन । फगत कल्पना ! दुःख लाग्यो ।

यत्तिकैमा कसैले हर्न बजायो । पर मैले कहिल्यै
नदेखेको एउटा पुरानो मोडेलको गाडी देखें । लुलुरु
हिंडेर गएँ म गाडीसम्म र लिफ्ट मागें । डाइभर को हो,
कुन्नि, फाटेको लुगा लगाएको एकजना अचिनारू मानिस
रहेछ ।

'हुन्छ चढ्नु हवस्' भन्यो उसले । गाडी चल्यो ।
युद्धको भागाभागले गर्दा चेक-पोष्ट उठिसकेको रहेछ ।
हामी 'पर्र्र पर्र्र पट्टट घ्वां' को युद्धको समराग्नि
काटी आफ्नो क्याम्पमा आइपुग्यौं ।

म आफ्नो क्याम्पमा गएँ । त्यो डाइभरले गाडी
सुम्सुम्प्याउँदै थियो । उसको गाडीको भाडा, उसका लागि
खानेकुराहरू मेरो सहकारीलाई बोकाई म त्यस डाइभर-
लाई खोज्दै गएँ । तर, कोही थिएन । अचम्म लाग्यो ।'

'मेरा अपरिचित साथी, कहाँ छौ ?' भने मैले ।
फेरि, 'ईश्वर हजुरको असंख्य रूप रहेछ ।' भनी फर्की
आएँ ।

कथा पढ्नेहरूले सोध्नुहुन्छ होला भिस् चिन्चिन्
कहाँ गई ?

फर्किएर आउँदा उसलाई भेटिनँ । कसैले भन्यो,
फोर्थ आर्मीका इन्टेलिजेन्स अफिसरहरूले उसलाई 'स्पाइ'
हो भनी समाती लगे रे । उसको असल नाम 'जिनी'
रहेछ !

□ कोहिमा (नागालैण्ड)

[साभार- परिषद्-पत्र, नेपाली साहित्य परिषद्, असम]

विजया दशमी तथा शुभ दिपावली २०५०

को

शुभ अवसरमा सम्पूर्ण देशवासीहरूमा

सुख, शान्ति तथा समृद्धिको

शुभकामना

अच्युतप्रसाद सापकोटा

(सदस्य)

तथा का. न. पा. वडा नं. ४

परिवार

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को

पुनीत उपलक्ष्यमा समस्त

नेपालीमा

मङ्गलमय शुभकामना

व्यक्त गर्दछौं ।

नेपालजीत लामा

(सदस्य)

तथा का. न. पा. वडा नं. ६

परिवार

पर्खने दिनहरू

— किशोर मोक्तान

गान्तोक, सिक्किम

तक्षशीलाका राजा अम्भी झें
घमण्डमा चूर भएर
आपने छिमेकका राजा पुरूलाई सक्न
अलेक्जण्डरलाई साम्य दिने
धेरै अम्भीहरूका सुवपात भएका छन् यहाँ
आपने छिमेकलाई शेष पार्न
'मेसाडोनिया' खिचिदँछ यहा
अनि अम्भीहरूका दम्भले आपनैपन
शेष गर्ने जीतको दौडमा
क्रमशः विकलांग पर्दछ हात्रो
जनजीवन / सभ्यता / व्यवहार
तर विद्वान अरस्तुका शिष्य
अलेक्जण्डरका मनमा शान्त, सौम्य र
बहादुरीप्रति सम्मान मिल्यो
यसैले इतिहास भन्छ—
अलेक्जण्डरले पुरूलाई चिन्ने काममा भूल गरेनन्
तर त्यो इतिहासको अध्याय पनि छैन यहाँ

केवल छन्- धोखेबाज अम्भीहरू
छिमेकलाई नै इस्त आतुरिएका कदमहरू
प्रकाण्ड विद्वान् न अरस्तु छन्
न बहादुरीको सम्मान गर्न जान्ने अलेक्जण्डर नै छन्
यहाँ त केवल छन्- जालझेलका दस्तुरहरू
छिमेकलाई सक्ने योजनामा अलेक्जण्डर पर्खने अम्भीहरू
अनि स्वागत गर्ने मेज भजाएर
पर्खने रातहरू
शौर्य र बहादुरी वमन गराएर
छिमेकलाई सक्न उर्चालिदै छन् यहाँ दिनहुँ षड्यन्त्रहरू
औं खाटा बसिसकेका घाउका पाप्राहरू उप्काएर
बत्झाएका छन् घाउहरू
तप्लक-तप्लक मुटु रसिदैछ
भुलुक-भुलुक मस्तिष्क चर्किदँछ
औं छुट्टै धारा रक्तको अविरल
सभ्यता / संस्कृति औं जनजीवनलाई
भिजाएर तरतर ... ।

卐

कति पुस्तक चाख्नको लागि मात्र हुन्छन्, कति खानको लागि मात्र हुन्छन् भने कति पुस्तक चाहीं चपाएर खान र पचाउन कै लागि हुन्छन् ।

— वेङ्कन

पाइन्छ । पहिलो लघु गद्यलेख 'समाज-हेर साहित्य' बाट पनि राईको समाजपरक लेखन परिलक्षित हुन्छ । खास गरी दार्जीलिङको भारतीय नेपाली समाजकै सेरोफेरोमा यो संग्रह उभिएको छ र सामाजिक अध्ययनको एउटा पृष्ठ यहाँ उद्घाटित भएको छ । यसरी समय-अनुकूल व्यक्त गरिएका टिप्पणी र मन्तव्यलाई एउटै मालामा उनेर प्रकाशन समितिले नेपाली साहित्यमा नयाँ विषय दिएको प्रसङ्ग निकै सहाहनीय छ ।

यहाँ सङ्कलित विषयहरू निकै सामयिक र बढी सान्दर्भिक पनि छन् । 'संवेग' (२/३, ई० १९८२) पत्रिकाका सम्पादकलाई पठाएको चिठी 'पाका लेखकहरू र थोर लेखाइ'मा इन्द्रबहादुर राईले गरेको टिप्पणी धेरै-जसो पाका लेखकका भावनासँग ट्याम्म मिल्ने खालको र साधारणीकृत छ- 'पाका भन्दा पहिले उमेरका पाका बुझौं । कुरो साँचो हो, उमेरपाका लेखकहरू (नेपाली समाजका)-बाट रचनादि धेरै पाइँदैनन् । सम्पादकहरूले पत्र पठाउन मात्र लेखादि धेरै पाइने जति उनीहरूले लेखिराख्दैनन् । म हप्तामा हरदरमा तीन चिठीहरू पाउँछु लेख मागिएका । तीन लेख अचेल म तीन महिनामा पनि लेख्न सकिदैनं । हामी पाका भयौं नि !' (पृष्ठ० ४१) ।

'पहाड र खोला' संग्रहमा संकलित रचनालाई कथ्यका दृष्टिले मोटामोटी पाँच भागमा विभाजन गरी चर्चा गर्नु उपयुक्त देखिन्छ : (१) समाज-संस्कृति, (२) साहित्य र साहित्यकार, (३) धर्म-दर्शन, (४) भाषा व्याकरण र (५) नेपाली जाति तथा दार्जीलिङ । हुन त कतिपय गद्य-लेखहरू दुई-तीन वर्गमा पनि अन्तर्निश्चित भएका छन् तर पनि प्रमुख कथ्यको दृष्टिले खास वर्गमा राखेर चर्चा गर्नु सरल हुनाले त्यसो गरी चर्चा गरिएको हो । इन्द्र राईका उक्त लेखहरूको संक्षिप्त पर्यवेक्षण उप-

युक्त वर्गबमोजिम निम्नानुसार गर्न सकिन्छ ।

(१) समाज-संस्कृति

यस वर्गमा राख्न सकिने गद्यलेखहरू हुन्- छोरा कि छोरी कुन राम्रो ?, भारतीय नेपाली ? कपुरं कपुर एक दिन, दर्शका दर्श दिन रमाइला र सामाजिक कुरा केही ।

छोरा कि छोरी कुन राम्रो: शीर्षक रचनामा इन्द्र राईले लाम लागेका धेरै सन्तानभन्दा एक-दुई असल सन्तान नै बेस भन्ने तर्क दिएका छन् । छोरा र छोरीमा भेद गरेको उनलाई मन पर्दैन । परम्परामा बाँचेको समाजले छोरालाई बढी महत्त्व दिएको देख्दा उनलाई दिक्क लाग्छ । यस लेखमा इन्द्रबहादुर राईले छिल्लिएका आधुनिक बनाउँदा छोराको यथार्थ चित्रण यसरी गरेका छन्- 'ठूलो भएर झन् वास हुँदैन घरमा त्यसको । राती कैले ढिलो आउँछ । आमाचाहिँ सुताउँछिन्- 'अझै त्यो आएन । कस्तो तिमी घुर्दै सुत्नुसकेको ?' उहिले आफू पनि त्यसरी घर ढिलो आउने बाबुले भन्छन्- 'आउँछ, तिम्रो छोराको आफ्नो हुटेल छैन, त्यो भोक लागेपछि आउँछ ।' एक छिनमा त्यो आउँछ । ढक्क्याएको ढोका सानो चुइँक्याएर पस्छ । चुलातिर जान्छ । थालमा पस्केको भातको भाँडाको पिध बज्छ । कराहीको तिहुन जम्म खन्याएको, कराही राखेको आवाज आउँछ ।' (पृ० ४३)

भारतीय नेपाली : शीर्षकमा इन्द्र राईले दार्जीलिङतिरका नेपालीलाई प्रवासी नेपाली नभनेर भारतीय (भारतका नागरिक) नेपाली नै भन्नुपर्ने प्रमाण दिएका छन् भने 'कपुरं कपुर एकदिन'मा चिहानका स्मारकमा कुँदिएका अंग्रेजी शब्द र नेपाली कविताहरूबाट नेपाली जातिको ऐतिहासिक अस्तित्वको महिमामय वर्णन गर्दछन् । 'दर्शका दर्श दिन रमाइला' भन्ने लेखमा दुर्गमा

मालश्रीको गायन, खूकुरी उभ्याएर गोर्खाली पाराले गरिने दुर्गापूजा, फूलपाती प्रवेश, पशुवली र लोकगीत तथा लोकनाचको प्रसङ्गद्वारा नेपाली संस्कृतिको चर्चा गरिएको छ । दर्शनको रमाइलो गर्ने बारे उनको टिप्पणी छ- 'सिनेमा गएर, चियादोकानमा खाएर, तास खेलेर दर्शनको रमाइलो भयो र ?' (पृ० १३)

यसै गरी 'सामाजिक कुरा केही' शीर्षक लेखमा इन्द्रबहादुर राईले मुग्लानमा लम्बे मलामीको ताँती, सेल रोटीको प्रचलन, रक्षाबन्धनमा बाहुनहरूले (दिदी बहिनीहरूले होइन) राखी डोरी बाँधिदिने नेपाली प्रचलनका साथै नेपाली जातिको आफ्नै रीतिथिति तथा दुर्गा मालश्री गीतको पनि उल्लेख गरेका छन् ।

(२) साहित्य र साहित्यकार

यस वर्ग अन्तर्गत निर्माता नेपाली साहित्यकार जातिका, तिसंता लाग्दो व्यक्ति, पाका लेखकहरू र थोर लेखाइ, पुस्तकालय आफ्नै गाउँको जाँदा, दार्जीलिङका तिनीहरू, 'समाज हेर'-साहित्य, जातीय सामाजिकताका कथाकार शिवकुमार राई, सम्झना : छङ्गबहादुर सिंह जस्ता गद्यरचनाहरूलाई राख्न सकिन्छ ।

निर्माता नेपाली साहित्यकार र जातिका : शीर्षक गद्य रचनामा इन्द्रबहादुर राईले 'दियालो' (अं.१०७, ई० १९८७) पत्रिकाका सम्पादकलाई चिठी लेख्दै पारसमणि प्रधानको देहावसानप्रति दुःखमनाउ गरेका छन् । प्रधानको अथक साहित्यसाधना, भाषा-साहित्यप्रेम र तीव्र स्मरण शक्तिको उल्लेख यहाँ पाइन्छ । यसै द्वाराहारीमा दिवङ्गत साहित्यकारहरू सूर्यविक्रम ज्ञवाली, रामकृष्ण शर्मा र धरणीधरको पनि सम्झना इन्द्र राईले साहित्यिक निर्माता र जातीय सुधारकका रूपमा गरेका छन् । 'तिसंता लाग्दो व्यक्ति' शीर्षक लेख इन्द्र राईले 'स्रष्टा' विशेषाङ्क (ई० १९८६) का लागि लेखिदिएको संस्मरण हो । यसमा

साहित्यकार डा० त्रिलोक राईले 'ऐना' पत्रिकाका विभिन्न भङ्गका लागि लेखिदिएका हास्यलेख तथा लघु कथाहरूको चर्चा छ । मेडिकल अफिसरका रूपमा दार्जीलिङबाट भोटोड गए पनि डा० त्रिलोक राई स्थानीय बासिन्दाका लागि तिसंता लाग्दो व्यक्ति हुन् भन्ने इन्द्र राईको धारणा छ । 'पाका लेखकहरू र थोर लेखाइ' शीर्षक रचनामा उमेर छिप्पिएपछि लेखकहरूमा पनि पारिवारिक तथा सामाजिक जिम्मेवारी बढ्दै जाने र मागेजति लेखरचना पनि लेखेर पत्रिकालाई दिन नभ्याइने वास्तविकताको उद्घाटन पाइन्छ । 'पुस्तकालय आफ्नै गाउँको जाँदा' शीर्षक लेखमा इन्द्र राईले आफ्नो गाउँले पुस्तकालयप्रतिको मोह देखाएका छन् । 'दार्जीलिङका तिनीहरू' शीर्षक रचना चाहिँ दार्जीलिङ आएर साहित्यिक, जीवनीमूलक र अन्य खालका कृतिहरू प्रदान गर्ने विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्-विदुषीको चर्चा छ । तदनुसार दार्जीलिङ आएका तिब्बत शास्त्रका विद्वान् गेन्दुन चोपेल, जयपुरकी राजमाता गायत्री देवी, जर्मन बौद्ध लामा अनागरिक गोविन्द, ब्रिटिश ट्रेड एजेन्ट डेबिक म्याक डोनाल्ड आदिले तिब्बती तथा अंग्रेजीमा लेखेका विभिन्न कृतिहरूको नामोल्लेख छ ।

यसैगरी 'समाज हेर' साहित्य' शीर्षक गद्य-लेखमा इन्द्रबहादुर राईले समाज सुधारकका रूपमा 'नैवेद्य' का लेखक धरणीधरको स्मरण गरेका छन् । आजको भ्रष्टाचार, पापाचार र दुराचारले व्याप्त तथा पंसा र पदको पछि लाग्ने विकृत समाजको सुधारका लागि धरणीधर जस्तै जातीय सुधारको शङ्खघोष गर्ने साहित्यकारको खाँचो रहेको तथ्यलाई यस लेखमा उठाइएको छ । 'जातीय सामाजिकताका सुधारक शिवकुमार राई' शीर्षक लेखमा इन्द्र राईले कथाकार शिवकुमार राईको प्रसिद्ध कथा 'टीका' को विवेचना गरेका

छन् । 'टीका' कथामा नेपाली जातीय सामाजिकता प्रतिबिम्बित भएको उदाहरण पेश गर्दै इन्द्र राईले गुरु-प्रसाद मैनालीको 'परालको आगो' कथाको समकक्ष उत्कृष्ट कथाका रूपमा 'टीका'को मूल्य स्थिर गरेका छन् । 'सम्झना : खड्ग बहादुर सिंह' रचनामा दार्जीलिङका खड्गबहादुर सिंहले घरघरको साहित्यसुधामा जस्तै तोटक छन्द प्रयोग गरेर लेखेका कविताको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ । यसै क्रममा पुरानो संस्मरणस्वरूप खड्गबहादुरले म्याट्रिक परीक्षा दिएको र नेपाल पत्रका जाँचकी सूर्यविक्रम जवालीले रिजल्ट ननिस्कंदै सिंहको लेखनबारे चर्चा गरेको प्रसङ्ग छ । तदनुसार म्याट्रिकको रिजल्ट नहुँदै सूर्यविक्रम जवालीले खड्गबहादुर सिंहलाई एक ठाउँ विभीषण लेखनुपर्नेमा विभीषण लेखेको हुनाले हिज्जे गरेको हुँदा १ मार्कले मेरिट पाइनस् (७६%) भनेर हपारे रहेछन् । सत्तरी वर्ष पुगेपछि खड्गबहादुरको मृत्यु भएको चर्चा पनि यस लेखमा पाइन्छ ।

(३) नेपाली जाति र दार्जीलिङ

यस वर्गभित्र समावेश गर्न सकिने शीर्षक हुन्— नेपाली जाति कतातिर ?, गिताङ्गे डाँडाका गौरवहरू, पहाडहरू र खोलाहरू तथा दार्जीलिङको नेपाली जन-जीवन ।

नेपाली जाति कतातिर : शीर्षक गद्यलेखमा इन्द्र-बहादुर राईले दार्जीलिङलाई भारतीय नेपाली जातीयताको एकत्व कायम गर्ने मूलथलोका रूपमा वर्णन गरेका छन् । विभिन्न जात र घरलाई नेपाली जातीय एकताको भावनाले प्रभावित र प्रेरित पाउँ लागेको र यस पक्षलाई ग्रहण मजबूत बनाउनुपर्ने विचार यहाँ व्यक्त गरिएको छ । 'गिताङ्गे डाँडाका गौरवहरू' शीर्षकमा दार्जीलिङ चोकको गिताङ्गे डाँडाबाट प्रसार हुने बेलाबखतका राजनैतिक भाषण र नेपाली जातीय एकताको आह्वानको चर्चा गर्दै

एक समय महात्मा गान्धीद्वारा गरिएको भाषणको पनि सम्झना गरिएको छ । 'पहाडहरू र खोलाहरू' शीर्षक लेख नेपाली जातीय भावनाको अभिव्यक्ति हो । पहाड भनेर दार्जीलिङका रैथाने बासिन्दा र खोला भनेर दार्जीलिङ छाडी पेशाका लागि अन्यत्र लागेका अनि समय-समयमा आफ्नो मूल थलो र पुरानो घर सम्झेर आउने नेपालीहरूलाई सङ्केत गरिएको छ । यही गद्य लेखका आधारमा सिङ्गो कृतिको नाम पनि 'पहाड र खोला' भनेर राखिएको हो । यहाँ बस्दै गरेका अनि बाहिर लागेका दुबै थरी नेपालीलाई एक सूत्रमा आबद्ध गर्दै इन्द्रबहादुर राई टिप्पणी गर्छन्— 'खोलाकै पानी हो पहाडहरूको हरियो । पहाडकै चट्टान हो खोलाहरूको सेतो ।' (पृ० ६८)

(४) धर्म-दर्शन

यस वर्गभित्र 'साधुहरूसित' शीर्षक गद्यलेखलाई राख्न सकिन्छ । यसमा इन्द्रबहादुर राईले जोगीको उपदेश र व्यवहारमा पनि मानवता र राजनैतिक आदर्श छिपेको प्रसङ्गलाई विभिन्न उदाहरणद्वारा स्पष्ट्याएका छन् । राजनैतिक पत्रकारको जिज्ञासाप्रति साधुबाबाले गरेको टिप्पणी उद्धृत गर्नु यहाँ सान्दर्भिक हुन्छ— 'देशको धन-सम्पत्ति हामी साधुहरूले सोहोरेका छौं ? र दरिद्रता हामीले ल्याएको ? दरिद्रता र असमानता साधुहरूले ल्याएका होइन्तै । 'सुकार्य गर, पाप नगर, दरिद्र र दुःखीलाई सहायता र प्रेम गर ।' सधैं उपदेश हानी साधुले यै दिँदै आएका छौं । उपदेश तिमीहरूले सुन्यौं ? तिमीहरूकै धन, शक्ति, यशको स्वार्थले दरिद्रता अझ बढ्दै छ, परिपरिका असमानता अझ बढ्दै छन् ।' (पृ० २४)

(५) भाषा-व्याकरण

यस अन्तर्गत बेलायतदेखि आगन्तुक शब्दहरू

तथा झाँकी को ? दुई लेखलाई राख्न सकिन्छ ।

बेलायतदेखि आगन्तुक शब्दहरू : शीर्षक रचनामा अंग्रेजले बोल्ने अंग्रेजी शब्दहरू दाजीलिङका नेपाली जन-जिब्रोले आफ्नै प्रकारले टिपेर नेपाली आगन्तुक शब्द बनाएको सन्दर्भ उठाइएको छ । यस खालका केही आगन्तुक शब्द हुन्- Belcher > बेल्चा (काठमाडौंमा Shovel > सावेल), Hammar > हम्बर, Bolt > बल्टु, Pincer > पेन्चिस, Putty > पुटिन, Matches > माचिस, नापो गर्ने cc > सीसी (सानो बोत्तल), Geard link > धिलिङ, Doxy > डोक्सी (थसुली), Oil Coal Tar > अलकत्ता आदि । यसंगरी भोटोय शब्द फुवुङ (कान्छो) बाट फुचे बनेको र दक्षिण भारतको इल्लु (छैन) प्रत्यय जोडेर एक समय हुन्दुरेबिल्ला (हुँदैँन), जान्दुरेबिल्ला (जाँदैँन), खान्दुरेबिल्ला (खाँदैँन) जस्ता शब्दहरू दाजीलिङ भेगमा क्षणिक प्रचलनमा आएको उल्लेख पनि छ । 'झाँकी को ?' शीर्षकमा इन्द्रबहादुर राईले बालचन्द्र शर्माको शब्दकोशद्वारा अर्थ्याइएको झाँकी शब्दको व्युत्पत्तिसँग असहमति जनाएका छन् । उक्त शब्दकोशमा झाँकी शब्दको कुनै व्युत्पत्ति नदिईकन झाँकी+ई=झाँकी भनी जगल्टे अर्थ ठम्प्याएर झाँकी शब्दलाई विशेषणमा दिएको छ । तर इन्द्र राई विशेषण गराउँदा झाँकी शब्द बन्छ र झाँकी शब्द नाम शब्द हो भन्ने तर्क दिन्छन् । राईका अनुसार तान्त्रिक शब्दबाट अपभ्रंश हुँदै झाँकी शब्द बनेको हुनुपर्छ । यही अर्थमा दाजीलिङतिर घामी, बुम्थिङ र जानपा शब्दहरू पनि चलेका छन् । यसरी व्युत्पत्ति गर्दै भीमसेन थापा र बलभद्र कुँवरले लगाउने लहंगासँग झाँकीको पहिरनको ऐतिहासिक सम्बन्ध रहेको अनुमान इन्द्र राईले गरेका छन् । कथ्यका रूपमा यसरी विभिन्न क्षेत्रलाई छुँदै लेखिएका यी गद्यरचनाहरू

प्रस्तुतिका दृष्टिले पनि नयाँ बान्की लिएर आएका छन् । छोटा वाक्य, ठाउँ-ठाउँ स्थानीय भाषिकाको प्रयोग, सम्प्रेषणीय अभिव्यक्ति र व्यञ्जनामूलक मितव्ययी शब्द-प्रयोग राईका गद्यमा पाइने शैलीगत विशेषता हुन् । कर्त-काहीं व्याकरणको क्रम विचलन भएका र क्रियाहीन वाक्यहरू पनि प्रयुक्त छन् । दाजीलिङमा बोलचाल अनु-सारको वाक्यगठन भएको एउटा उदाहरण लिऊँ— 'छोरी हुन्छ (हुन्छे ?) जँले पनि आमासँग चुलामा । 'अँध्यारोमा पहुँलिसक्यो त्यो, बाहिर घाममा निस्कनू त' -कराउँछन् बाबु । स्कूल, कलेज गएर फर्कपछि पस्छ (पस्छे ?) फेरि भान्साघरको त्यै अँध्यारोमा ।' (छोरा कि छोरी ?...पृ० ४३) चुटुकिलो भनाईको एउटा नमूना हेरौँ- 'छोरी कससँग घुम्दै छ, छोरो कसको घर घाउँदै छ, यस्तो कुरा केही थाहा नपाउने परिवारमा सबभन्दा डेबू मान्छे हुन्छ बाबु । दिदीको कससँग लभ हुँदै छ, पहिले थाहा पाउने उसकी बहिनी हुन्छ ।' (पृ० ४३-४४) यसरी सहज रूपमा भाव सम्प्रेषण हुने सरल गद्यशैलीलाई इन्द्र राईले भित्त्याएका छन् । व्याकरणको अनुशासनका दृष्टिले राईको वाक्य गठन आलोच्य देखिए पनि जनसाधारणका सामान्य बोलचाल टिप्ने प्रवृत्ति यिनमा रहेको छ । यी राईको शैलीगत वैशिष्ट्य पनि हो । यिनले समालोचना क्षेत्रमा प्रयोग गर्दै आएका अनौठा तत्सम शब्द (आनुसारिक, आद्भूत्य, यौक्तिकता, कौतूहल्य, स्वरिता, लब्धि आदि 'नेपाली उपन्यासका आधारहरू' ग्रन्थमा प्रयुक्त) को प्रयोग गर्ने परिपाटीलाई यस कृतिमा पछ्याएका छैनन् ।

निकर्षमा 'पहाड र खोला' कृति सूक्ष्म समाज-निरीक्षण, वैचारिक प्रौढता र मौलिक गद्यशैलीले युक्त गहकिलो संकलन हो । दाजीलिङको सामाजिक जीवन र साहित्यिक गतिविधिलाई साथसाथै व्यक्त्याउने अलबमका

प्रेयसीको नाममा : एक सैनिकको पत्र

— चोक बहादुर थापा
गुवाहाटी

प्रेयसी ! स्वस्ति श्री म यहाँ आरमै छु ।
त्यहाँ बुढीभाकी आमा, बुढा बाबा ॥
बामसर्ने छोरी र घरकी लक्ष्मी ।
मेरो तर्फबाट ढोग, आशीर्वाद सबमा ॥
अब त तोते बोल्ने छोरोले पनि ।
बाबू-बाबू गर्दै बोलाउन थाले होला ॥
म आको पनि धेरै दिन भै सक्यो ।
घरको खबर कस्तै मलाई देला ॥
प्रेयसी ! म बहुतै फिकरमा छु ।
तिम्रो सम्झनाको पत्र न आएर ॥
चिन्ताको भुटभुटी सल्कदछ ।
सम्भाल्न नसक्न भयो भावना उल्लिएर ॥
अनि म सम्झन्छु उही करुण दृश्य ।
गलामा मखमली फूलको माला ॥
निधार भरी सेता अक्षता ।
कमरमा खुकुरी काँधमा झोला ॥
तिमी र म देउरालीको चौतारीमा बसेर ।
आपसमा मन खोलेर गरेथ्यौं गथासो ॥
अनि हामी छुट्टिने बेलामा ।
मजेत्रोले मुख छोपेर रोएको ॥
तिम्रा आँखाभरी आँसुका धारा ।
त्यो करुण, क्रन्दनको अतिशय प्रभावले ॥
आहत भएर आएको थिएँ ।

भुलिन म कदापि अहिले ॥
के गर्छु जब तिमिसँग बिदा भएर ।
म देहरादून सैनिक छावनीमा हाजिर भएपछि ॥
सरकार को हुकूम हुन्छ जरुरी ।
लडाखको सीमामा जानी ॥
प्रेयसी ! तिम्रीलाई एउटा पत्र पठाएको थिएँ ।
अपितु त्यहाँबाट केही उत्तर पाइन ॥
किन हो म सित रिसायौं कि ।
यो पनि त केही पत्तो भएन ॥
आजसम्म पत्र आउने छाड्यो ।
म दिनदिनै पत्रमञ्जुषामा गएर हेर्छु ॥
अब त पत्र आयोकि भनेर ।
पत्र नपाउँदा चिन्तामा डुबेको छु ॥
न त, सम्झनाको बाडुली नै लाग्छ ।
न त, सपनामा नै तिम्रीलाई देख्छु ॥
यो मन भक-भक पाक्न थाल्छ ।
काग कराउँदा पनि झस्किन्छु ॥
प्रेयसी ! मन त थियो कति-कति मेरो ।
थोरै दिनको बिदा पाए पनि ॥
घरमा गएर छोरोलाई देख्ने ।
आमा बाबाको आशीर्वाद थाप्ने ॥
के गर्नु युद्धको आशंकाले गर्दा ।
हाम्रो सीमाको अधिकांश हिउँमा भारत बनेको छु ॥

मलाई सरकारले दिएको श्रमानत ।
 श्रामरणसम्म रक्षा गर्न कसम खाएको छु ॥
 प्रेयसी ! मलाई थाहा छ तृष्णाले छट्पटाएर ।
 नभका ताराहरू रातभरी गन्दै ॥
 कल्पनु नै जिन्दगी बनाएर ।
 हिड्दुल गर्दै हौली मन निराशा बनाउँदै ॥
 यसरी तिम्नो मन सानो नबनाए ।
 जिन्दगीको लक्ष्यलाई बुझेर ॥
 अडेस लाग्न पर्छ आफ्नै मनले ।
 आँटगर्दै जाऊ धैर्यताले साहस बटुलेर ॥
 निस्पक्ष भई अतीतको इतिहास हेर ।
 कति शहीद भए यही देशका लागि ॥
 म पनि तिनैको सन्तान हुँ ।
 मृत्युको डरले भगाउन्न जिन्दगी ॥
 प्रेयसी ! अहिले म आभोदमा मग्न छैन ।
 देशको सैनिक भएपछि ॥
 यो मन बोधारे बनाएर हुँदैन ।
 ठलो खाँचो छ आत्मविश्वास इमान्दारी ॥
 जब देशमा आपतकाल आउँछ ।
 त्यसबेला दिल्लगी गरी दिन बियाँल्ने काम होइन ॥
 रातदिन युद्धको दन्कने आगोमा पनि ।
 अग्रसर हुन पर्छ प्रतिशोध लिन ॥
 वास्तवमा सैनिकको मात्र निर्भर नगरी ।
 जाति, धर्म, भाषा, वर्ण, भेदभाव नराखी ॥
 देशको लागि शान्ति, अखण्डताको रक्षा गर्न ।
 एकतामा आबद्ध हुनुपर्छ देशवासी ॥
 प्रेयसी ! यो देश हो आर्यावर्तको आयतन ।
 यो देश हो गौतम बुद्धको जन्मभूमि ॥
 यो देश हो उनको कर्मभूमि ।
 यो देश हो ऋषि महर्षिहरूको तपोभूमि ॥

यसैले मेरो अभिव्यक्ति मनमा राखे ।
 चाहे मलाई जाति, भाषाले छुट्याउनु ॥
 चाहे कसैले उपहास नै गरुनु ।
 भन्नेले जे सुकै नै मलाई भनुनु ॥
 म एउटै सिद्धान्तमा अडिएको छु ।
 मलाई विश्वास छ यिनै गण्डकीहरूको ॥
 चाहे कोशी, काली, बागमतीको तरिमा नै बसुँ ।
 चाहे गंगा, यमुना, ब्रह्मपुत्र नदीको ॥
 यिनैको तरिमा बसेर शुद्ध मनले ।
 पितृहरूलाई श्राद्ध, तर्पण, फूलपाती चढाउँछु ॥
 मेरो साझा सेवा अनवरत रहने छ ।
 म श्रामरण देशका लागि आबद्ध छु ॥
 यसका साथै अतुलनीय गतिमान बनेर ।
 विश्वलाई देखाईदिनु छ मैले ॥
 हाम्रो गौरवमय इतिहास अझ ।
 शौर्य, वीरताका कीर्तिमान थपेर अहिले ॥
 प्रेयसी ! शुद्धमनले साँझ बत्ती बालेर बसे ।
 बाँचेछु भने त्यही देउरालीको बाटो हुँदै ॥
 शीरमा छत्रेटोपी, कमरमा खुकुरी भिरेर ।
 आउने छु परमवीर चक्र छातीमा ढल्काउँदै ॥
 मरे छु भने कति पनि ।
 तिम्रा मृगनयनी आँखाका नयनजल ॥
 नपारे मेरो समर्धिमाथि ।
 तिम्रो अनुहार बनाई दिए झलमल ॥
 बरु म मखमली फूलको थुङ्गा टिपेर ।
 अञ्जुली भरी गंगाजलमा चोबेर ॥
 श्रमर जवान र शहीद स्मारकमा गई ।
 चढाई दिए मलाई शहीद सम्झिएर ॥

नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा नेपाल-भारतको समन्वयात्मक सम्बन्ध

— डा. तुलसी भट्टराई

भाषा र साहित्यको कुनै राजनीतिक बन्धन हुँदैन । भौगोलिक सीमा घेरा रहँदैन । कुनै बाधा-व्यवधानको परिधि हुँदैन । भाषा-साहित्य सूर्य जस्तै फैलिने विषय हो, कसैले रोक्ता रोकिन्न भन्ने कुरा भर्खरै नेपाली भाषाले भारतीय राष्ट्रिय भाषाको मान्यता पाउनुबाट प्रष्ट भएको छ । नेपालको राष्ट्रभाषा नेपालीले भारतको राष्ट्रिय भाषाका रूपमा मान्यता पाउनु समस्त नेपाली भाषीहरूका निम्ति गौरवको विषय हो । वास्तवमा अब नेपाली भाषा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाका रूपमा अगाडि बढ्दैछ । नेपालको सानो भौगोलिक सीमाभित्र नअटाएर विशाल भारत उपमहाद्वीपको सेरोफेरोमा नेपाली भाषा फैलिनु, झँगिनु र मातृभाषा एवं साहित्यिक भाषाका रूपमा विकसित हुनुका साथै भारतीय संविधानको आठौँ अनुसूची अन्तर्गत मान्यतासमेत पाउनु निश्चय नै नेपाल राष्ट्र र समग्र नेपाली जगत्ले खुसी मनाउनु पर्ने विषय हो । मान्यता पाएको दिनलाई महोत्सवका रूपमा लिनु पर्ने हो ।

२००७ (सन् १९५१) अघिको इतिहास हेर्दा नेपाली भाषाको विकास एवं उन्नतिमा भारतीय नेपाली क्षेत्रको विशेष हात रहेको पाइन्छ । नेपालभित्र तात्कालिन निरंकुशतन्त्रको वक्रदृष्टि र प्रेस प्रकाशनको असुविधा

समेतका कारण भारतमा नै अधिकांश पुस्तक, पत्रपत्रिका-हरू छापिने गरेको कुरा सर्वविदित छ । छापाखाना एवं प्रकाशनसम्बन्धी विशेष व्यवस्थाले गर्दा बनारस आजसम्म पनि यसक्षेत्रका निम्ति आकर्षण केन्द्र बनिरहेकै छ । दर्जनौँ नेपाली प्रकाशकहरूले बनारसमा बसेर प्रकाशन गर्नुका साथै भारतका नेपालीभाषी स्थानहरूमा पुस्तक-पत्रिकाहरू पुऱ्याउने कामसमेत गर्दै आएका थिए र आज पनि सो काम गरिरहेका छन् । नेपाली भाषा-साहित्यको प्रचार-प्रसारमा योगदान पुऱ्याउँदै आएका भारतीय क्षेत्रहरूमध्ये- बनारस, कलकत्ता, देहरादून, भाकसु, आसामका विभिन्न ठाउँहरू, दार्जीलिङ, डुवर्स र सिक्किम राज्यहरू मुख्य छन् ।

बनारसबाट सुब्बा होमनाथ, केदारनाथ । बाबू माधोप्रसाद । सर्वहितैषी कम्पनीका अतिरिक्त अन्य थुप्रै केन्द्रहरूले भाषा-साहित्यको प्रचार-प्रसारमा टेवा दिएका हुन् ।

त्यसबेलाका पत्र पत्रिकाहरूमा बनारसबाट- गोर्खाली, राजभक्ति, नव नेपाल, जनयुग, मानव जीवन, युगवाणी, नेपालपत्र, गोरखा भारत जीवन, सुक्ति सुधा, सुन्दरी, माधवी, चन्द्र, उदय, नौलो पाइलो वाहेक दर्जनौँ अन्य पत्रिकाहरू ।

दार्जीलिङ र वरपरबाट- गोर्खा खबर कागज, साथी, शान्ति, गोर्खा, पुकार, खोजी, धारती, प्रभात, दियालो, दीयो, जनदूत, उषा, सुमन, मालिगो, हिमालोक, बैसालु बाहेक पचासी अन्य ।

आसामतिरबाट- गोर्खा सेवक, आसाम गोर्खा, कामरूपा, हिमालय, सुकन, ब्रह्मपुत्र, विन्दु, मुक्ति आदि ।

कलकत्ताबाट- नेपाल पुकार, नेपाल आह्वान, पश्चिम बङ्गाल, उत्थान, वेष्ट बङ्गाल, सगरमाथा, छोरी, हिमाञ्चल र अन्य पत्रपत्रिकाहरू ।

देहरादूनबाट- गोर्खा संसार, तरुण गोर्खा, स्वतन्त्र नेपाली, जागृत गोर्खा, बिहान आदि ।

सिक्किमबाट- कञ्चनजङ्घा, तीनतारा, हिमालय सन्देश, प्रगति, ध्रुवतारा, लालुपाते, पखेरा, गान्तोक, विचार बाहेक दर्जनौं अन्य पत्रिकाहरू । त्यस्तै- जवान-दिल्ली, नयाँ कदम-पटना, जनमत- दरभङ्गा, पर्वते-सिङ्गापुर, उज्यालो भाक्मु, बाग्मती-बम्बई, डुवर्सवाणी-डुवर्स आदि समेत र यी विभिन्न क्षेत्रबाट हालसम्म प्रकाशित हुँदै गरेका पुराना र नयाँ सयौं पत्र-पत्रिकाहरूको योगदानलाई नेपालीभाषीहरूले कहिल्यै मूल्याङ्कन गर्न बिसन्तु हुँदैन । पत्र-पत्रिकाहरू कुनै पनि भाषा-विकासका लागि जग हुन् ।

भारतका विभिन्न प्रान्तहरूमध्ये दार्जीलिङ वरपर एवं सिक्किम प्रदेशमा नेपालीहरूको बसोबास इतिहास अति पुरानो छ । सुगौली सन्धिद्वारा काटिएका नेपाली क्षेत्र बाहेकका अरु भारतीय इलाकाहरूमा पनि नेपाली-हरूबस्ते आएको परम्परा सयौं वर्ष पुरानो छ ।

नेपाली बहुल क्षेत्रहरूमा- सिक्किम राज्य, दार्जीलिङ, डुवर्स इलाका र आसामका दरङ, डिब्रुगढ, लखीमपुर, कामरूप, नौगाउँ, ग्वालपाडा, शिवसागर, काछाड आदि जिल्लाहरूका साथै, सिलाङ, मेघालय,

मणिपुर, देहरादून, भाक्सु एवं भूटान मुख्य छन् । भारतका अन्य प्रान्तहरूमा पनि लाखौं नेपालीहरू छरिएर बसेका छन् । जसको अस्तित्व सयौं वर्ष पुरानो हो ।

सन् १९०० पछि त्रिपुरा, मिजोरम, मणिपुर, वर्मा, अरुणाचल, मलाया आदिमा पनि नेपालीहरू प्रसस्त बसोबास गर्न थालेका हुन् ।

नेपाली जाति एवं नेपाली भाषाप्रति विशेष चेतना र जागृतचाहिँ दार्जीलिङ, सिक्किम र आसामका विभिन्न क्षेत्रमा फैलियो । यी तीनवटा प्रदेशमा- आफ्नो जातीय अस्तित्वका निम्ति भाषा सबैभन्दा मुख्य आधार हो भन्ने चेतनासंगै राजनीतिक जागरण पनि संचारित भयो । यस क्रममा दार्जीलिङ क्षेत्रले अग्रिम भूमिका निर्वाह गर्दै आएको हो ।

दार्जीलिङ- 'हिलमेन एसोसिएसन' नामक संगठन सन् १९१७ मा बनेपछि नै नेपालीहरूले आफ्नो जातीय र भाषिक अस्तित्व बचाउंदै आएका हुन् । सन् १९२४ मईमा 'नेपाली साहित्य सम्मेलन' को स्थापना र यसंबेला दार्जीलिङको चौरस्तामा भानुभक्तको शालिक स्थापित हुनु नेपाली मात्रको गौरवको विषय थियो । आफ्नो जाति र भाषाप्रति मरिमेट्ने सूर्यविक्रम ज्ञवाली, शिक्षाविद् धरणीधर कोइराला, भाषासेवी पारसमणि प्रधान, न्याय-विद् रामकृष्ण शर्मा र हरिप्रसाद प्रधान, साहित्यशिल्पी रुपनारायण सिंह, टी० मनेन, गणेशलाल सुब्बा आदि व्यक्तिमात्र नभएर स्वयं एक एक संस्था थिए- त्यस-ताका ।

त्यस्तै सन् १९३५ मा दार्जीलिङ क्षेत्रबाट बङ्गाल विधान सभामा पुग्न सफल भएका राजनीतिज्ञ एवं समाजसेवी डम्बरसिंह गुरुङ्ग नेपाली जातीय एवं भाषिक उत्थानका ठूला हस्ती थिए ।

'हाम्रो भाषालाई संवैधानिक मान्यता नदिई

सरकारले धर पाउने छैन' भन्दै छ दशकभन्दा बढी भाषा-साहित्यको सेवामा समर्पित रहने पारसमणि, धरणीधर र सूर्यविक्रमको प्रयासबाट सन् १९२० पछि कलकत्ता विश्वविद्यालयले म्याट्रिक, ग्राइ० ए० र बी० ए० का परीक्षा निम्ति नेपाली भाषा स्वीकार गर्‍यो । केही समय-पछि गौहाटी विश्वविद्यालय र क्रमशः आसामका विभिन्न कलेजहरूमा स्नातक तहसम्म नेपालीको पठन पाठन हुन-थाल्यो । दार्जीलिङ र बरपरका शैक्षिक संस्थाहरूमा नेपाली पढाइ थालियो । परिमाणतः १९७० पछि नर्थ बङ्गाल विश्वविद्यालयमा स्नातकोत्तर एवं विद्यावारिधि-सम्म नेपाली विषयको व्यवस्था गरियो । सन् १९८० देखि बनारस हिन्दू युनिवर्सिटीमा पनि नेपाली विषय स्नातकोत्तर एवं विद्यावारिधिसम्म पठन पाठन हुन थालेको छ ।

सन् १९६० बाट दार्जीलिङ क्षेत्रमा बङ्गाल सरकारले नेपाली भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा स्वीकृति दियो । सन् १९७७ मा भाषा, साहित्य, कला आदि पाँचवटा विषयमा छुट्टाछुट्टै पुरस्कारको व्यवस्था पनि सरकारकै तर्फबाट भयो । -भानुजयन्तीका दिन दार्जीलिङ क्षेत्रमा सार्वजनिक बिदा दिने कुरालाई सन् १९८७ देखि बङ्गाल सरकारले स्वीकृति प्रदान गरेको छ । दिल्ली साहित्य अकादमीले पनि नेपाली भाषा-साहित्यका निम्ति छुट्टै प्रतिनिधित्व गराएको छ ।

आसामतर्फ- नेपाली भाषा समिति- तेजपुर, नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति डिगबोई, नेपाली साहित्य संघ- सिलाङ, भानुस्मृति संघ- गौहाटी, अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति, नेपाली साहित्य परिषद्- दरङ, नेपाली साहित्य सम्मेलन- आदि दर्जनौं संघ-संस्थाहरूद्वारा गरिएका भाषिक आन्दोलन र पत्र-पत्रिका- बुलेटिन आदिका प्रचार-प्रसारको महत्त्वपूर्ण

योगदान रहेको छ ।

सिक्किम- उत्तरमा तिब्बत, दक्षिणमा भारतको बङ्गाल, पूर्वतर्फ भूटान र पश्चिममा नेपालले घेरिएको सिक्किम राज्य कञ्चनजङ्घाको उत्तर-पश्चिममा अवस्थित छ । सानो राज्य भए पनि प्राचीनकालदेखि नै आफ्नो छुट्टै पहिचान राख्दै आएको छ- यसले । नेपालको पहाडी भाग सरह भौगोलिकता भएकाले पशुपूर्व कालबाटै नेपाली जगतसँग सुपरिचित प्रदेश हो यो । त्यसकारण नेपालकाहरू 'सुखीम' भन्ने गर्छन् ।

सिक्किममा करीव ८०% नेपाली भाषी छन् । अन्य भाषाभाषीहरूको सम्पर्क- माध्यम भाषा नेपाली हो । करीव दुई सय वर्ष अघिदेखि नै यस क्षेत्रमा नेपाली भाषाको विकास- प्रचार प्रसार हुँदै आएको हो । सिक्किममा राजाले पनि नेपाली भाषालाई स्वीकार गर्दै आएका थिए । सन् १९०० पछि सरकारी कागजपत्र, रसीद आदि नेपाली र अंग्रेजी दुवै भाषामा छापिएको पाइन्छ । ई. १९५० पछिका प्रायः सार्वजनिक लेखापढी, अदालती कागजपत्र र अन्य दैनिक कागजपत्रमा नेपाली भाषाकै प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ- सिक्किममा । सन् १९७५ मा सिक्किम भारतको बाइसौं राज्य बनेपछि यहाँको पाठ्यक्रम र परीक्षाहरू दिल्लीबोर्डबाट सञ्चालित हुन थाले । १९७८ मा नरबहादुर भण्डारीको नेतृत्वमा सरकार बन्यो । सिक्किमको पुरानो निरंकुशता प्रजा-तन्त्रमा बदलियो । सिक्किमवासीहरूको अवस्था क्रमशः सुदृढ हुन थाल्यो ।

नेपाली भाषा र साहित्यको विकास, उत्थान क्रममा सिक्किमको निकै ठूलो भूमिका रहेको छ । -अपतन साहित्य समूह, नेपाली साहित्य सम्मेलन, सिक्किम साहित्य परिषद् एवं अन्य विविध संघ-संस्था-हरूको हात रहेको छ । काशीराज प्रधान र रश्मिप्रसाद

भाले पुराना व्यक्तित्वहरूमध्ये प्रमुख हुन् । पछि गएर जसवीर सुब्बा, जीवन थोड, तुलसी कश्यप, राधाकृष्ण शर्मा, शिव प्रधान, सानु लामा, शिरु प्रसाद, राजेन्द्र भण्डारी, घनश्याम नेपाल, रुद्र पौड्याल, केदार गुरुङ्ग, पदमसिंह सुब्बा, उपमान बस्नेत, ग्रार्थ लामिछाने, गोपाल दाहाल, पूर्ण राई, गिर्मी शेर्पा, शान्ती क्षेत्री आदि पचासौं भाषा-साहित्यसेवीहरूको योगदान रहेको छ ।

भारतमा नेपाली भाषा साहित्यलाई आजको स्वरूपसम्म तान्न साथि उल्लेख भएका संघ-संस्था, व्यक्ति एवं विभिन्न मान्यताहरू, भाषिक संघर्षहरू, खर्साड रेडियो, गौहाटी रेडियो, दिल्ली रेडियो जस्ता केन्द्रहरूबाट नेपाली कार्यक्रमहरू प्रसारित हुनु आदिको अग्रिम भूमिका छ । यस्तै- सु. ध. पा. देखि- डा० तुलसी अयतन, शिव कुमार राई, इन्द्रबहादुर, अर्छाराई, अगमसिंह गिरी, ओकियामा, इन्द्र सुन्दास, डा० कमला, हरि प्र० 'गोर्खा' राई, जि० छिरिङ, प्रकाश कोविद, भाइचन्द्र, बाबुलाल, जगत, शरद, एम० एम० गुरुङ्ग हुँदै पूर्वाञ्चलतिर- छविलाल उपाध्याय, विष्णुलाल उपाध्याय, पद्मप्रसाद ढुङ्गाना, हरिभक्त कटुवाल, गोपीनारायण प्रधान, गीता उपाध्याय, कृष्णप्रसाद ज्ञवाली, पुष्पलाल, छविलाल, नव सापकोटा, लीलबहादुर आदि सयौं लेखक, कवि, कलाकार एवं अन्य भाषाप्रेमीहरूको सक्रियताले गर्दा नेपाली भाषा समृद्ध हुन सकेको हो । यो भाषिक विकासक्रम चलिरहेकै बेला, भाषा-साहित्य रथ अझ तीव्र गतिमा तान्न एउटा सशक्त र साहसी हात अगाडि बढ्यो- सिक्किमबाट ।

सिक्किम राज्यको शासनिक बागडोर हातमा लिने श्री नरबहादुर भण्डारीको "भाषालाई जिउँदै चपरीमुनी लगाएर घर पाइने छैन" भनेर गर्जन भयो । मुख्यमन्त्री पदमा रहँदा रहँदै पनि नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउन भाषिक आन्दोलनकै सञ्चालन भयो श्री भण्डारी-बाट । सिक्किमबाट भारतीय लोकसभामा प्रतिनिधित्व

गर्ने दिलकुमारी भण्डारीको पनि सशक्त योगदान छ- यसनिमित्त । सिक्किमका मुख्यमन्त्री नरबहादुर भण्डारीको नेपाली भाषा प्रतिको लगाव र दृष्टिकोण अविस्मरणीय छ ।

यसरी भारतमा नेपाली भाषाको मान्यता र यसनिमित्त भएको लामो भाषिक आन्दोलनको इतिहास एवं विकासक्रमलाई हेर्ने हो भने कुनै पनि भाषा र साहित्यको भौगोलिक र राज्यगत सीमा हुँदैन भन्ने प्रष्ट देखिन्छ । अझ नेपाली भाषा-साहित्यको प्रसङ्गमा त कुनै मापदण्ड र सीमा छैन । नेपालभित्र र बाहिर एउटै, उस्तै छ । भारतीय विश्वविद्यालय र विद्यालयहरूमा भानुभक्तदेखि-देवकोटा र अन्य नेपाली साहित्यकारका रचनाहरू पढाइन्छन् भने नेपालभित्र पारसमणि, इन्द्र-बहादुर राई देखि अगमसिंह पढिन्छन् । नेपालका प्रज्ञा पुरस्कार र मदन पुरस्कार आदिबाट भारतीय नेपाली साहित्यकारहरू पुरस्कृत हुँदै आएका छन् । फरक मात्र यति हो नेपालमा अनादि कालदेखि नेपाली भाषाले राष्ट्र-भाषा र सम्पर्क-माध्यम भाषाको स्थान पाएको छ भने भारतमा भर्खरै लामो संघर्षपछि भाषिक मान्यता भारतका धेरै भाषाहरूमध्ये आठौं अनुसूचिभित्र-वैधानिक मान्यता प्राप्त गरेको छ । संक्षेपमा भन्नपुर्दा नेपाली भाषा साहित्यका आधारमा नेपालभित्र र भारतको नेपाली भाषी क्षेत्रमा कुनै भिन्नता छैन । दोहोरो समान आधार-पृष्ठभूमि धारणा छ । दुबैतिरको दृष्टिकोण एउटै छ-नेपाली वाङ्मयको उत्थान र विकास । नेपाली भाषा साहित्यलाई विश्वका अन्य विकसित भाषा-साहित्यको दाँजोमा पुऱ्याउने चाहना र त्यसनिमित्त निरन्तर प्रयास । यता भारतमा भएको भाषिक मान्यताले त नेपाली भाषालाई विश्वका विकसित भाषा सरह फैलिने र सो अनुसार परिचित हुँदै जाने एउटा सशक्त रूपरेखा तयार भएको छ ।

सायद तिमो अकै भएछौ

- राम के. सी.
दादोज्ञ, सिक्किम

यो मन !
उजाड खण्डहर जस्तै
बिचलित भइरहेछ
मनको एक कुनामा
उब्जन्छन् समस्याहरू
खोज्छन्- समाधानहरू.....
तिमीसंग आत्मसातका क्षण
पल-पलको अनुकरण
संत्रासले हराएका अनुहारहरू
क्षणिक आनन्दहरू
लोलुप नयनहरू, सायद ?
समानान्तर होला
हाम्रो मन
तिमी अस्ताएकी छौ
तिमी हराएकी छौ
खै ! तिम्रो आकार कोर्दैछु
कवितामा तिमोलाई खोज्दैछु
तिमोलाई कथामा पढ्दैछु
अंधेरी पर्दाहरू माझ
तिम्रो स्पर्श महशूस भइरहेछ ।
सिनेमाको दृश्य तिमो
परिवर्तनशील आयाम तिमो

मदारीको डमरुमा नाच्ने
परतन्त्रतावादी बाँदरको उपमा
प्यालाभित्र समावेश
रक्सीको मात हौ तिमो
क्षितिजमा पनि अब
तिम्रो आकार विलुप्त भएछ ।
यसैले-
तिमो जो थियो हिज
आज बेग्लै भएछौ
अस्तित्व बोधहरू बिज्याउँछन् मलाई
जबकि तिम्रा आत्मसातका क्षणहरू
तिम्रा स्पर्शहरू बोकेर
काकाकुल उडिरहन्छ
निरुद्देश्य यो मन
तिमी- तिमोमा अब त
आकाश पाताल भएछ
जिन्दगीका क्षण रूपहरूमा
तिमोलाई छाम्ने निस्फल धृष्टता
केवल खोलाको मुस्केरा भएछ
तसर्थ..... सायद,
तिमो त अब अकै भएछौ ।

□

मानव सभ्यताको इतिहासमा चानचुने भूमिका नभोगटेको होइन । अँ, मानव सभ्यताको यात्रापथमा यी दुबै भाइ अग्रसर भएकै हुन्, त्यसैले यी दुबै सभ्य भइसकेका छन् । तँपनि जी जस्तो सुसंस्कृत गर्हँ अल्लि हुन सकेको रहेन-
छ । हो, व्यापकतामा गर्हँले वढी अभिमान गर्न सक्ला तर गम्भीर व्यक्तित्वमा जौकै स्थान उच्च छ । स्थानको दृष्टिले गर्हँको व्यक्तित्व बृहत् जस्तो लागे पनि कालको दृष्टिकोणले हेर्दा जौकै रूप विराट् देखिनेछ अर्थात् गर्हँले जस्तो त्यस्तो बिस्तारवादी सिहासन जौले भोगट्न नसकेको भएपनि प्रतिष्ठाको अग्रसन पाइसकेको कुरा पहिले नै उल्लेख गरिसकेको छ ।

अब चामलको कुरा, मानव बुद्धिको अटुट अन्वेषण र अश्रान्त श्रमबाट धानको खेती गर्न समर्थ भई त्यस्ता 'अक्षता' भित्थाउन सफल भएपछि भने अभावका कुर्यो खाल्टा स्वभावले पुर्नदै गए । त्यसैले त होला चामल हाभ्रो जन जीवनमा यति साह्रै इयाम्मिएको । जौको जस्तो त्यति दीर्घ परम्परा र छुट्टै प्रकारको सांस्कृतिक महत्त्व चामलले भेट्टाउन सकेको छैन भन्नेहरूको मुख थुन्न इयासै नसकिएपनि चामलको व्यक्तित्व पनि त्यति लतँरो कहाँ छ र ?

हो, यो जौजस्तै कालजयी नभएपनि जी जत्तिकै विश्वव्यापी त भएकै छ । त्यसैले होला हाभ्रा पूर्वजहरूले दुबै धान्यलाई दशैमा कत्ति भेदभाव नगरी शिरोपर ग्रहण गर्ने परम्परा बसाले होलान् । स्वच्छतालाई वरण गरे झँ शुभ्र अक्षता र दिव्यताको आह्वानमा जौका स्वर्णाङ्कुरले हामी साँच्चि नै ज्योतिर्मय हुन्छौं । त्यसको कथा रोचक र रमाइलो छ । पहिले नै भन्नु पर्नेमा अहिले यहाँ भन्दैछु ।

वन जन्तुले झँ शिकार गरी जीविका चलाउने र खनी खोस्ती तरुल भ्याकुर आदिबाट भुँडी भर्ने त्यस्तो

आखेट युगको मान्छेले कृषि सभ्यतामा पाइला टेक्यो । कसरी टेक्यो ? अनुमान गर्न सकिन्छ । सके शिकारको खोजीमा यताउति विचरण गर्दा बनपथमा जीका बाला प्रफुल्ल भई त्यसै मस्केको देख्यो । के वेर, फूल जस्तो ठानेर हात छाम्यो । त्यसलाई यसो नाकमा लगेर सुँध्यो । अन्न चित्त बुझेन । फेरि टिपेर चाख्यो, त्यसबाट अर्को दिव्यरसको आभास फेला पारेर ऊ तृप्त भयो र त्यसै दिनदेखि त्यसलाई आफ्नो प्राणसखा बनाउने मन-मनै सङ्कल्प गऱ्यो । अँ, जौलाई पोलेर वा भुटेर खायो; सातु बनाएर राख्यो— यसलाई नाना प्रकारले उपभोग गर्न कुशल भएर अर्थात् जौबाट जीविका चलाउन सफल हुन सकिन्छ भन्ने भएपछि उसको उत्साह अन्न अँकुराएको शिको, आत्मविश्वास ज्ञान मौलाएर होला उसको सामूहिक मन खेतीपट्टि स्वभावैले तानियो । यसभन्दा पहिले सके वनपाखामा त्यत्तिकै झुलिरहेको अन्न ओसान र थुप्-याउन मात्र जाँगर गर्ने मान्छे आफैँ खन्न खोस्न र उमान, फलाउनतिर भने त्यति घाँट गर्न सकेको थिएन होला । यसरी जौबाट प्रेरणा पाएर पो कृषिकर्मतिर लम्क्यो कि ? के वेर, यसभन्दा अगि छर्पा, बाण, गुनेली र घुँयेत्रो आदि खेलाउन सिपालु मान्छे कृषिलाई उपयोगी हतियार कुटो कोदालो स्वीकारेर साँच्चै रमायो । हत्या गर्दै भक्ष गर्नुभन्दा आफैँ अन्न उमारेर बाली सियान ठीक ठानेर होला पृथ्वी पगारेर माटो दुहुने कलाको अभ्यास बढाउँदै गयो र यसबाट ज्ञान सुसभ्य बन्न थाल्यो ।

अँ, कालान्तरमा त्यसैगरी विचरण गर्दा अर्को 'अस्य मञ्जरी' अर्थात् धानका बाला त्यसै झुलिरहेको देखेर त्यसलाई पनि मुष्टिगत पार्न रहर मात्र होइन छाँटकाट हेरेर पक्कै घाँट पनि गऱ्यो । प्रयोगका कसीबाट समेत तुष्ट भएपछि आफ्नै प्राण पुष्ट पार्न पत्केर आफ्नो जीवन यात्राको रहचर वा सुस्वादु पाथेय बनाया अर्थात्

जी गहूँको साथसाथै व्यवहार गर्न थाल्यो । यसमा पनि सफल भएपछि भने ऊ ऋतुप्रति सान्निध्य नै कृतज्ञ भयो— माटाको महिमा देखेर मोहित भयो— झण्डै समयलाई मुष्टिगत पारे भनेर आफैलाई महत् सम्झ्यो । जी उम्रने बेला मा धान पाकत थाल्यो । मान्छे आफ्नो आविष्कार-प्रति चकित मात्र भएन तर यस्तो अद्भूत सफलताप्रति आनन्दित भएर होला अर्थात् जीवन—मार्गमा आइपुगे अर्को अभावमाथि विजय प्राप्त गरेको प्रभावले ऊ अत्यन्त उल्लसित भयो र त्यस उल्लासको समाचार सुनाउन आकुल—व्याकुल भयो । त्यो आनन्द एकल भोग्न सकेन— निधारमा अक्षता टाँसिदिएर 'सह नौ भुनक्तु' (हामी संगसंग भोग गरौं) भन्दै आनन्दको आदान प्रदान गर्ने प्रचलन चलायो । जीलाई पहिले नै श्रद्धापूर्वक ग्रहण गरिसकेको थियो, त्यसमाथि चामल (अक्षता) समेत थपेर झन् विभूषित भयो । कस्तो त जी—धान आफै उमान सफल र उपयोग गर्न कुशल भएर सभ्य बनेको मान्छे त्यही अन्नलाई संस्कृतिको अङ्ग बनाएर सुसंस्कृत हुन पाउँदा आफै पनि धन्य बन्यो ।

हो, पहिलेको कृषि मानव धान्य सौन्दर्यप्रति आकर्षित भएर त्यसलाई अङ्गालेको थियो भने त्यस सौन्दर्यबाट परम—सत्यको आभास मात्र होइन 'शिव' (कल्याण) को आशीर्वाद समेत प्रचुर मात्रामा प्राप्त गर्दै आफ्ना कर्मरथका पाङ्ग्रा त्यसमा निरन्तर चलाएर (घुमाएर) झन् झन् सफल भएपछि आफ्नो शक्तिको महत्त्व पनि आत्मादेखि नै स्वीकार गर्‍यो । त्यसो त मानवले सभ्यताको यति दीर्घ मात्रामा कसैको प्रकारका अन्न फेला नपारेको हैन, प्रयोगका चक्रमा नचलाएको हैन तैपनि धान र जी—गहूँलाई जति अरू अन्नलाई विशिष्ट स्थान दिन सकेन । कतिलाई त हाम्रा पूर्वजहरूले नै कुधान्य, तृणधान्य, मर्कटान्न भनी झण्डै पन्छ्याउन

खोजेको पनि देखिन्छ । तर जी (यव) लाई अक्षत, दिव्य, धान्य राज, मध्य आदि नाम राखी प्रतिष्ठा गरेका रहेछन् र धान (चामल) ले पनि त 'शस्यमञ्जरी' जस्तो काव्यात्मक र आद्य, खाद्य जस्ता शाश्वत र अर्थपूर्ण नाम पाइसकेको थियो ।

मैले त यहाँ शारदीया उत्सव वा विजया समा-रोहको विषयमा केही भन्न खोजेको थिएँ, विचारपथको यात्रामा झण्डै मानव सभ्यताको कथा हालन पुगेछु र अन्नको इतिहास कोट्याउन पो थालेछु । बाटामा हिँड्दा हिँड्दै चाले नपाई ओत्लो पल्लो डाँडाको दृश्यलाई आफ्ना आँखाले छामिसकेछौं— बाटामा बार बारमा फुलिरहेका फूलहरू स्वभावले सुँछौं । त्यस्तै अपरिचित पथिक भेटिएमा अनावश्यक कुरा झिक्दै बाटो काट्छौं । यसले गर्दा हाम्रो मन सरस हुन्छ र बाटाको लम्बाइ छोटिदै गइरहेको हुन्छ र आफ्नो थकाइ पनि बिसँदै गइरहेका हुन्छौं । रतिमार्ग होइन, मलाई त गाउँको नाउँ र बासिन्दा पनि को कति र कस्ता रहेछन्, त्यसप्रति पनि त्यत्तिकै उत्सुकता उल्लेख र उभिएर सोधि पनि हाल्छु । यद्यपि यसरी बेहिसाबले सोधिखोजि गर्ने हुँदा मेरै सह-यात्रीको भनाइ पनि नखाएको होइन । हो, धेरै मान्छे व्यवहार—कुशल हुन्छन्, प्रत्येक पाइलाको मोल बुझेका हुन्छन् र छिटै टुङ्गोमा पुग्न सफल हुन्छन्— त्यस्ता यात्री-लाई व्यवहार—कुशल भन्न सकिन्छ । (जुन कुरालाई हामी धेरै जसोले सफलताको नाम दिँदै आएका छौं) । म जस्तो व्यक्ति, जसले आफ्ना पाइला पाइलाको मूल्य बिसरेर प्रत्येक चीजको परिचय खोज्दै र यताउताको दृश्यमा रल्लिदै हिँड्नेहरू यहाँको यात्रामा उतिकै छलिन्छन् । यो कुरा मैले नबुझेको हैन । के गर्छु ? मेरो त जतातर्त बग्ने बानी बसिसकेको छ । यसपट्टि म नघोरिएको होइन तैपनि आफ्नो जन्मजात स्वभाव साट्न सकिँनँ । म मात्र होइन,

अन्न कति व्यक्तिहरू प्राणजस्तै कोमल हुन्छन्, फूलजस्तै सरस हुन्छन्, पानी जस्तै तरल हुन्छन्, केटाकेटीजस्तै सरल हुन्छन् । कोमलता, सरसता र सरलता मान्छेका प्राकृतिक गुण हुन् तर मान्छे, मान्छेकै संसर्गले अष्टयारो बन्न खोज्छ, देखासिकीले अर्को झन् कठोर बन्ने अभ्यास बढाउँदै जान्छ- फलाम जस्तै ठोस हुन पुग्छ र अर्कोचाहिँ त्यसको प्रतिद्वन्द्वितामा अझै खँदिलो, झन् ठोस बन्दै अन्धमा साँच्चि नै 'घन' (Hammer) को अवतार लिएर एकाकीका टाउकामा प्रहार गर्न पुग्छ । म यहाँ एकलै घोरिन्छु । नत्र त्यस्ता सरल र मृदुभाषी केटाकेटीकै बृहत् संस्करण मान्छे कसरी त्यति उग्र र कठोर बन्न सक्छ होला ? यसमा अझै घोरिनु पर्छ ।

के बेर, मान्छे कठोर बन्न नपाओस्, ज्यादै व्यक्तिगत बन्दै आफ्नै धूल शरीर वा पिण्डको भर नपरोस् भनी हामी वर्षको एकचोटी भएपनि उत्सव मनाउँछौं । यस्तो काम चाहिँ हामी सबैको तरल बन्ने तर्कर होला । अँ, समारोह मनाउँछौं, मनाउनु पर्छ । नत्र हाम्रो हृदयमा ग्लानिले गुँड लगाउँछ, हाम्रो मनमा नैराश्यले फुल पार्छ, जीवन पथमा कुण्ठाका चत्ला हुँदा हाम्रो गति नै अबरुद्ध हुन्छ । हो, हाम्रो लागि भौतिको क्षितिज अँध्यारिदै जान्छ र यो भूमिमा हाम्रो बाँच्ने अधिकार स्वभावले क्षीण हुनसक्छ अर्थात् यहाँको दुईदिने रामछाँयासित साइनो जोर्ने सामर्थ्य विस्तारं सेलाउन थाल्छ । साँच्चिनै यस्ता उत्सवमा उमङ्ग थप्ने अभ्यास-बाट हामीले कता कता बाँच्ने अधिकार पो आजन्त गरिरहेका हुन्छौं । त्यसैले हामीलाई आनन्दको आदान प्रदान र जीवनका घाम छायाको अनुभव पनि चाहिँन्छ, चाहिँन्छ । घामको उष्णता (न्यानो) मात्र होइन, हाम्रो मनले त्यसको उज्यालो हेर्ने पनि कता कता कामना गरिरहेको हुन्छ । हो, ऋतुले रंग फेरे झैं हामी पनि सांसारिक

राग रंगले वर्षको एकचोटी भएपनि आफ्नो मन-प्राणलाई रंगाउनु पर्छ र हाम्रो जिजीविषा (बाँच्ने इच्छा) व्युँझदै जान्छन् । हामी आफैले संगाल्न नसकेका रसरङ्ग र अँगाल्न नभ्याएका आमोद प्रमोदहरू आफ्ना कोमल सन्ततिहरूमा सुम्पिन पाए हामी सानन्द सनातन शान्तिको सास फेर्न सक्छौं ।

उत्सव मनाउनु भनेको आफ्नो अस्तित्वलाई स्वीकार गर्नु हो, एकाकीपनालाई हटाउनु र क्षुद्रता, दीनतामाथि भरिसक्ने विजयप्राप्त गर्न खोज्नु हो र साथै आफ्नै जातीय गौरवको मौलो गाड्नु हो । हो, मेला-पर्वका बेलामा हामी सफा-सुगहर र मन सङ्गलो भएको अनुभव गर्छौं । हामी आफैलाई ग्लानिमुक्त, भयमुक्त, फूल जस्तो प्रफुल्ल र हलुका भएको अनुभव गर्छौं । सजगता र तत्परतासाथ उल्लासका प्वाँख मुक्ताकाशमा फैत्याउँछौं । त्यसैले त हामी पर्वका दिनमा आफ्नो दैनिक कुटो कुदालो थन्क्याएर आफन्तसित एकात्म्य हुने तर्कर गर्छौं । झोक्रिएको अवस्थामा हामी उल्लासका पाइला चाली अग्रसर हुन सक्दैनौं । रुच्ने परिवेशमा हाम्रो आकृतिको आलोक कसरी फकन सक्छ र ? त्यस्तै अभावमा जेलिएपछि कसरी भाव सुख उपलब्ध गर्न सक्छौं र ? भयभीत अवस्थामा कसैको पनि हृदयदीप दीप्त हुन सक्दैन । उत्सव मनाउँछौं-- आफ्ना प्राण प्रवाहलाई गतिशील पार्न । त्यसबेला हामी स्वभावले तरल हुन्छौं, हुनुपर्छ । त्यस्तै कल्प-कल्पलाई एकै मूहूर्तमा समात्न खोज्छौं, व्यष्टिलाई समष्टिमा मिलाउँछौं । आफ्नो निजी अस्तित्वलाई बिर्सेर समूहमा विलीन हुँदै झण्डै आफूलाई पनि बृहत् सम्झन्छौं । यतिबेला हामी साँच्चि नै 'व्यक्ति' मात्र नभएर 'जाति' भइसकेका हुन्छौं ।

- शिलाङ, मेघालय ।

इपिसोड ६३

— बिर्ख खड्का डुवसेली
सिलिगुडी

काठि

सत्ताले सातो लान्छ
सन्तहरू सक्पकाउँछन्
सिंहासनको सन्तुलन बिग्रिन्छ
सांपहरू सल्बलाउँछन् ।

जयौँ संस्करण

हजुरबालाई
हात जोडेर नै झपार्ने गर्दथ्यो अरे !
बुवालाई आँखा तरेर हपार्ने गर्थ्यो
मेरा पालामा गँग पठाएर पछान्न आउँछ प्रशासन ।

अंधविश्वास

सायद नै थाहा छ
देवताहरूको हत्या भइसकेको छ
भन्नेले धेरै पटक भन्यो
भोग्ने म
भागि नै रहेको छु ।

गुलाम

परार नमस्कार
पौहोर सलाम
आज जय रामजी की
को कसको गुलाम ।

कठै यो मोहन ठकुरी !

— मोहन ठकुरी
मङ्गु, दार्जीलिङ

विपनाहरू उसका कहिल्यै आपना भएनन्
अपुग सपनाहरूका अंगालोमा बाँधिएर
बसेको यो मोहन ठकुरी
गमलाको क्याबटस जस्तो
न फुल्न सक्छ, न फूलिन सक्छ !
उसका हाँसोहरू त कृत्रिम छन्
अव्यक्त व्यथा-वेदनाहरूमा बाँधिएर
बसेको यो मोहन ठकुरी
न कसैको मनमा माया भएर जन्म सक्छ
न कसैको आँखामा आँसु भएर छचल्किन सक्छ ।

२०५०

विजया दशमी तथा दीपावलीको

शुभ उपलक्ष्यमा मङ्गलमय

शुभकामना

हरिसिद्धि इटा तथा टायल

कारखाना लिमिटेड

ललितपुर

(राधाकृष्ण शर्मा कापले)

हामीले मरीमेट्ने कसम खाएका थियौं

- राधाकृष्ण

साहित्यको उन्नति र अवनति त्यहाँको परिवेशमा भर पर्दछ

- बुद्धिमान

(बुद्धिमान प्रधान)

(सिक्किमका दुई साहित्यकार श्री बुद्धिमान प्रधान र राधाकृष्ण शर्मा कापलेलाई दायित्व मासिकले विभिन्न समान ७ प्रश्नहरू राखी नेपाली भाषा र साहित्य सम्बन्धी आ-आफना विचारहरू व्यक्त गरी दिन आग्रह गरेको थियो । प्रस्तुत छ, उहाँहरूबाट प्राप्त मन्तव्य एवं दृष्टिकोण: -सं)

१. सिक्किममा नेपाली साहित्यको प्रगति कहाँ-सम्म पुगेको छ ?

राधाकृष्ण : नेपाली साहित्य सम्बन्धी गतिविधि धेरै ठाउँ, दार्जीलिङ बनारस हेरीकन धेरै पछिदेखि शुरू भएको हो । सान्च्च नै भन्ने हो भने सिक्किममा सन् १९५० देखि मात्र साहित्यिक वातावरणको शुरूआत भएको पाइन्छ । आज चालिस वर्षपछि सिक्किमले नेपाली साहित्यको प्रगतिमा जति उन्नति गरेको छ, त्यसको सराहना गर्नु पर्दछ । कथा साहित्य, कविता साहित्य, उपन्यास साहित्य, महाकाव्य, धार्मिक ग्रन्थ आदि सबै प्रकारका साहित्यिक विधाका पुस्तकहरू सिक्किमबाट प्रकाशित भइसकेका छन् । काव्य साहित्यमा यहाँका दुई कविहरूले दिल्लीको साहित्य अकादमी पुरस्कार पनि पाएका छन् । अब यहाँ अत्याधुनिक लेखन कलाको विकास भइरहेछ ।

बुद्धिमान : नेपाली साहित्यको प्रगति सिक्किममा द्रुत गतिले चलिरहेको छ । उपन्यास, कथा संग्रह, काव्य,

लेख संग्रह आदि चारैतिरबाट प्रकाशित भइरहेछन् । पत्र-पत्रिकाहरू पनि प्रकाशनमा प्रशस्त छन् । प्रकाशित योग्य पुस्तकहरूलाई शिक्षा विभागले केही मात्रामा किनिदिएर लेखकहरूलाई प्रोत्साहन दिइरहेछन् । महिनामा एकपल्ट गान्तोक र सिंगताममा हुने बसिवियाँलो (साहित्यिक भेला)ले नवोदित कवि एवं साहित्यकारहरूको जन्म दिइ रहेछ । लेखकहरूका रचना/कृतिहरू प्रकाशमा ल्याउन साहित्यप्रेमी/शुभचिन्तकहरू प्रकाशक/प्रकाशिकाको भार ग्रहण गरिदिएर साहित्योन्नतिमा सहयोग पुऱ्याइरहेछन् । नेपाली साहित्यको प्रगतिमा सिक्किमेली महिला साहित्यकारहरूको भूमिका पनि छ भन्न सकिन्छ । भविष्यमा सिक्किममा नेपाली साहित्यको प्रगति अझ बढेर जाने सम्भावना छ । एउटा साहित्य विशुद्ध विषय भएतापनि यसको उन्नति र अवनति त्यस स्थानको राजनैतिक परिवेशमा भर पर्दछ । साहित्योन्नतिमा सबै नेतृ वृन्द एवं प्रशासनको विशुद्ध एवं पवित्र विचारधारा एकनास रहे चारैतिर नेपाली साहित्यको प्रगति रहरिहने सम्भावना छ ।

२. नेपाली भाषाले मान्यता पाएपश्चात् भाषाको विकासमा के कस्तो परिवर्तन आएको छ ?

राधाकृष्ण : नेपाली भाषाले मान्यता पाएको भर्खरै हो— वर्ष दिन पनि भएको छैन । यति छोटो अवधिमा पनि निकै परिवर्तन देखा पर्दैछ । पत्र-पत्रिका प्रकाशन, सभा संगोष्ठी आयोजन र अन्य साहित्यिक गतिविधिमा रौनकता आएको छ । नेपाली भाषा शिक्षकहरूका नियमित तालिम शुरू भइरहेछन् । नेपाली भाषालाई सरकारी रूपमा व्यवहारिकता दिने कामको पनि शुरू भइसकेको छ ।

बुद्धिमान : नेपाली भाषाले मान्यता पाएपछि सबैतिर भारतीय नेपाली सङ्घ/संस्थाहरूले आ-आफ्नो राज्य/क्षेत्रहरूमा नेपाली भाषा/साहित्यको विकास र अधिकार उपभोग गर्ने आवश्यक कारवाही गरिरहेछन् । भाषा मान्यताप्रति प्रकाशित भारत सरकारको राजपत्र (ग्याजेट अफ इण्डिया)को प्रतिलिपि सम्बन्धित मन्त्रालय, कार्यालय एवं अधिकारीहरूलाई पठाउने व्यवस्थाहरू भइरहेका छन् । साहित्यकार, पत्रकार, इतिहासकार नेता एवं बुद्धिजीवीहरूले आ-आफ्नो भूमिका सक्रिय रूपले खेल्नरहेका छन् । ३६ वर्षको अटूट संघर्षपछि हासिल गरेको जन्मसिद्ध अधिकार नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यताले भारतीय नेपाली जन-जीवनमा ठूलो उत्साह, जोश र सक्रियता ल्याएको देखिन्छ । प्रत्येकको मन, आस्था र उमङ्गले भरिएको बुझिन्छ । भोकाएको मानिसले खाना खान पाएपछि जुन शारीरिक शक्ति प्राप्त गर्दछ त्यस्तै नेपाली भाषाले मान्यता पाएपछि भारतीय नेपालीहरूमा जोश सञ्चार भएको पाइन्छ । यस जोशलाई नियमित पार्न सके १९६४ सम्ममा सरकारी उपलब्धिहरू सबै प्राप्त भएर एक सबल नागरिक सबै बन्ने अनुभव गरिन्छ ।

३. नेपाली भाषा आन्दोलनको निम्ति लेखक साहित्यकारहरूले के कस्तो मानसिक अन्तर्द्वन्द्व भोग्नु पर्थे ?

राधाकृष्ण : सिक्कामले सही रूपमा यो आन्दोलन जिम्मा लिएर यसको बागडोर समातेपछि (जुन १९६०) यहाँका साहित्यकार, पत्रकार, सरकारी कर्मचारी, सरकार, बुद्धिजीवी सबैका मान्यतामा एकसूत्री कार्यक्रम मात्र थियो— 'नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यता' एक थुकी सुकी सय थुकी नदी नै बन्यो— अन्तर्द्वन्द्व केही थिएन ।

बुद्धिमान : सबै लेखक, साहित्यकारहरूले नेपाली भाषाको आन्दोलनमा भर्तृक्य भएर अघि बढेका हुन् । 'नेपाली भाषालाई सुरक्षाको दृष्टिले हेर्नुपर्छ' श्रीमती इन्दिरा गान्धी । 'नेपाली भाषा विदेशी भाषा हो'— श्री मोरारजी देसाई । 'नेपाली भाषाले संवैधानिक मान्यता पाउँदैन तर गोर्खा भाषालाई संवैधानिक मान्यता दिनु पर्छ', 'नेपाली भाषाको कुनै राज्य छैन', 'नेपाली भाषाको मान्यतालाई यु० एन० अ० ले स्वीकार्दैन, नेपाल राष्ट्रले मान्दैन', नेपाली भाषा माग गर्नेहरूले बृहत्तर नेपालको सिर्जना गर्ने षड्यन्त्र गर्दैछन्, उनीहरू माकपा समर्थक/चीन समर्थक हुन्/विदेशी हुन्, देश निष्कासन गर्ने पर्छ, खेदुवा गर्ने पर्छ— श्री सुवास घिसिङ्ग । 'नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यताको सट्टा त्यस भाषाको साहित्य र संस्कृति परम्पराको मात्र विकास गर्ने' 'दार्जीलिङ सम्झौता (१९५८) र अधिका कांग्रेसी सरकारको' अष्टम अनुसूचीलाई नबढाउने सिद्धान्तले लेखक, साहित्यकारहरूलाई अत्यधिक मानसिक अन्तर्द्वन्द्वले सताएका हुन् ।

साथै भाषा नामको कलह अनाहकमा सिर्जना भएपछि भाषा नामका विपक्षहरूले रचेका नाना राज-

नैतिक एवं कूटनीति र दमननीति आदिले गरिएका षड्यन्त्र, हिंसा, तानाशाहीले नेपाली होइन, गोर्खा भाषा नेपाली पनि होइन, गोर्खा पनि होइन, नेपाली/गोर्खा भन्नेहरूको स्वार्थवादी दलवादीहरूले नेपाली भाषाको माग संघर्षमा भाइ-भाइ मात्र संघर्ष चलेको, नेपाली भए पनि भाषाले मान्यता पाए भइ गयो भन्ने सिद्धान्तहीन विचार-धाराहरूले लेखक साहित्यकारहरूले मानसिक अन्तर्द्वन्द्व अझ भोग्न परेको थियो ।

तर विद्वान, अनुभवी र सिद्धान्तवादी लेखक, साहित्यकारहरूको ऐतिहासिक तथ्यले परिपूर्ण नेपाली भाषाप्रति भएको उदारवादी विचारधारा एवं प्रकाट्य प्रमाणहरूद्वारा नै नेपाली भाषाले संवैधानिक मान्यताको माग संघर्ष ३६ वर्षसम्म अडिग रहन सको । उनीहरूकै अटूट प्रयासले आन्दोलन सफल हुन सको, नेतृबृन्द क्षमताशील हुन पुग्यो, नेपाली भाषाले संवैधानिक मान्यता पाउन सको । एक करोड भारतीय नेपालीहरू लाभान्वित हुनसके ।

४. भाषा मान्यता पूर्व लेखकीय मनस्थिति कस्तो थियो ?

राधाकृष्ण : दौडैका थिए सबै आन्दोलनमै, लेखेका थिए सबैले आन्दोलनकै विषयमै, एक मत थियो— भाषा मान्यता, भाषा मान्यता । दार्जीलिङको घिसिङ र उसका केही सहधर्मी बाहेक भारतका एक करोड नेपालीलाई प्रत्येक लेखक-पत्रकारले आन्दोलनमा भेट्टाएका थिए ।

बुद्धिमान : १९५६ देखि २८ सेप्टेम्बर, १९७७ सम्म लेखकीय मनस्थिति जोशपूर्ण एवं आशावादी थियो । २९ सेप्टेम्बर १९७७ तथा भूतपूर्व प्रधान मन्त्री मोरारजी देसाईको 'नेपाली भाषा विदेशी भाषा हो' भन्ने लाञ्छना पछि १९८५ सम्म लेखकीय मनस्थिति झन् जोश एवं

विद्रोह पूर्ण (ग्रहितसात्मक), १९८६ देखि २२ अगस्त १९८८ सम्म अन्धोल स्थितिमा पर्ने बाध्य, २३ अगस्त, १९८८ (दार्जीलिङ समस्या सम्झौता) पछि ११ जून, १९९० सम्म लेखकीय मनस्थिति निराशावादी एवं १२ जून, १९९० (भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद्को जन्म पछि २० अगस्त, १९९२ को दिउँसो साढे बाह्र बजेसम्म लेखकीय मनस्थिति अत्यन्त आशावादी थियो ।

५. गोर्खा भाषाको हल्ला किन सेलायो र यस्तो अवस्थामा नेपाली भाषाले कसरी मान्यता पाउन सको ?

राधाकृष्ण : गोर्खा भाषा नेपालको गोर्खा राज्यमा उहित्य थियो 'घरे' बज्येले अन्धित् उहित्य सेलायो अरे । भारतमा यो कहिल्यै थिएन ।

नेपाली भाषा संस्कृतमूलको भाषा हो । यो भारतमा जन्मेर बनारस, दार्जीलिङ र सिक्किममा मौलाएको भाषा हो । यसले नेपालको यात्रा गर्दा त्यहाँ गौरवपूर्ण पौरख देखायो— त्यति मात्र हो । भारतको भाषाले भारतमा मान्यता पायो— कुन ठूलो कुरो हो र । सही निर्देशन नहुञ्जेल यो ठूलो कुरो बन्यो । सही निर्देशन पाएपछि नेपाली भाषालाई भारतका दिग्गजहरूले राम्ररी बुझे— निर्विवाद रूपमा मान्यता दिए । नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउने पक्षमा 'भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद्, अखिल भारतीय नेपाली भाषा समिति, सिक्किम साहित्य परिषद्, सिक्किम संग्राम परिषद्, भारतीय जनता पार्टी आदि र अन्य धेरै पार्टी संस्था सङ्गठनले ठूलो भूमिका खेलेको छ । विशेष गरेर यस आन्दोलनलाई सही निर्देशन दिन श्री नरबहादुर भण्डारीले निस्वार्थ रूपमा जुन लगनशील, त्याग र परिश्रम गर्नुभयो, त्यसको मुक्त कण्ठले प्रशंसा गर्नुपर्छ ।

बुद्धिमान : तथ्य र कथ्य नभएको अदार्शनिक विषय गर्जन्छ जब कुराहरू सनसनी फैलिन्छ जतातत । आलोचना, समालोचना, तर्क वितर्क, आदि पछि औचित्य

र तात्विक विषयलाई सबैले समर्थन गर्न गए। गण-
तान्त्रिक, दार्शनिक र प्रामाणिक विषयलाई नै अपनाउने
सिद्धान्तवादी बुद्धिजीवीहरूको गुण भएको हुँदा साथै
अस्तित्व सुरक्षा नै आफ्नो मौलिकता (मूल कुरो)को
सुरक्षा गर्नेमा सिद्धान्तवादी नेतृत्व हुँदा श्री आजको
नेपाली भाषा त्यसवेला गोर्खा राज्य स्थापना हुनु
(१५५६ सन्) भन्दा अघि खस भाषा (खसकुरा, सिँजाली
भाषा, पर्वते कुरा आदि) बोलिने हुँदा, गोर्खा राज्यमा
मात्र भएर अरु राज्यमा पनि खस भाषा बोलिने हुँदा,
सन् १७६८ मा गोर्खा राज्यसँग विभिन्न भाषा भएका
पचासमाअधिक राज्यहरू मिलाएर विशाल नेपाल सिर्जित
भई त्यस राज्यको राजभाषा भएको हुँदा, खसभाषी
अध्यक्षसँग अनार्यहरूले पनि अपनाएको 'नेपाली भाषा',
भारतबाटै खानवंशी राजा (जो आज शाहवंशीमा
परिणत भएका छन्) हरूले लगेर गएको भाषा हुँदा,
पुराणकाल (१५०० लगभग ख्रिष्टपूर्व) मा नै भारत देशमा
बोलिने खस भाषा हुँदा श्री त्यही कालमा नै नेपाल
(नयपाल) भएको हुँदा, सन् १८१५ मा विशाल नेपालको
विराट भूमिसँगै बृटिश भारतमा गाभिएका नेपाली भाषी
भारतीय हुन पुग्दा, विभिन्न कारणहरूले नेपाली भाषीहरू
भारतीय हुन पुगेको हुँदा, नेपालमा 'नेपाली नागरिक'
कहलाइने नेपाली भाषीहरू भारतमा 'नेपाली जाति'
सिर्जित भएको हुँदा र अन्य प्रमाणहरूले गर्दा गोर्खा
भाषाको हल्ला सेलायो।

यो कुरो 'सत्य हो अहिंसा परमो धर्म' मान्ने बुद्धि-
जीवीहरूको धैर्यशीलता, दार्शनिकता, कौशलता एवं गण-
तान्त्रिक पद्धतिद्वारा गरिएको नेतृत्वलाई शान्तिप्रिय
नेपाली भाषी भारतीयहरूलाई जन्मै भारतीय नेपाली
सङ्घ/संस्थाहरू, राजनीति दलहरू, शुभचिन्तकहरू, कृषि,
व्यापारी, शैक्षिक अनुष्ठानहरू, विद्यार्थी एवं कर्मचारीहरू

कै समर्थन र सहयोगमा सहानुभूतिशील सरकारलाई
पत्यार पार्न सक्दा साथै शेष मुहूर्तसम्म लोकसभामा गोर्खा
भाषाका कट्टर समर्थक सांसद समेतले अन्त्यमा 'नेपाली
भाषा' लाई नै समर्थन दिँदै ३४३ मा ३४३ भोट नेपाली
पक्षमा हुन पुगेको हुँदा एक करोड भारतीय नेपालीहरूको
मागलाई लोकसभाको सदनमा पेश गर्ने नेपाली छाती
भएकी विरङ्गनाको वीरत्व अर्पिदा नेपाली भाषाले संवै-
धानिक मान्यता पायो।

६. भाषा आन्दोलनको लागि यहाँहरूको सङ्घर्ष
कस्तो थियो ?

राधाकृष्ण : मरिमेट्ने कसम खाएका थियौं
हामीले। जुन १९६० मा हामीले अखिल भारतीय नेपाली
भाषा सम्मेलनको आयोजना गर्‍यौं। भारतीय नेपाली
राष्ट्रिय परिषद् नामक साझा मञ्चको सङ्गठन तयार
गर्‍यौं। यसपछि यही मञ्चलाई अघि लगाएर भारतभरि
जनसभा, संगोष्ठी, सम्मेलन, अधिवेशन आदि गरियो।
विशेषतः डुवर्सको कालचीनी, कलकत्ता, दिल्ली, देहरादून
आदिका अधिवेशनहरू दिल्लीको लोकसभालाई थर्कमान
पार्न सफल बन्यो। भारतभरि नेपाली भाषा मान्यता
सम्बन्धी जनजागरण गराएर यस मञ्चले दिल्ली ताक्यो।
त्यहाँका साना-ठूला सत्तारूढ सबै नेताहरूलाई स्थिति
छलङ्ग पार्‍यो। यसपछि श्रीमती डि. के. मण्डारोले
लोकसभामा जनमत तयार पारेको त एउटा छुट्टै
इतिहास छ। २० अगस्त १९६२ का दिन यस भाषाले
संवैधानिक रूपमा मान्यता पायो।

बुद्धिमान : भाषा आन्दोलनको लागि जन्मै
भारतीय नेपालीहरूले आ-आफ्नो क्षमता अनुसार आ-
आफ्नो क्षेत्रबाट सङ्घर्ष गर्दै ३६ वर्ष विताएका हुन्।
कसैले गाउँ / बस्ती / शहर स्तरमा सङ्घर्ष गरे, कसैले
राज्य / राज्य र अञ्चल स्तरमा सङ्घर्ष गरे श्री कसैले

राष्ट्रिय स्तरमा सङ्घर्ष गरे। कसैले अल्पकालीन सङ्घर्ष गरे भने कसैले आन्दोलनको शेष मुहूर्तसम्म सङ्घर्ष गरे। कोही सङ्घर्ष गर्दा गर्दै बितेर गए भने कोही नेपाली भाषा पक्षका सङ्घर्षकारी हुँदाहुँदै विपक्षका सङ्घर्षकारी हुन पुगे। कोही हार खाएर चुप बसे भने कसैले घत हेरीबसे। अधिकतमले विपक्षीहरूको हण्डर खाँदै पनि आफ्नो सिद्धान्तमा निर्भयता पूर्वक अडिग रहे। कसैले स्वार्थमा कसैले परार्थको निमित्त सङ्घर्षमा अडिग रहे। सबैले आ-आफ्नो ओहोदाबाट आ-आफ्नो क्षमता अनुसार नेपाली भाषाको आन्दोलनमा सङ्घर्षरत रहे। सबैको अवदान अत्याज्य छ।

७. साहित्य लेखनमा सिविकमको वातावरण कस्तो छ ?

राधाकृष्ण : लेखन अति उज्वल छ, निर्मल छ,

प्रगतिपथमा छ तर पठन-पाठनमा कमी रहेको महसूस गरिन्छ। लेखक र पाठकबीच एउटा ठूलो भयाप' रहेको बुझिन्छ। प्रेरणाको कमी छँदैछ, कदर त्यति भएको छैन। ठूलूला सभा र गोष्ठीहरू हुन सकेनन्। लेखनेहरू लेखिनै रहेका छन् तर पढ्नेहरूले लेखकलाई पछ्याउन पाएका छैनन्। यहाँ अरू पनि भाषाहरू छन्— शायद यो पनि एउटा कारण होला। भाषाले मान्यता नपाएर पनि यस्तो भएको थियो होला अथवा लेखक धेरै उच्चकोटिका बने अनि पाठक भूईँ तिरै रहे— यो पनि कारण हुनसक्छ। तर अबको स्थिति त्यस्तै रहँदैन— नेपाली भाषा विकासको मूल फुट्टे सपना देखिदैछ— यो साकार हुन धेरै दिन लाग्दैन।

बुद्धिमान : स्वतन्त्र, उन्मुक्त।

Are you visiting

SIKKIM, GANGTOK ??

Think of Hotel

HIMAL CHULI

National Highway

Gangtok, ☎ : 22714

Fax No. : 03592/22707

विजया दशमीको उपलक्ष्यमा

समस्त ग्राहक महानुभावहरूमा

उत्तरोत्तर प्रगति

तथा

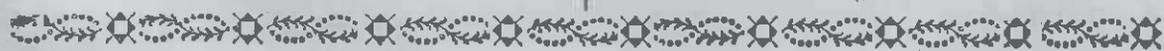
समृद्धिको शुभकामना व्यक्त

गर्दछौं।

बि. आर. बुक्स एण्ड स्टेशनरी

तथा परिवार

बालाजू, बाइपास

हामी : केही भन्ज्याङ्गहरू

— तीर सेरमा
दार्जीलिङ

१. हामी मादल हौं
तर आफैँ बज्दौं
कसैको घन्काईमा वेस्तरि बज्छौं
र वज्दा-बज्दै च्यातिन सक्छौं ।
२. हामी बांसुरी हौं
त्यसैले हामी कहिल्यै आफैँ बजन जानौं
कसैको श्वाश-कम्पनभरि बजेर
कसैको दिल बहलाई दिन्छौं
अनि अरूको हात र अघरबाट फुस्केपछि
प्याट्ट फुट्न सक्छौं ।
३. हामी सुनाखरी फूल हौं
कुनै रूखमा उम्रेर
बेवारीश जस्तै छौं
मन्दिर, मस्जिद, गीर्जा र गुम्बातिर
प्रशंसा गर्दै चढाउँछन्
त्यही नै आफूलाई सर्वश्रेष्ठ ठान्छौं
तर हल्का हावाको स्पर्शले
उखेलिएर भूँईभरि
फर्प्याँकिन सक्छौं ।
४. हामी भाँडा हौं
त्यहाँ भात हुईन्ज्यालमात्र त्यसको सम्मान हुन्छ
भात खाएर अघाएपछि
रित्तो भाँडा जस्तै जूठेलीमा फर्प्याँकिन्छौं ।
५. हामी रङ्गीन कागजको चङ्गा हौं
तर कहिल्यै आफैँ आकाश छुन तम्सेनौं
जसले मनपराउँछ उसैले उडाउँछ
हामी माथि-माथि आकाशमा उड्दा
सबैले प्रशंसा गर्छन्
वाह ! वाह !! को थपडी बज्छ
तर जब चुँडिएर भूँईमा झर्छौं
त्यही प्रशंसकहरूले
वेवास्ता टेकेर जान्छन् ।
६. 'हामी आगो हौं'
तर आफैँ सल्किन जानौं
सल्केर आभन घर उज्यालो पार्न जानौं
कसैले फुकिन्ज्याल जल्यो र
अरूको घरलाई उज्यालो दियो
अरूले नै तापेर / सेकिएर छाडिगएपछि
भतिकसकेको खण्डहर जस्तै
निभिसकेको हामी चुल्हा हौं ।

राजनारायण प्रधानको आलोचना

— कृष्ण गौतम

नेपाली साहित्यका आलोचकहरूमा राजनारायण प्रधान एउटा बिर्सनै नसकिने नाम हो । उनको समीक्षामा एक समीक्षकमा हुनुपर्ने प्रतिभा झल्कन्छ र विश्लेषणको सामर्थ्य पनि देखापर्दछ । नेपालीका दुई प्रसिद्ध कृति 'मुनामदन' र 'मुकुन्द इन्दिरा' का बारे उनले लेखेका आलोचना पढेर पनि उनको आलोचकीय क्षमता खुट्याउन सकिन्छ । यहाँ विवेचनाका निमित्त तिनै दुई आलोचनाले केन्द्रीयता पाएका छन् जो 'केही कृति केही स्मृति' (२०३०) मा प्रकाशित सर्व सुलभ भई सकेका छन् ।

आलोचनाको काम के हो भन्ने विषयमा रत्नद्वज जोशी लेख्छन् 'लेख सित लेखकको सम्बन्ध देखाउनु, कृतिको अभिप्राय स्पष्ट गरिदिनु र प्रचलित परम्पराको दृष्टिबाट कृतिको मूल्याङ्कन आदि प्रस्तुत गर्नुको नाम आलोचना हो' ।^१ जोशी जे भन्छन् त्यो भन्दा ज्यादा प्रधान हुन् भन्ने कुरा उनका आलोचनाले हामीलाई बताउँछन् । उनका आलोचनाहरू पढ्दा के थाहा हुन्छ भने उनी कृति र लेखकको सम्बन्धमामात्र प्रकाश दिंदैनन्, प्रचलित परम्परामामात्र पनि सीमित रहँदैनन्, कृतिको अभिप्रायलाई स्पष्ट पार्ने तरिकामा उनको आफ्नो निकै

ठूलो खूबी छिपेको हुन्छ । 'मुकुन्द इन्दिरा' को पठनमा उनी एक साथ मुकुन्दलाई नायक र खलनायक ठहराउँछन् र नाटकमा नायकको हार हुँदा, खलनायकको हार हुन्छ भनेर एउटै मान्छेमा निहित दुई व्यक्तित्वमा कसरी एउटा नष्ट भएर अर्को उठ्छ र सुखान्तका निमित्त सार्थक हुन्छ भन्ने कुरालाई स्पष्टताका साथ झल्काउँछन् । प्रधानको लेखन अलमलिद र रत्लिद हिंड्न चाहँदैन, त्यो हलुकासित हिंड्छ तर गम्भीरतासित पाइला टेक्छ । डा. हिमांशु थापा लेख्छन्: 'संक्षेपमा, साहित्यिक रचनाप्रति व्यवस्थित रूपमा गरिएको रचनात्मक प्रतिक्रियाको विवेचना नै समालोचना हो भन्न सकिन्छ' ।^२ थापाजीको भनाइबाट के कुरा स्पष्ट हुन आउँछ भने कुनै रचना पढेर जुन प्रतिक्रिया देखाइन्छ त्यही नै आलोचना हो । एक प्रकारले भन्ने हो भने पाठकको प्रतिक्रिया नै आलोचना हो तर त्यो आलोचना व्यवस्थित हुन्छ, विवेचनात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको हुन्छ ।

प्रधानजीको आलोचना गर्ने ढङ्ग केही मात्रामा यस्तै छ । भनाइलाई व्यवस्थित र विवेचनात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गर्नाले त्यो पठनीय भएको छ, सुग्राह्य भएको छ ।

१. साहित्यमा आलोचनाको स्थान, संगृहीत- साहित्य समीक्षा, पृष्ठ ४७ साझा प्रकाशन, काठमाडौं २०२५

२. साहित्य परिचय, पृष्ठ २०३ साझा प्रकाशन, काठमाडौं (प्रथम २०३६) द्वितीय २०४२

उनी धेरै लामो भइरहदैनन् । थोरै बोल्नु, कवितात्मक आकर्षकता दिनु र बौद्धिक गाम्भीर्यलाई समातिरहनुमा उनको लेखनको उँचाइ प्रकट हुन्छ । मितभाषी तर सूक्ष्मान्वेषी आलोचनाको रूपमा हामी राजनारायण प्रधानलाई पाउँछौं । भवदेव र मुकुन्दलाई कसरी चिन्ने ? उनी सूत्र शैलीमा सजिलै स्पष्टघाइ दिन्छन्, यसो भनेर 'भवदेव हृदय हो र मुकुन्द मस्तिष्क' । यदुनाथ खनालको भनाइ छ: 'जति अन्तर्राष्ट्रिय साहित्यको अध्ययनले हाम्रा साहित्यिक गुण-दोषहरू राम्ररी देखिन आउँछन् त्यति अरु कुनै किसिमबाट हुँदैन' ।^१ प्रधानलाई अन्तर्राष्ट्रिय साहित्यको प्रशस्त ज्ञान छ, यसैले उनी तुलना गर्न सक्छन् र कृतिलाई व्यवस्थित र विस्तृत ढङ्गले प्रकाशमा ल्याउँछन् । उनको लेखन बोल्छ: 'ओथेलो शेक्सपीयरको सबभन्दा निष्ठुर नाटक हो भने 'मुकुन्द इन्दिरा' बालकृष्ण समको सबभन्दा रमाइलो नाटक' । 'ओथेलो', 'रोमियो एण्ड जुलियट' आदि सित नाटकको तुलना गरेर प्रधानले 'मुकुन्द इन्दिरा' लाई सूक्ष्मस्तरमा व्याख्या दिएका छन् ।

भाषाको बारेमा पनि प्रधानको अभिमत ग्रहणीय छ । समको भाषा कृत्रिम भाषा हो, जन-जीवनको भाषा होइन भन्नेहरू छन् । तर प्रधान के भन्छन् भने साहित्यिक उत्कर्षका निम्ति जन-जीवनको भाषाबाट केही विचलन आवश्यक छ, चाहे शेक्सपीयर हुन्, चाहे जोन्सन सबले दैनन्दिनको भाषाको अतिक्रमण गरेका छन् र साहित्यिक उपचारलाई प्राप्त गर्न कोशीस गरेका छन् । 'मुकुन्द इन्दिरा' के हो ? प्रधान लेख्छन्: देशभक्ति र पतिभक्ति दुई शब्दले यस नाटकको तेरीज कसदछ र यी दुई आदर्शको पोषण गर्नुनै नाटकको अभिप्राय होला' छोटकरीमै

कृतिलाई बुधार दिनु र कृतिको मर्मको उद्घाटन गरिदिनुमा प्रधानको कलमको वैशिष्ट्य रहेको छ ।

'मुनामदन' नेपाली कविता साहित्यको निकै जनप्रिय काव्य हो भन्ने धेरै पाठकलाई थाहा छ । यस तथ्यलाई रामायणको सापेक्षता दिएर कति घतलाग्दो-सित प्रधान राख्छन्: 'नेपाली संसारमा भानुभक्तको रामायणपछि सर्वाधिक लोकप्रिय र चर्चित पुस्तक शायद 'मुनामदन' हो' । यसरी 'मुनामदन' लोकप्रिय हुनुको कारण के हो ? उनको भनाइ छ: 'भाषाको चमत्कार र अज्ञ मुख्य पक्षको कारुणिक र दुःखान्त कथा 'मुनामदन' को लोकप्रियताको कारण हो भन्छु' । टङ्कप्रसाद न्यौपाने लेख्छन्: यसले (आलोचनाले) कृतिको सौन्दर्यमात्र हेर्दैन, त्यसलाई विभिन्न पक्षबाट मूल्यांकन पनि गर्छ' ।^२ प्रधान मूल्याङ्कनतिर निकै चासो राख्छन्, उनको आलोचना प्रशंसाका निम्ति होइन, मूल्याङ्कनका निम्ति प्रवृत्त हुन्छ, खालि तथ्य विश्लेषण वैज्ञानिकहरू गर्दै रहलान् तर साहित्यको आलोचक मूल्याङ्कन पनि गर्न सक्छ । प्रधानको आलोचना पढेर कुन कृतिको स्थान के छ, अथवा त्यसको मोल साहित्यिक बजारभाउमा कति हो भन्ने पनि हामी बुझ्न थाल्छौं । देवकोटाको रोमान्टिक प्रयोग कस्तो किसिमको हो भन्ने कुरा हामी तलका पंक्तिबाट बुझ्दछौं: 'सम्पूर्ण रोमान्टिक सम्भावनाहरूलाई उनी एकलैले नेपाली साहित्यमा प्रयोग गरेका छन्' । हुन पनि देवकोटामा हामी ब्लेकलाई पाउँछौं, वर्डस्वर्थ, कलरीजहरूलाई देख्छौं, शेनी, कीट्स, वाइरनहरूलाई भेट्छौं, प्रसाद, पन्त, निरालाहरूलाई छुन्छौं ।

यसरी प्रधानको कलममा बुझाउने एउटा चमत्कार छ, उनी कवितात्मक बिम्बमयता र तर्कशीलताका दोभान

१. समालोचनाका सिद्धान्त, पृष्ठ ६ (प्रथम २००३) साझा प्रकाशन, काठमाडौं २०२३

२. साहित्यको रूपरेखा, पृष्ठ ३४८ साझा प्रकाशन, काठमाडौं (प्रथम २०३८), द्वितीय २०४६

हुन् । उनी आलोचनामामात्र केन्द्रित भएर रहन पाएनन्, नत्र उनीबाट केर्यौं अमर आलोचना निस्कन सक्थे । उनको आलोचना वैयक्तिक सुझबुझ र कल्पनाशीलताले युक्त छ तापनि सो प्रभावकीय ढङ्गबाट निकै हृदसम्म मुक्त छ । उद्धरण, तुलना र अन्य लेखकका कृतिसित साम्य-वैषम्यको स्थापनाले उनको आलोचना वैयक्तिक प्रभाववादिताबाट माथि उठेर सार्वजनीन हुन पुग्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थ :

खनाल, यदुनाथ : समालोचनाका सिद्धान्त, (प्रथम २००३)

साझा प्रकाशन, काठमाडौं, २०२३

जोशी, रत्नध्वज : साहित्यमा आलोचनाको स्थान, संगृ-
हीत- साहित्य समीक्षा, साझा प्रका-
शन, काठमाडौं, २०२५

थापा, हिमांशु : साहित्य परिचय, साझा प्रकाशन काठ-
माडौं (प्रथम २०३६) द्वितीय २०४२

न्यौपाने, टड्कप्रसाद : साहित्यको रूपरेखा (प्रथम २०३८)
साझा प्रकाशन, द्वितीय २०४६

विजया दशमी तथा शुभ दीपावली

२०५० को पुनीत उपलक्ष्यमा समस्त नेपालीमा हादिक मंगलमय

शुभ-कामना

काठमाण्डौं नगर पालिका (परिवार)

“स्वच्छ, सफा, हराभरा, स्वस्थ काठमाण्डौं”

विजया दशमी तथा शुभ दीपावली २०५० को सुअवसरमा

समस्त देशवासी बन्धुहरूमा हादिक मंगलमय

शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

बेलप्रसाद श्रेष्ठ

(मेयर)

तथा धुलिखेल नगर पालिका (परिवार)

मन

— शोभित राई

विजनबारी, दार्जीलिङ

सिनिर्स भएर
चिटिकक बनेर,
यो मन कहिल्यै परिष्कृत भएन ।
थोत्रो जीपको
घोलै हर्न चिच्याउँदै
सहरको गल्ली र
काँठहरूतिर
एउटा-न-एउटा भारी बोकेर
फलङ-लाइटको उज्यालामा
सुस्त कुदिरहेको हुन्छ
मन, यो मन ।
कहिल्यै रिक्तो भएन
कहिल्यै खाली बनेन ।
सागरको छातिमाथि पनि
गहिराईमा सिपीहरू खोज्दै कुदिहिङ्यो
सगरका टाकुरामा पनि
उच्चता सिङ्गै कठपाङ्गिभिरह्यो
युद्धभूमिको मंदावना
मरेका सिपाहीहरूका हड्डिहरू र
बुलेट, मशिनगनहरू खोजिहिङ्यो
छातिमा प्रेयसी सजाए पनि

आँखामा भूमध्यसागर र
अटलान्टिक, प्रशान्त चुहिरह्यो ।
चुहेर पनि चुहिएन
दुखेर पनि दुखेन
यो मन कहिल्यै सकिएन ।
हुँदा-हुँदा यो मन
खाली भएकोछ
रिक्तो भएकोछ
तर, रिक्तो हुन चाहँदा-नचाहँदै
थुप्रै-थुप्रै टिनान्टहरूका दरखास्त आएका छन् ।
कोही दर-भाउ गर्छन्
कोही वर्षौंको सलामी दिन खोज्छन् ।
कोही प्रेम गर्ने
कोही भाया-जाल बाँध्ने निहुँमा
रोमियो-जुलियट
लैला-मजनू
र लालहीराका कथाहरू लेखिपठाउँछन् ।
झन्-झन्
झन्-झन्
लाखौं भोटको करेन्टले भेटे जस्तो
ज्वालामुखीका क्रेटरहरू उदाङ्गिए जस्तो

अत्यास र

भारी बोझ थाप्न नसकेर

यो मन ।

फिजिक्सका एसिडहरूमा डार्कल्यूट भएर

बाष्पमा परिणत भईरहेछ ।

लतककं गलेको

च्यासेस् मात्र भएको

यो मन / यो जीप

ग्यारेजभित्र छ ।

तिमीहरूको हरेक बोझ थाप्न सक्ने बनाइदछ ।

तिमीहरूको हरेक इच्छा काँध हाल्न सक्ने बनाइदछ ।

अग्नि फेरि

मन, यो मन

तिमीहरू कं निम्ति ।

□

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को

पुनीत उपलक्ष्यमा हार्दिक

तथा

सङ्गलमय शुभकामना

जि. वि. स. को कार्यालय

तंघास, गुल्मी

卐 — — — 卐
● कविता ●
卐 — — — 卐

आंशुसित

— सुशो सरस्वती मोहोरा

दार्जीलिङ

“तिमी यसरी हिडिनजाऊ

तिमी यसरी हिडिगए

कसले सुनाइदिने ती कुराहरू

किनभने,

कुराहरूले तिमीलाई साह्रो

माया गर्दा रहेछन्

त्यसैले त, कुराहरू पनि

तिमीसित हिडिदिदा रहेछन्

केवल लाटो भक्कानो

मात्र छोडेर !”

म आंशु, मलाई आँखामा रहिरहन होइन

मलाई त बरु छल्किदै यात्रा गर्न मै मज्जा आउँछ

किनभने,

यात्रा मै मेरो जीवनको

सम्पूर्ण बचाई छ

यात्रा मै मेरो

परिपूर्ण परिचय छ ।

चन्द्रमा र तारामुनि सपनाको जुन स्थान छ, सूर्यमुनि कल्पनाको उही स्थान छ ।

— महाकवि देवकोटा

यस्तै छ यहाँ !

— सिद्धार्थ राई

वैशाखे हुरी थामिएर भर्खर मात्र जेठ लागको छ। तालु पोल्ने घामलाई विश्रान्ति दिन एकनासे पानी परिरहेको छ। हिजोदेखि सिमसिमे पानी परिरहेको छ। वरिपरि देखिने विस्तृत हरिया चियाका बोटहरूमा रहरलाग्दा नयाँ मुना टुसाएर एकतमासको आनन्द मनमा भरिदिन्छ। चियाबारी बीच बीचमा भएका शिरीषका रुखहरू पनि हरियै देखिन लागेका छन्। मानौँ हरिया बादलका पूञ्ज हुन्। कति शिरीष त सेतै फुली पनि सकेका छन्। आकाशमा बादल ओहोर दोहर गरिरहन्छ। वर्षा हुन्छ, घाम लाग्छ, फेरि वृष्टि हुन्छ। यही नै यहाँको नित्य हेरफेर।

आज पनि धनवीर बिहानदेखि भिजेर पात टिपिरहेको छ, उसँगै जीतमान, ठूले पनि पात टिपिरहेका छन् यथावत मिसिन जस्तै। तिनीहरूका सम्पूर्ण आशा, निराशा आस्था अस्तित्वहरू सबै यही चियाबारीसग गाँसिएका छन्। चियाका मुनाहरू जस्तै तिनीहरूका आशा अभिलाषा सबै यी बोट र गोदाममा निमोटिन्छन्, पोल्छन्, चुसिन्छन्। तिनीहरूको जीवनमा यामको हेरफेर बाहेक झर्र कुनै भिन्नता छैन। सबै पहिलेका जस्तै व्यवस्थित त्यही कमानबारी, गोदाम, कामदारी चपरासी, मन्सी। म्यानेजर मात्र बेलाबखत फेरिन्छन्। धनवीरका दिनहरू

पनि यसरी नै बितिरहेछन्।

गत वर्षको हिउँदेदेखि ओकइटी कमान बन्द भयो। ओकइटी कमानका मान्छेहरूको एउटा मात्र जिउने साधन हराएपछि मजदूरहरू आतंकित बने। कतिले गोदाम फोरे, कतिले चियाका वृटाहरू उखेल्दै बारी बनाए। तर पनि भाजसम्म सबै मात्र एउटा अज्ञात भय छ। कति प्रयास गर्दा पनि कमान चलसकेको छैन।

यहाँ पनि सबैको मनमा कमान बन्द हुन्छ भन्ने त्रास छ।

हिजो दिनभरि चार नम्बर पाखामा दवाई छरेकाले धनवीरको जीउ दुखेको थियो। फेरी आज पनि दिउँसोदेखि मन्सीले हिजोको ठाँउमा दवाई छर्ने जाग्रो केटाहो, हाँस्रो कमानको पनि अबस्था राम्रो छैन, नठगी काम गर्नु, भनी रह्यो। भन्नै पर्‍यो। उ दवाईको टिन र छर्ने मेशिन झिकेर झर्र साथीहरूसंग हिँड्यो।

भर्खर मात्र पानी थामिएर पहुँलो घाम लागको छ। शनिवार हुनाले धनवीर र जीतमान सरासर गोदाम छेउको अफिसमा गए। दुबैका अनुहारमा हर्षका रेखा दगुरेका स्पष्ट देखिन्थे। हप्ताभरी परिश्रम गरेको फल खर्च पाउने आशाले। खर्च बाँड्ने झ्याल छेउमा पुगेपछि

दुवै जनाले देखे । आज इयाल बन्द छ । उनीहरूले केही बुझ्न सकेनन् । तर मान्छेको भने निक्कै भीड छ । सबै कमानका मजदूर । एकैक्षणमा बडा मन्सी आएर सबैले सुन्ने गरी ठूलो स्वरमा अफिसको बरण्डामा उभिएर भन्यो— 'हेर अब हाम्रो कमान पनि ओकाइटी कमान जस्तो भइ-सक्यो । कमानलाई पूरा नोकसान हुँदैछ । हाम्रो कम्पनी ठूलै हुनाले मात्र कमान चल्दैन । हामीहरूले राम्रो काम गरेर कमान बचाउनु पर्छ । अब बडा साहेब आएर तिमी-हरूलाई कमानको विषयमा भन्नु हुन्छ । राम्रोसँग सुन् ।'

यति भनिसकेपछि अफिसको ढोकाबाट नीलो फेटा गुथेको अग्लो मान्छे निस्कियो—म्यानेजर अनि मजदूरतिर हेर्दै भन्यो 'हाम्रो गार्डन एकदमै लसमा छ । तर हाम्रो कम्पनीको माया दयाले मात्र यो गार्डन चलिरहेको छ । गार्डन बन्द भयो भने तिमीहरू भोकै मर्छौ । हाम्रो मालिक राम्रो छ । यसकारण मालिकले कमान बन्द नगर्नु भनेको छ । यो हप्तादेखि तिमीहरूले रोज मात्रै पाउँछौ । अरू फेसिलिटी केही पाउँदैनौ । कमान बचाउनु तिमीहरूको हातमा छ । राम्रो काम गर्नु, झगडा नगर्नु, हडताल गन्थी भने काम बन्द हुन्छ । ...अब गएर खर्च थाप ।

सबले एकअर्कालाई हेरे । सबै निरुत्तर बने । अब मान्ने पन्थो—एकजनाले भन्यो ।

'विचरा कम्पनीले कति पालोम् ।'

'ल खर्च चै थापीहाल /

कसैले पनि केही सोध्ने छाँट गरेनन् । सबै सरासर खर्च थाप्न गए । धनवीर पनि खर्च थाप्न लाग्यो ।

खर्च पाएर धनवीर र जीतमान पैसा गर्दै भोदा-मको गेटबाट बाहिर निस्के । अरू मजदूरहरू पनि पैसा खेलाउँदै निस्के । संघै जस्तो हर्ष उनीहरूमा देखिएन । धनवीर पनि खिन्नचित्तले हिडिरह्यो । दोकान डाँडामा

घाइपुग्दा जीतमानले मगनी दिदीकोमा पान किन्यो । पान खाँदै दुई जना आ-आफ्नो घरतिर लागे ।

ऊ घर घाइपुग्यो । जेठको झरी र घामले हलककै बडेका मकैका बोटहरूले धेरै छेकिएको थियो घर....., थोत्रो भतिकसकेको काठको । घरको छाना-कालो धूवा लागेको पुरानो छियाछिया भएको । भान्सा घरबाट मन्द-मन्द गतिमा धूवाँ आकाश चिर्दै गइरहेको छ । भान्सा घरको भित्ता पुराना मट्टितेलका टिनहरूले बारेको छ । छेउमा कुखुराको खोर त्यसै छेउमा कुखुरा चरिरहेका ।

बाहिर छाँगनमा टोकरी राखेर भान्सा घरभित्र पस्यो । चुल्लामा एउटा कालो कितलीमा चिया उम्लिरहेको छ । टाकमा सेतो धाल तथा पहेंलो काँसका धाल बटुकाहरू र मग राखिएका छन् । दुईबटा तामाका गाथीमा पानी राखिएको छ ।

चुल्लाको छेउमा बसेर साइली दिदीले हातको हँसियाले इस्कुस चाना-चाना बनाएर काटिरहेकी छिन् । दिदीले उसलाई पुलुकक हेरिन् । केही नभनी इस्कुस काटिरहिन् ।

'खर्च ल्याइस् ।' केही क्षणपछि दिदीले इस्कुस काट्दै सोधिन् ।

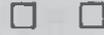
'ल्याएँ यो हप्तादेखि राशन नपाउने अरे !'

'अँ ! कमानलाई नाफा छैन अरे । कमान पनि बन्द हुन्छ अरे । अरू कमान त फटाफट बन्द हुँदै-छन् । मुण्डा, अम्बट पनि त चलन छाडिसक्यो ।'

दिदीसित चिया माग्यो । दिदीले कलाईको सेतो मगमा फिका चिया दिइन् । पिरामा बसेर चिया पिउँदै सोचन लाग्यो । कमान बन्द भयो भने कसो गर्ने । शहरबाट नेताहरू आएर धेरै आशा देखाउँछन् । रोज बढ्छ, राम्रो घर पाउँछौ, राम्रो राशन पाउँछौ सबै कुराको राम्रो बन्दोबस्त हुन्छ भन्छन् । भनेको भाषण गर्छन् । तर

खोई ? आजसम्म केही पाएको छैन । झन कमान बन्द हुन आँट्यो । रामन त पाउन छाडिसक्यो कमान बन्द भएपछि त नेताहरू पनि आउँदैनन् । कति कमान बन्द छन् मानिसहरू भोक-भोकै छन् । तर नेताहरू चुप छन् । कसैको कमान खोल्ने ध्यान छैन । त्यसपछि उसले के-के सोच्यो..... सोच्यो ।

उ झुरुक्क उठ्यो । केही नबोली बाहिर निस्कियो र मकैका बोटहरू पन्साउँदै तल गाउँतिर लाग्यो ।

रातको तिरबता भङ्ग गर्दै टिकटिके भ्यागुता मात्र कराइरहेका छन् । बल्ल, धनवीर आएर दैलो ढकढकायो । दिदीले दैलो खोलिन् । ऊ घर भित्र स्वाट्ट पस्यो, उसको मुखबाट छ्वास्स रक्सीको गन्ध आयो । दिदीले घचेटेर उसलाई कोठामा सुत्न पठाइन् सबै निदाइसकेका छन् । ऊ मात्र रातको शून्यतालाई चिर्दै के-के गनगनाइरहेको छ ।

— थर्बु, दार्जीलिङ

दीयो

— मुघी सापकोटा

एकलो दीयो भई जलिरहेँ म अर्को दीयो पनि जल्ला भन्ने आशामा, शुभ्र दीयाहरूको ताँती सजाउने सपना बोकेर ।

तर यहाँ दीयो भई जल्नुको सट्टा प्रकाशमा देखिन खोज्नेहरूको ताँती मात्र सजिन्छ ।

हो, दीयो भई जलन कठिन हुन्छ । शुभ्र शान्त शीखाको जल्ने सलेदो बन्न निस्वार्थ त्याग र संकल्प चाहिन्छ ।

जगमा दीयोको ताँती सजाउने सपना मेरो जलेर खरानी भयो आफ्नै एकलो दीयोको अपर्याप्त प्रकाशमा ।

मेरो प्रकाशमा उन्मत्त भई जलेर मर्नेहरूको भने यहाँ उफ ! सबैले गर्दछन् । तर प्रकाश दिई जगलाई उज्यालो पार्ने यो दीयो एकलै जलीरहन्छ, निष्ठापूर्वक जलीरहन्छ, गहन अन्धकारबीच जगलाई उज्यालो पार्ने सपना बोकेर ! हो, यो दीयो एकलै जलीरहन्छ ।

— मालिगाउँ गुवाहाटी

अधिकार खोजे के होला ?

— स. ब. स्नेही

शिलगढी

पूर्वाहरूको चिहानले आँसु खसाले के होला ?

शहीद भएका वीरहरूको बन्दुक बोले के होला ?

दश धाराका मुटुदेखि आवाज निस्के के होला ?

नेपालीले नेपालीलाई चिनिदिए के होला ?

मुखमा परिसकेको गाँस कसैले खोसे के होला ?

सुगौलीको धर्ती फाटी सन्धि तोडे के होला ?

तेरो मेरो घरको झगडा उत्पात मच्चाए के होला ?

आफ्नै घरमा आगो लगाई तान्न निस्ताए के होला ?

एक करोड धर्तीका तारा चम्किदिए के होला ?

भोली आउने भँचालोले आज्ञा आइदिए के होला ?

तिम्नो घरै नभए बाँच्नको सार्थक के होला ?

मर्न जान्नेले बाँच्नको निम्ति अधिकार खोजे के होला ?

विस्मृतिको गर्भमा लोकगीत : लैबरी

— शिशिर गुरुड

प्रापनो संस्कृतिमाथि सबै जातले गौरव अनुभव गर्दछ । जुन जातिको संस्कृति विकसित छ त्यस जातिलाई उन्नत भन्ने सम्म मानिन्छ । कुनैपनि जातिको मौलिक संस्कृति भन्नासाथ त्यस जातिको लोकसंस्कृतिलाई औल्याउंदछ । यसैले लोक संस्कृति नै कुनैपनि जाति, समाज र देशको संस्कृतिको परिचायक हो । लोक संस्कृतिका विभिन्न हाँगाहरूमा सबैभन्दा छिटो प्रभाव पार्न सक्ने हाँगा हो लोकगीत । यसरी नै नेपाली लोकगीतले पनि नेपाली समाजमा एउटा छुट्टै स्थान ओगटेको छ भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

नेपाली जाति विभिन्न जात या गोष्ठीको मिलनले बनेको छ । यी विभिन्नजात या गोष्ठीका आ-आफ्नै लोक-सङ्गीत र नाचहरू छन् । विभिन्न जातका आ-आफ्नै गीत र नाच भए झैं वर्ष भरिका विभिन्न चाड-पर्व तथा अक्सर-हरूमा गाउने नाच्ने हाम्रा बेग्ला-बेग्लै लोकगीत र नाच-हरू पनि छन् । पुरुषहरू विवाहमा श्लोक हाँल्छन् अनि महिलाहरू रत्यौली खेल्छन् । पूजा-आजातिर खैजडी बजाउने, भजन गाउने र नाच्ने गर्छौं हामीहरू । हाम्रा चेलीहरू सङ्गीतीसाथ नाचछन् । दशैँमा हामीहरू मालश्री गाउँछौं भने तिहारमा देउसी भैलो भट्ट्याउँछौं । असारमा असार गीत गाउँदै खेतमा धान रोप्दछौं त फेरी

धान काट्दा रसिया गीत र नाचमा हामीहरू मस्त हुन्छौं । चाड-पर्व र पूजातिर गाउने-नाच्ने हाम्रा विशेष प्रकारका लोकगीत र नाचहरू बाहेक झ्याउरे र मादले गीत तथा नाच कुनैपनि समय र ठाउँमा गाउन-नाच्न सकिन्छ जो कुनै एक जातको पेवा नभई सम्पूर्ण नेपाली जातिको सम्पत्ति हुन पुगेका छन् । यस्तै सबै जातले गाउने हाम्रो अर्को गीत 'लैबरी' पनि हो । वास्तवमा, यो एउटा लय मात्र हो । यो लय हालेर गीत गाउँदा बीच-बीचमा 'लैबरी' भनी गाइने हुँदा 'लैबरी' नाउँले लय प्रचलित भएको हुनु पर्दछ । यो लय धिमा प्रकारको छ र अरू गीतलाई भन्दा निकै लामो रन्काएर यसलाई गाउने चलन छ । भावना प्रधानलय हुनाले हाम्रो झ्याउरे गीत झैं श्रोताहरूलाई चट्टु आकर्षण नगरी बिस्तार-बिस्तार असार पार्दछ । अघि एक-दुई पल्ट यो लयमा गीत सुनिसकेका र यौवनावस्था नाघिसकेकाहरू भने यसको मोहमा लट्टिन्छन् । चैत-वैशाख महीनाको रूखो मौसममा जङ्गलका पाखा-पखेरामा घाँस-दाउरा गर्नेहरूले यो लैबरीको भाकामा पात बजाएको सुने कुनैपनि भावुक हृदयी श्रोताको हृदय व्याकुल नभई छोड्दैन । जङ्गल रन्काउँदै पातबाट निस्केको लैबरीको सङ्गीतात्मक आवाजले मन एक तमाश को बनाउँछ । केही क्षणपछि यसरी नै अर्को पाखाबाट

पनि पातबाट उत्तर घाउँछ एउटै लय लैबरीमा । घाँस-
दाउरा गर्न जाने तरुनी तन्नेरीहरू पात बजाएर परिचय
साटासाट गरेपछि आखिरमा एकार्कासंग लैबरीमा जुवारी
खेलन तम्सिन्छन् र एकाध घण्टा गीत गाएर मनको वह
पोख्दछन् । जुवारी अथवा दोहोरी गीत विभिन्न भाका
अर्थात् लयमा विभिन्न तरीकाले गाउने चलन भएतापनि
गाउँ-बस्तीतिर अघि लैबरीको भाकामा जुवारी खेल्दथे ।
यही एउटै लयमा गाएर सात दिन सात रातसम्म आँखा
त्रिपिक्क नगरी प्रश्न र उत्तरहरू साथ-साथै रचदै काव्य-
मयी धाराको प्रवाह बगाउँदथे हाम्रा जन्म-जन्मान्तरका
गीतकार-कलाकारहरू । यस लेखको लेखकलाई पनि
लगातार ४/५ दिनसम्म पुरुष र महिला बीच भएको
यस्तै जुवारी गीत प्रत्यक्ष रूपमा हेर्ने र सुन्ने अवसर प्राप्त
भएको छ ।

कुनै समय लैबरी प्रचलित थियो भने आज भोलि
गाउँ-बस्तीमा समेत यसको चर्चा हराउँदै गएको देखिन्छ ।
हाम्रा लोकगीत अन्वेषकहरूले हाम्रो लोकगीतको प्रशस्तै
खोज गरी प्रकाशमा ल्याउँदै छन् र रिकर्ड पनि भराउँदै-
छन् । तर अझसम्म यो लैबरी सम्बन्धमा कसैले चासो
नलिएको कारण भने खुलस्त भएको छैन । नेपाल बाहिर
मात्र यो अवस्था होइन संस्कृतिको मूल थलो नेपालमा
पनि यसको खोज भएको छैन । रेडियो नेपालको स्थापना
भएपछि नेपाली आधुनिक तथा लोकगीतको यथेष्ट उन्नति
र खोज भएको छ । पछि प्रज्ञा प्रतिष्ठानको स्थापनाले
साहित्यको साथै साङ्गीतिक क्षेत्रमा धेरै प्रगती भएको
देखिन्छ । तर दुःखको कुरो के भने त्यहाँ देखिपनि लैबरी-
को खोज र संरक्षणबारे कुनै प्रचेष्टा चलाएको थाहा
भएको छैन अझसम्म । यसो हुँदा हाम्रो लोकगीतको

एउटा लोकप्रिय लय लैबरीले काँचुली फेर्न नपाई गाउँ-
बस्तीको कुनाकाप्चातिर कोचिएर केही मानिसको ओठमा
मात्र झुण्डिएर बस्न बाध्य भएको छ । यसको खोज,
संरक्षण र संवर्द्धन समयमा नभए सदाको लागि विस्मृति-
को गर्भमा लुक्न पुग्ने कुरामा कुनै सन्देह छैन । तर लोक-
गीतका अन्वेषक, गायक र साङ्गीतिक संस्थाहरूबाट
लैबरी अघिहेलित भएपनि हाम्रा एक जना जनप्रिय कला-
कार श्रीमती हीरादेवी वाइबाले एउटा नेपाली पत्रिकासंग
भएको अन्तर्वार्तामा यसलाई गाउने इच्छा प्रकट गरेको
पढ्न पाउँदा खुशी लाग्यो । यस्तो सत्साहस र सत्प्रयास
अरू सम्बन्धित संस्थाहरू र कलाकारहरूबाट पनि छुन
सके लोप हुन लागेको हाम्रो लोकप्रिय लय जनमानसमा
प्रचार हुनुको अतिरिक्त लोकगीतको भण्डार समृद्ध पार्नमा
सहयोग पनि पुग्ने थियो भन्ने मलाई लाग्दछ ।

— गुवाहाटी

साझा प्रकाशनका केही नवीनतम प्रकाशन

१. आँशु त्यसै त्यसै छत्किन्छ (कथा सङ्ग्रह) ३६/७५
— दौलत विक्रम विष्ट
२. स्वर्ण विम्ब (उपन्यास) २१/२५ — कृष्ण गौतम
३. आस्थाको भग्नावशेष (कथा सङ्ग्रह) २६/—
— शारदा शर्मा
४. मिल्किएको मणि (नाटक) १७/२५ — रमेश विकल
५. पाइलाका डोबहरू (यात्रा संस्मरण) ३१/७५
— तेज प्रकाश श्रेष्ठ
६. कालरात्रिमा विम्ब खोज्दै (कविता सङ्ग्रह) २६/२५
— फणिन्द्र नेपाल
७. नेपालदेखि अमेरिकामम्म (उपन्यास) ७१/५०
— डा. तारानाथ शर्मा

सर्वसाधारण जनताको उपेक्षा एउटा ठूलो राष्ट्रिय पाप हो । — स्वामी विवेकानन्द

“उद्देश्यहीन”

— श्रीकमल ‘मुदेन’

एक बिहान म डाक्टर बाकच्छीको क्वाटरको ढोका ढक-ढकाउन पुग्छु । तत्काल ढोका खोलिन्छ । डाक्टर साहेबसंग मेरो छोटो परिचय हतारसंग हुन्छ । डाक्टर साहेब भन्नु हुन्छ-‘तपाईंको के कस्तो सेवा गर्न सक्छु ?’ म एक सासमा बोली दिन्छु ‘एउटा बिरामीलाई जाँच गर्नुछ ।’ उहाँ भन्नु हुन्छ-‘कहाँ छ तपाईंको बिरामी ल्याउनु होस् ।’ म बिरामीलाई लिएर फेरी डाक्टर कहाँ पुग्छु । प्रायः पन्द्रह मिनेटको जाँच पछि-दवाईहरू सिफारिस गर्नु हुन्छ । उहाँको जाँच रकम खुवाएर दुई कर जोरी विदा लिन्छु ।

म, ग्रहिले सदर अस्पताल छेउमा आइ पुगको छु । अस्पतालको आँगनमा अघिकै बहिनी कल्पनालाई भेटाउँछु जसले मलाई डाक्टरसम्म पुग्ने सहयोग र सल्लाह दिएकी थिई । उसले भन्छे-‘दाई ! डाक्टर भेटनु भो ?’ ‘सहयोगको निमित्त धन्यवाद । डाक्टरको परामर्शानुसार बिरामी दुई-चार दिन यहाँ सदर अस्पतालमै भर्ना गर्न भन्नु भएको छ ।’-म उत्तर दिन्छु ।

लामो ताँतछ; -बिरामी भर्ना गर्न भनी आएका बिरामी र तिनीहरूका आफन्तवर्ग । म पनि यसै लहरमा उभिन्छु । प्रायः एक बजे दिउँसो भर्ना हुन पुग्छ मेरो बिरामी आफन्त । यस कोठामा जम्मा उन्वाइस पलङ

गन् । औषधी गन्धयुक्त कोठाको चारैतिर आँखा फिजाई दिन्छु । पल्ला छेउको उन्नाइस नम्बर पलंगमा कल्पना जस्तै केटी सुतिरहेको देख्छु । त्यो कहीं मेरो आँखाको भ्रम त होइन ! एकक्षण त्यतापट्टी दृष्टि केन्द्रिभूत गरी दिन्छु । सत्यं कल्पना नै रहिछे । म, उसको पलंगसम्म पुग्छु-उ मस्त निन्द्रामा हुन्छे म फर्कन्छु ।

यस्तै त्रमहरू अघि बढिरहन्छन् एक मध्याह्न म फेरी अस्पताल पुग्छु । अब त मेरो आफन्त निको भइसकेको छ । यतिखेर उता उन्नाइस नम्बर पलंगकी बहिनी मुटु दुखेर कहाली कहाली रून लाग्छे । यस बखत उसको कोही आफन्त छैन । दर्दनाक शब्दले, मेरो मन पगलन थाल्छ-म उसलाई सहयोग गर्छु र सिस्टर सुब्बालाई बोलाएर ल्याउँछु । सिस्टरले दवाई खुवाएर-आराम गर्ने निर्देश दिन्छे । म, उसलाई जति सक्दो सजिलो प्रकारले सहायता गर्छु । ग्रहिले उ निदाइसकीछ-म यता फर्कन्छु ।

प्रायः एक सप्ताहपछि-मेरो मान्छेको स्वास्थ्य अझै भएर छुट्टी मिल्छा म डाक्टर बाकच्छी साथै सिस्टर सुब्बामाथि आभार व्यक्त गर्दै अस्पतालको कोठाबाट निस्कन खोज्छु । त्यतिखेर कल्पना मकहाँ आएर भन्छे-‘सरोज दाइ ! तपाईंको सहयोगले म ऋणी बनेछु । कृपया तपाईं भोलि यहाँ आइदिने आग्रह गर्छु ।’ तपाईंलाई बाबा

आमा र परिवारको सदस्यसंग परिचय गराउनु छ । 'म उसलाई भोलि आउने बचन दिएर-विस्मयपूर्ण हृदय लिएर बाहिरिन्छु ।

आज-म, विहान चाँडै उठेर शरीर सफा सुग्घर गरेर-कल्पनाको निम्ति अस्पताल जान तत्पर हुन्छु। अहिले मेरी श्रीमती चुल्हामा आगो सल्काउन लागिसकेकी हुन्छे । मलाई देखेर झोकिन्छे र कठोर आवाजले भन्छे-'श्रीमान् ज्यू ! आज यति चाँडै कहाँ जाने विचार गर्नु भएको-टाई सूट कसेर । सधैं त ड्यूटीमा यति चाँडै सिगारियर हिडेको मैले देखेकी थिइन । कि कतै प्रोग्राम छ ।' म उसलाई भनि दिन्छु-'सुनिता ! आज साथीको छोराको जन्मदिन छ,बेलुकी अलि अवेर होला । परिस्थितिबश म उसलाई यस्तै झूटो बहाना गर्छु ।

म, कल्पनालाई लिएर उसको घर पुग्छु-सिंगेल ! उसको जोर-जवरजस्ती म अस्वीकार गर्न सकिदैन-र रात त्यतै वित्छ । बेलुकी खाना खाएपछि-लामो कुराकानी हुन्छ । उसका बाबाले कुरा बढाउँछन्-'तपाईं जस्तो शिक्षित आदर्श मान्छे पाएर हामी कति गवित छौं ।' म कुराको अर्थ बेअर्थ स्पष्ट बुझ्न सकिदैन ।

विहान, म सुतेको कोठामा कल्पना आइपुग्छे । म ढोका उदाङ्ग पारिदिन्छु र बस्ने निर्देश गर्छु । उ बरबरा-उन लाग्छे 'सरोज दाई ! तपाईं जस्तो 'देव' पाएर मैले स्वयं-मलाई 'सीता' ठानी सकेकीछु । तपाईंको माया-ममता स्नहेको कदर गर्नुछु । म उसलाई सम्झाउँछु-'कल्पना ! यथार्थ साच्चै तीतो हुन्छ । तिमिले मैले, सायद, दिएको मायाहरू, मानवताको आधारमा-परिस्थितिबश, मेरो एउटा कर्तव्य थियो । उसले भन्छे-छिटो हात मुख धोएर तयार हुनुहोस् । आजकै दिन तल अम्बोटिया महादेव घाममा एउटा वर्षी देखिकै भाकल छ-त्यहाँ जानु छ ।

दुवै त्यहाँ पुग्छौं-विहानी घामले मंदिरलाई पोति-एको समय । भक्तजनको भीडमा कल्पना पनि पूजा गर्न लाग्छे । कल्पनाको कोमल स्वर गुञ्जिन्छ-'सुन्नूहोस् त ! मेरो मनोकामना आज पुरा भयो । हाम्रो सपना साकार भयो ।' उसले मलाई 'रातो सिन्दुर'-हातमा थमाइ दिन्छे मलाई भने अहिले विपना-सपना जस्तो भएर सिगै पृथ्वी घुमिरहेको भान हुन्छ । संसार अंधारो भएर ग्वाम्म वुर्नी ओढे जस्तो लाग्छ । केहीक्षणपछि-म, उसको खाली सिउँदो लाई राताम्मे रंगाइदिन्छु ।

मंदिर बाहिर निस्केर-चिया बगानको छात्ती भएर हिंड्दा मलाई वास्तविकताले उग्न थाल्छ । म त विवाहित पुरुष, सुनिता मेरी श्रीमती ! अब कसरी यी सब हाल सुनितालाई वयान गर्ने ? म, एकोहोरो बेसूरमा तेर्सो बाटो चुपचाप उद्देश्यहीन हिंडिरहन्छु हिंडिरहन्छु !!

- बस्ती-गाँव, सिक्किम

स्टेशनरी तथा कार्यालयहरूलाई

चाहिने अन्य सामानहरू

र

छपाइ सम्बन्धी कामको लागि समेत

हामीलाई सम्झनुहोस् ।

विकास र पूजा स्टेशनरी

तथा जनरल सप्लायर्स

पुतलीसडक, काठमाडौं

☎ : ४१८८२६ (ग्रफिस)
२२१६२० (घर)

अलिकति मात्रैको विगतको राजनीतिक स्वार्थको कारण नेपाली भाषा हास्यास्पद रूपमा नेपालकं ऐतिहासिक स्थल गोरखाको नाउँबाट संज्ञिकृत भयो । दार्जीलिङका जनताले मान्यता पाएनन् । तैपनि राजनैतिक गन्धको कलुषनको विष्फोटन स्वरूप भानुभक्त जस्ता नेपाली विभूतिको शालीक अनायास तोडियो, किन त्यसो भयो ? यस प्रश्नको उत्तरमा डा. सुन्दासले निकै निष्कपट भएर संवेदनशीलताका साथ भन्नुभयो-

“यो राजनीतिक खेलको वेप्राधारी मान्यतालाई हामीले मानेका छौं । के-को गोर्खा भाषा ? कहाँ हो

गोर्खा भएको ? कसै-कसैले भनिहाल्छन् भने हामी उनी-हरूलाई केही भन्दैनौं । तैपनि अहिले यहाँ भन्दा धेरै नभन्नू । भानुभक्तको शालिक तोडियो, हाम्रो नेपाली भाषा र साहित्यको इतिहासमा यसलाई कलङ्कको रूपमा लिनु पर्छ । अब छिट्टै नै नेपाली साहित्य सम्मेलनले भानुभक्तको विशेष शालीक त्यही ठाउँमा स्थापना गर्दछ । म विश्वस्त छु । नेपाली भाषा-साहित्यको सुशुषा गरेकै कारणले होला, गतवर्ष मेरो झ्याल-ढोका फुट्यो । म सुरक्षाको अण्डेरोमा परें । अहिले ठीकैछ यस सम्बन्धमा अरु केही नभन्नू कि !”

“नेपालवासी साहित्यकारहरूले चाहेमा जे पनि गर्न सक्नु हुन्छ ।”

— प्रेम प्रधान

वायोलोजी (वनस्पति विज्ञान) का अध्यक्ष र विद्यालयमा त्यसै विषयका अध्यापक भएर दशकौंदेखि काम गर्दै आए पनि प्रेम प्रधानले नेपाली-भाषा र साहित्यलाई जीवन-चासोले भेटेसम्मको आस्थाले माया गर्नु हुन्छ । यी कुरा उहाँसँगको भेटमा अवगत भएको हो ।

अझै युवा जोश निकालेर नेपाली-भाषा-साहित्यको सेवा गर्न सचेष्ट रहने प्रौढ प्रेम प्रधानसँग मले जगदम्बा श्री पुरस्कारको खुशियालीलाई पछि बुझ्ने अभिप्रायमा यो प्रश्न गरेको थिएँ-

तपाईंहरूकै अहो प्रयासमा स्थापित नेपाली भाषा-साहित्यका विभूति भानुभक्तको शालीक पछि तोडियो, अहिले तपाईंहरूकै अगाडि अवशेषमात्र ढाँकी रह्यो, के सौँचिरहनु भएको छ ? सो बारे उहाँको भनाई थियो-

“हो, दार्जीलिङको नेपाली-भाषा र साहित्यको तर्फबाट त्यो घटनालाई दुःखद घटनाको रूपमा लिनुपर्छ । दार्जीलिङका सर्वे जनता र विद्वान्-विदूषीको आस्थाबाट भानुभक्तको शालीक स्थापना भयो । हामी नेपाली भाषी प्रवासीहरूको लागि त त्यो गर्वको कुरा पनि थियो । तर एकाएक गते वर्षहरूका घटनाक्रममा कसैले थाहा नपाउने गरेर तोडियो । हामी यसमा दुःखी छौं । राजनीतिक स्वार्थबाट त्यसो भयो । अब हामी पूरा ६ फिट उत्राइ पूर्ण कदको पिसलको शालीक स्थापना गर्न गइराखेका छौं । नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जीलिङको सक्रियतामा छिट्टै नै त्यो शालीक स्थापना हुँदछ ।”

नेपाली-साहित्य सम्मेलनले जगदम्बा श्री २०४६, पाउँदा तपाईं कति हो हर्षित हुनु भएको छ । भन्ने प्रश्नको उत्तरमा बडो प्रफुल्ल चित्तमा प्रेम प्रधान भन्नुहुन्छ-

“नेपाली साहित्य सम्मेलनको एउटा ऐतिहासिक

प्रतीक्षा

- लीलबहादुर भत्री

उद्घोषक: हिमबत खण्डको त्यो स्वच्छ प्रकृतिमा खेल्ने कथी गृहस्थी जीवनमा फेला परिरहने चित्रको प्रतिनिधि स्वरूप एउटी अम्बला र एउटा बालक । दुबैमा एउटै कार-णबाट उब्जेका बेग्ला बेग्ला अभाव छन् । एउटा बाबुको स्नेहबाट बंचित अनि अर्को पतिको प्रेमबाट पंछाइएको छ । यहाँ जीवन कठोर छ । आफ्नो उदरपुतिको निमित्त प्रकृतिसित सधैं सधैं जुझिरहन पर्छ । धनीको पिध छामेर अन्नका दाना झिक्नु पर्छ; हिउँ फोरेर गोरेटो पैत्याइनु पर्छ र त्यसरीनै ढुङ्गा निचोरेर तेल झिक्नु पर्छ । यस्तो कठोर जीवनमा एक मात्र सहाराका डोरी हुन- ममता, स्नेह अनि प्रेमा शान्तिको अनुभव गर्दै परिस्थितिको सामना गर्न सकिन्छ यदि त्यहाँ स्नेह श्री प्रेम छ भने । तर..... प्रभाको जीवनमा त्यही निधि हराएको छ । पर्देसिएको पतिको स्मृति मात्र उनको साथ छ- अनि त्यही स्मृतिले नै पखेटा लगाई कल्पनाको संसारमा उडाउँछ । उनी हाँस्छिन्, गाउँछिन्, नाँस्छिन् तर उहः... वास्तविकता उनको सामु जब मुख बाएर उभिन्छ, तब सबै कुराको थैग्रोमा उनि पाउँछिन्-असुका थोपा ।

कल्पनाको अगाध सागरमा डुंगा छ बालक छोरा- उनकै हृदयको एउटा चोइटो । सूर्यले घन कागज लाउँन थाल्दा जब कल्पनारूपी सागरमा ज्वारभाटा आउँछ अनि

उल्लन थाल्छ, त्यसलाई पञ्छाउन उनी छोराको घाउ लिन्छिन् । उसलाई सुताउँछिन्, गुनगुताउँछिन्, निदौली डाक्छिन् ।

गीत-(नारी स्वरमा)

अस्थाई: चिम चिम नानी चिम चिम लइ,
चिम चिम नानी चिम चिम लइ ।

अन्तरा: दिन बित्यो चम्किए तारा,
जूनमा मस्त सब जग सारा । चिम चिम
धिप् धिप् गर्दै जुरकिरी पाले,
विश्राम सूचना अब दिन थाले ।
हिमगिरि रक्षक तिम्रो आज-....

.. सुत, सुत बाबु सुत ।

हिमगिरि रक्षक तिम्रो आज,
आमाको माया शिरको ताजा । चिम चिम * ।

उद्घोषक: बालक सुत्छ, अनि फेरी उही कल्पना-उही स्मृति । (ध्वनि प्रभाव-चराको चिरचिर, झ्याउँकिरी आदिको स्वर-ध्रिमा वाद्य वादन बिस्तारै मधुरो हुँदै जान्छ ।

उद्घोषक: सन्ध्याकाल छायो । पर्वत फेदिका ती ससाना झुपारहरू अन्धकारमा बिलुप्त भए । दिनभरि आफ्नो प्रेयसी-को प्रतिक्षामा बस्दा-बस्दा समय सकिएर होकि भने झैं

गरी सूर्य पश्चिममा डुबे । डुब्दै गरेको सूर्यले प्रभालाई बित्दै गएको यौवनको सम्झना गराउँछ । उनी झल्याँस्स हुन्छिन्—

नारी स्वरः ओहः दीर्घ प्रतिक्षाको अन्तमा के मैले पाउने वस्तु हो यौवनको समाप्ति । समयको गति सधैं एकनास बहन्छ । सारा विश्व उठाउला भनेझैँ गर्ने सूर्यको अन्त भो र एकछिन पछि रातको यौवन फर्कन्छ । त के मैले पाउने यौवनको अधिकार यौवन पारी पुगेर मात्र मलाई प्राप्त हुनेछ ? कि त्यसभन्दा पनि पर जीवनको समाप्तिमा ? सूर्यको त फेरी यौवन फर्कने छ । भोलि एकपल्ट फेरी पूर्ण यौवनमा प्राप्त हुनेछन् । तर मेरो यौवन के त्यो फेरी फर्केर आउला ? ...आउँदैन...कदाचित आउँदैन । वसन्त को फूलबारीमा आज फर्केका फूल भोलि ओइलिनै छन् । वसन्त फर्केला—तर एकपल्ट ओइलिएका फूल फेरी कहिले फर्कदैनन्...कहिले फर्कदैनन् ।

गीत (नारी स्वर) झ्याउँरे लयमा

अस्थायीः दिन ढल्यो गइयो यौवन,
आएनन् पर्देशी खसम ।

अन्तराः ढकमक्क गुराँस फुट्यो बनभरि रात,
दुईदिनमा ओइलिए पछि जस्तो थियो उस्तै,
जस्तो थियो उस्तै दिन । दिन ढल्यो...

अन्तराः धिप्प धिप्प जुनकिरी साँझ पर्दाखिरी,
बेला कठै टरिहाल्छ रिमरिम हुँदा फेरी...
रिम रिम...

यो बेला अबेला भइयो,

यो माया मनैमा रहिगयो । दिन ढल्यो ।

ऐंजेलुका झुप्पा फले पारी बन पाखा,
टिप्ने संगी गए राखी यौवनको भाका ।

उडी जाउँ म चरी होइन,

बस्नलाई मन मेरो मान्दैन । दिन ढल्यो ।

(ध्वनि प्रभाव—वाद्य बादन, जसले निन्द्रा र सपनाको संकेत दिन्छ र ध्वनि प्रभाव मधुरो रूपमा रहन्छ ।)

उद्घोषकः निद्रा—संसारले मानेको साँचो विश्राम—अपूर्व आनन्द जो जीवात्माले मात्र खोज्दछ । तर कसको निम्ति? वास्तविक आनन्द—तर एक मात्र स्वच्छ हृदय र स्वस्थ मस्तिष्कको निम्ति । अस्वस्थ आत्मासित निद्राको घेराभित्र पनि विश्रामको अनुभव गर्न सकिदैन । स्मृतिको भर्भराउँदो अगुल्टोसित प्रभाका आँखा लागे तर ऊ निदाइन ।

(सपनाको वाद्य प्रमुख हुन्छ र मधुरो हुन्छ)

अस्वस्थ मस्तिष्कको कुनै भाग अहिले पनि काम गरिरहेको छ । उसको स्मृतिसितै उसको आत्मा डुलिरहेको छ । विपनाको स्मृति निद्रा—संसारमा सपनाको रूपमा देखापर्छ ।

(सपनाको वाद्य प्रमुख हुन्छ र विस्तारै मधुरो हुन्छ ।)

उद्घोषकः सपना—अहा ! यति मीठो वस्तु । वास्तवमा जगतमा जुन कुरो असम्भव छ, त्यही कुरो अहिले सम्भव भएर देखा पर्छ । यथार्थमा कुनै वस्तु लाखौँ गुणा टाढाहोस् स्वप्न जगतमा त्यो आँखाको सामु नाचन थाल्छ । सचेतनको कल्पनारूपी नाटक स्वप्न जगतमा अभिनयसाथ देखापर्छ ।

(सपनाभावका वाद्यहरू मधुरो रूपमा चलिरहन्छन् ।)

सम्वादः प्रभा—प्रितम, ओ मेरो खसम, घरि-घरि तिमी कहाँ जान्छौ मलाई छाडेर ?

प्रितमः किन म त सधैंभरि तिमीसितै छु ।

प्रभाः मेरो छेउ आऊ, मबाट टाढा नहोऊ । उहः आज मेनो मन उडिरहेछ । के राम्रा जुनेली रात ।

प्रितमः हो, आज फाजुर्णो, वसन्तको उत्सव । नाच्ने गाउने दिन हो आज । हेर सबै उत्सव मनाइरहेछन् । मलाई पनि आज नाँचु-नाँचु लागेको छ, तिमीसित स्वर मिलाएर

गाउँ-गाउँ लागेको छ । आऊ हामी पनि गाउँ । नाच-नाच नाचन ।

घुघुरेको स्वर-छम् छम् छम्...

युगल गीत:

ऋतु राजै आए वनदेवीलाई घुम्टो ओडाउन ।
नयाँ फूल फुल्यो, नयाँ वन सारा,
नयाँ गीत नयाँ ताल जीवन नयाँ सारा ।
नौलो रूप ल्यायो वसन्तले जग आँगनमा ।

ऋतु राजै आए...

गुन गुन गुन गुन भँवराले नयाँ सन्देश ल्यायो,
माया लाउने गीत हेर कोयलीले गायो ।
नयाँ प्रीति लायो जगतीले नौलो भेषमा ।

ऋतु राजै आए...

(गीत मधुरो हुँदै जान्छ ।)

प्रभा- प्रितम, तिमि कहाँ जान्छौ ? प्रितम-पर झन् पर-
तिमी कहाँ अलप हुँदैछौ । प्रितम...

(बाजाको प्रहार ।)

उद्घोषक- झल्यारस । सपना-सदै सपना-वास्तवमा केही
छैन । केही कुरो साँचो थिएन । (प्रभाको हृदयमा सपना-
को प्रतिक्रिया आरम्भ हुँदछ । उनी विचारिन्छन्-)

नारी स्वर: "यो कस्तो स्वप्न ? स्वामीसित भेट भयो-
अनि उनी मलाई त्यागेर गए-अफालेर गए । त्यसोभए
के उनले मलाई बिर्स ? मेरो यो दीर्घ प्रतीक्षा वृथा हुनेछ ?
के उनी कहिले फर्केर आउँदैनन् ? अहँ, त्यो हुन सक्दैन
उनले मलाई बिर्सन सक्तैनन् ।

'आज त्यो दिन अहिले जस्तो लाग्छ जब उनले
मलाई कहिले नबिर्सने वचन दिएका थिए । वसन्तको
समयमा हामी दुवै बन गएका थियौं । सर्वत्र हरियो थियो
टाढा बनमा राता सेता फूल पाख्रिभरी फुलिरहेका थिए ।
अनि हामी एउटा रुखको छाँया-मुनी बसेका थियौं । त्यस
दिन मैले बारम्बार भनेथेँ-

सम्बाद-

प्रभा- "अहँ मलाई एक्लै छोडी नजाऊ"

प्रितम- 'आहा ! आइहाल्छुनि ।'

प्रभा- 'अँ पदेसमै ठिटीहरूले मोहनी लाए भने ?'

प्रितम- स्वर्गकी अप्सरा भए पनि केही लाग्दैन, भो । ति छो
मासु खाने, तिमि केही परे बिर्सन्न । हेर कोयली के राम्रो
कुकेको !

प्रभा- आगुम वसन्त त कोयलीको बोली पनि खल्लो
लाग्नेछ, तिमि यहाँ हुन्छौ ।'

प्रितम- अहँ, आइहाल्छुनि त्यतिञ्जेलमा । कर्मले जुराए
छिटै भेट्नुने छ ।

प्रभा- "साँच्चै भन्छौ ?"

उद्घोषक- हृदयले बारम्बार दोहो-याउँछ-

नारी स्वर- के मलाई, बिर्सन सम्भव छ र ! कहिल्यै छैन ।

अवश्य उनलाई केही विवशताले जकड्याएर राखेको छ ।

मेरो प्रतीक्षा निष्फल हुने छैन । उनी अवश्य आउने छन् ।

हुन सक्छ त्यो दिन जीवनको अन्तमा होस् या जीवनको

समाप्तिमा, तर उनी मलाई भेट्न आउने छन्...

अवश्य आउने छन् । ऊ म सुन्दैछु उनले सम्झना गरेको

गीत, विवशताको गीत । उनले दिएको सान्त्वनाको गीत ।

गीत- (इयाउरे लयमा)

पुरुष कण्ठ-

अस्थायी-त्यो मन रोएको होला, ए ! चरी पुऱ्याइदेऊ
समचार ।

अन्तरा- पारी पाखा टुसाएका फुले हुनन् फूल ।

वारिपारि माया प्रीति सम्झनाको पुल । त्यो मन...

डिल मुनि बसी बाटो हेर्दा होला कोही

निठुरीले मान्यो माया भन्दो होला कोही ।

त्यो माया बिर्सको छैन, यो मन पराई हुँदैन । त्यो मन...

साउन मास पाती फुल्यो ढकमक्क बन,

जिउ त यै भए पनि, उतै मेरो मन ।

सम्झेर नरूवाए मन कर्मले जुराउला कोही दिन ।

त्यो मन ।

(गीत टुङ्गिएपछि एकपल्ट प्रभाले आत्तिको
स्वरमा) प्रितम... गरेर कराउँछे । त्यसको प्रतिध्वनि टाढा
टाढा सुनिन्छ, "प्रितम" । साथै तीव्र वाद्य बज्दछ, केही
कुरो लडेको 'टुङ्ग' आवाज सुनिनु साथै तिब्र वाद्य प्रहार।
मधुरो मुरलीको ध्वनिमा समाप्तको घोषणा ।

- साभार : परिषद्-पत्र

अधिकार खोज्नु पछ र खोस्नु पछ

— दिलकुमारी भण्डारी
(लोकसभा सांसद)

सन् १९७५ सालमा सिक्किम भारतको मूल धारामा विलय भएपछि र त्यस प्रदेशमा लोकतान्त्रिक पद्धतिमा चुनाव हुन थालेपछि सिक्किमको जन प्रतिनिधित्व गर्दै लोकसभामा दुईपटक सदस्य बन्न पुग्नु भएकी श्रीमती दिलकुमारी भण्डारी भारतीय नेपाली मूलकी अग्रणी एवं चर्चित प्रतिभाशाली नेत्रीको नाम हो, उनको मातृभाषा प्रतिको अगाध प्रेमले गर्दा गणराज्य भारतवर्षमा नेपाली भाषालाई संवैधानिक मान्यता दिलाउन महान् श्रद्धा ब्रोकेर आफ्नो राजनैतिक जीवनमा त्याग बलिदान र साहसका साथ भाषा संघर्षमा होमिएर रगत पसिना बगाई ३६ वर्ष सम्म निरन्तर चलि रहेको भाषा आन्दोलनमा समर्पित भएका १ करोड नेपालीहरूको सपना साकार पारीदिने भारतीय नेपालीहरूको ज्युँदो विरांगना श्रीमती दिलकुमारी भण्डारीको नाम इतिहासमा सुनौला अक्षरले लेखिएको छ । मातृभाषा हाम्रो अधिकार हो, अस्तित्व हो भन्ने श्रीमती दिलकुमारी भण्डारीले गाउँ-गाउँ प्रान्त-प्रान्तमा घुमेर केन्द्र सरकारसम्म भारतीय मूलका नेपाली भाषा-भाषीले जन्मसिद्ध अधिकार पाउनु पछि भन्दै मातृभाषा संघर्षको मसाल बोक्रेर भारत सरकारलाई पटक-पटक दवाव दिनु भएको थियो ।

अन्ततः भाषा संग्रामकी महान् योद्धा दिलकुमारी भण्डारीले १ करोड नेपालीको अधिकार ल्याएर छाडिनु । दार्जीलिङ जिल्लाको बडापत्ताबुङ चिया बगानमा १४ मई १९४६ मा जन्मनु भएकी श्रीमती भण्डारी एन बी.राईको सुपुत्री तथा श्री नरबहादुर भण्डारी (सिक्किमका मुख्य मन्त्री) की धर्मपत्नी हुनुहुन्छ । एक पुत्र तीन छोरीहरूको माता श्रीमती भण्डारी आफ्नो जीवनको पूर्वार्द्धमा शिक्षिका हुनुहुन्थ्यो । हाल उहाँ पत्रकारिता सम्पादन, राजनीति र समाज सेवामा व्यस्त रहनु भएको छ । समय र कर्तव्यलाई उत्तम जीवन ठान्नु हुने श्रीमती भण्डारीले संकट बाधा व्यवधान आएपछि संयम एवं धैर्य रही समस्या संग जुध्न सक्ने सामर्थ्य राख्नु हुन्छ ।

पी.यू.सी. सम्म शिक्षा हासिल गरेकी श्रीमती भण्डारीले अतिव्यस्तताको वावजुद पनि भाषा आन्दोलन-वारेमा केही अनुभवहरू बताउनु भएको थियो । प्रस्तुत छः संक्षिप्त टिपोट—

१ भारतमा नेपाली भाषाले संवैधानिक मान्यता प्राप्त गर्‍यो यसमा सबैभन्दा ठूलो श्रेय कसलाई दिनुहुन्छ ?

— सबैभन्दा ठूलो श्रेय सिक्किमका जनतालाई दिन्छु, जसले निरन्तर रूपमा ३६ वर्षसम्म नेपाली भाषा

को माग राखी भाषाको आन्दोलनमा समर्पित भएका चेत-
नशील भारतीय नेपालीहरूलाई पहिलो श्रेय र धन्यवाद
दिनु पर्‍यो। साथसाथै भारतका प्रधान मन्त्री नरसिंह
रावलाई, भारतको संसदमा हुने प्रत्येक विरोधी पार्टी
र हरेक संसद सदस्यहरूलाई धन्यवाद नदिई रहन
सकिदैन किनभने उहाँहरूको सहयोग नपाएको भए
आज यो सफलता प्राप्त गर्न सक्ने थिएनौं।

२ तपाईं लोकसभामा दुई पटक सम्म सांसद बन्नु भयो
त्यस अवधिमा नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउन के
कस्तो आवाज उठाउनु भयो ?

— संसदमा जहिले पनि बोल्ने मौका आउँथ्यो, नेपाली
भाषाको बारेमा बोल्नुपर्ने र के-के माग राख्ने भन्ने
विषयमा हामीलाई प्रेसिडेन्टले बोल्ने मौका दिनु हुन्थ्यो।
विभिन्न किसिमका राष्ट्रिय नीति सम्बन्धी विषयहरू रा-
खिन्थे। त्यतिबेला मैले नेपाली भाषाको लागि आवाज
उठाइरहन्थे। यहाँबाट गएपछि १९६२ सालको अप्रैल
महिनामा मैले नीति विधेयक पनि पेश गरे र त्यसमा
लामो बहस भयो। त्यही बहसको आधारमा संसदमा
हुने सबै सदस्यहरूलाई थाहा लाग्यो कि नेपाली
भाषा यस्तो संयुक्त भाषा रहेछ - यो भाषाको इतिहास
गौरव, अस्तित्व, र मान्यता बोकेका १ करोड नेपाली
भाषी रहेछन्। यो नेपाली भाषाको आफ्नै ठूलो इतिहास
रहेछ भन्ने कुरा सबैलाई महसूस हुँदा हामीले सहयोग
जुटाउन सक्थौं। सरकारले म द्वारा प्रस्तुत विधेयक
पारित गरी बाहिर ल्याउने जानकारी मन्त्री महोदयलाई
दिनु भयो र ई. १९६२ अगस्त २० मा सो विधेयक
पारित पनि भयो।

(संसदमा भाषाको मान्यता दिलाउन श्रीमती
भण्डारीले उठाउनु भएका आवश्यक केही पंक्तिहरू यस
प्रकार छन्-

म आफ्नो औपचारिक वक्तव्य पेश गर्न अघि नेपाली
भाषामा एउटा कथन पेश गर्न चाहन्छु, जुन कथन
नेपाली भाषा जान्ने सबैले सहजै बुझ्न सक्छन्--

भाषा हो साध्यता हाम्रो

सारा उदय उन्नती ।

जीत वैभव भाषामं

बाँच्दछन् पछिसम्म यी ।

यसै परिप्रेक्षमा म यो प्राइभेट मेम्बरबील पेश
गर्न जाँदछु। मलाई आशा छ कि सबैले यसमा सहमति
दिनुहुनेछ। यो बील अति साधारण, विवादहीन अनि अति
स्पष्ट छ। यस बीलले अरू दुईवटा भाषाहरू अर्थात् नेपा-
ली र मणिपुरीलाई संविधानको आठौं अनुसूचिमा अन्त-
र्भुक्त गराउने उद्देश्य राखेछ।

महोदय, गत शीतकालीन अधिवेशनमा विपक्षका
सबै नेताहरू लगायत संसदमा १०४ जना माननीय सदस्य
हरूले नेपाली भाषाको संवैधानिक मान्यताको लागि प्रधान
मन्त्रीको सेवामा चढाइने प्रतिवेदनमा सही-छाप गरेका
थिए। त्यससमय पूर्व-प्रधानमन्त्री श्री चन्द्रशेखरजीले
प्रतिवेदनमा सही नगरी उक्त मागलाई समर्थन जनाउँदै
एउटा अलग्गै पत्र लेख्नु भएको थियो। हाम्रो यो उचित
न्यायसंगत मागलाई टेवा दिने ती सबै माननीय सांसदहरू
प्रति म कृतज्ञ छु।

३ नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउन केन्द्र सरकार र
संसदमा के कस्तो बहस चल्यो ?

— सर्वप्रथम त हाम्रो ठूलो एकता थियो। बीचमा
केही त्यस्ता व्यक्तिहरू पनि थिए-जस्तै हाम्रो मागलाई
खल्वल्याउने षडयन्त्र पनि गरे र भाँजो हाल्ने
कुत्सित कार्य पनि गरे। तर हामीले तिनीहरूलाई
त्यस्तो मौका दिएनौं। हामी निराश पनि भएनौं, शान्ति-

पूर्ण ढंगले अगाडि बढ्यौं ।

आतंक, अशान्ति, अराजकता र जातीय गुटबन्दी-लाई हामीले कहिल्यै पनि अबलम्बन गरेनौं । त्यस्तो नारावाजी र प्रचार पनि गरेनौं । हामीले सबै जनजाति-लाई एकतामा बाँधेर, एउटै छानामुनि बसी एकै स्वरको आवाज बोकी आन्दोलनलाई शान्तिको आधार बनाएर हामी प्रजातान्त्रिक ढंगले अगाडि बढ्यौं र हाम्रो भाग पुरा गरी छाड्यौं ।

यो भाग प्राप्त भएपछि संसदमा अभूतपूर्व स्वागत गरियो । यस्तो स्वागत संसदमा कहिल्यै पनि भएको थिएन । संसदमा पनि नियमहरू हुन्छन्, कुनै पनि विधेयक बील पास गरेर ल्याउनु अगावै, कम्तीमा पनि २४ घण्टा त्यसको अवधि हुन्छ । त्यो बील एम.पी. हरूले अध्ययन गर्न पाउनु पर्छ । हरेक एम.पी.ले पढेर मनन गरेर, संसदमा बहस गरेपछि, पक्ष-विपक्षमा मतहरू खसेपछि अनि मात्र बील, विधेयक पारित हुन्छ । तर यो यस्तो विधेयक पास भयो — अनप्रिसिडेन्टर पारित भयो । सबै सांसदले हामीलाई सहयोग गरिदिनु भएकोले, केन्द्र सरकार पनि बाध्य भयो कि १९६२ अप्रिल २० तारिख कादिन विधेयक ल्याएर त्यसलाई इन्टरड्यूट गर्नुपर्नेो । डेढ घण्टा त्यहाँ मतदान भयो मतदानमा एउटा मत पनि विरोध-मा गएन । केही व्यक्तिले इन्टरड्यूट गर्दा विरोधी जस्तो जनिए पनि सबै पार्टीका सांसदले मेरो निजी कार्यपत्र (विधेयक) लाई शत प्रतिशत समर्थनमा विश्वासको मत खसालेका थिए । त्यही दिन अर्थात् राज्यसभामा पनि त्यही विधेयक कुनै पनि बहस नभइकन पास भयो ।

भाषा आन्दोलनमा बुद्धि र वर्कतले भ्याएसम्म महिलाहरूले पनि पुरुषहरूले जतिकै योगदान दिए । स्त्री र पुरुष भन्ने कुनै भिन्नता भएन । सबैले आ-आफ्नो समर्थन अनुसार भारतभरी एक छत्र भई बसेका

भारतीय नेपालीहरूले, आफ्नो, मान्यता, सुरक्षा, समृद्धि र सार्वभौमिक अस्तित्वको निम्ति जीवन समेत छाहृती गरे । त्यसैले म भन्छु—जति पुरुषहरूले गरे त्यतिनै महिला हरूले पनि गरेका छन् । जब यत्रो संघर्षपछि हामीले भाषा मान्यता ल्यायौं । तर यहाँ दुःख लाग्दो कुरा एकदुई व्यक्तिले हामीलाई भाषामात्र चाहिन्छ भने । त्यस्ता व्यक्तिसंग म केही कमेन्ट त गर्दिन यो कुरा कति दहसम्म उपयुक्त छ जो स्वयं व्यक्तिले भन्नुपर्ने कुरा हो ।

४ भाषा मान्यता को लागि संघर्ष गर्दा के कस्ता कठिना-इहरूको सामना गर्नु भयो त ?

— यस्तो कठिन कामको लागि सफलता हासिल गर्नु सामान्य कुरो होइन । हामीले दुःख, यातना, थुप्रै कठिना-इको बाबजुद पनि संघर्षलाई निरन्तर अगाडि बढाई रह्यौं । हामीभन्दा पूर्वज, अग्रज नेपाली भाषीहरूले भनेका कठिना-इ सहेर संघर्ष गरिरहेको इतिहास साक्षी छ । यस्तो क्रममा अग्रसर हुँदा कतिपटक भोक हडताल भयो, कति जुलुशमा हिँडियो, कति लाठी चार्ज खाइयो । त्यसको कुनै लेखा जोखा न छैन ।

हामीले भाषा को मान्यता पाउने समयमा हाम्रो जातिलाई दुई पयाक बनाउने ठूलो षडयन्त्रको सृजना पनि भयो । हाम्रो सुझबुझले गर्दा तिनीहरूले केही गर्न सकेनन् । त्यस्ता षडयन्त्रकारी आफै परास्त हुदै विलिन भएर गए । अब हामी सबै नेपाली भाषीहरूको जोश, जाँगर, शक्ति र मन बढेको छ । स्वतन्त्र रूपमा उन्मुक्त वातावरणमा लेखन, पढन, बोल्न र आ-आफ्नो पुस्तकहरू प्रकाशित गर्न हामी स्वतन्त्र भएका छौं ।

मेरे आफ्नै प्रकाशनबाट पनि केही विताव प्रकाशित भएका छन् । अन्य प्रकाशनहरू पनि सक्रिय भइरहेका छन् । सबै नेपाली भाषीहरू नेपाली भाषाको फाँटमा लम्किरहेका छन् ।

भाषा मान्यता पूर्व हाम्रो मत्स्थिति धेरै शान्त थियो । कसैले विदेशी भनिदलाकी भन्ने त्रास द्विविधा र अन्याय थियो । अहिले त्यस्तो वातावरण छैन । हामी ढुक्कसंग नेपालीत्वको गौरव र नेपाली भाषाको अस्तित्व बोकेर शीर ठाडो पारेर निर्धक्क भएका छौं । अहिले त भाषा मान्यताको शुरूआत मात्र हो, हामीले नेपाली भाषा साहित्यको लागि अगाडि गर्नुपर्ने र बढ्नु पर्ने थुप्रै कामहरू छन् । त्यसको लागि पनि हामी नै अग्रसर हुनुपर्छ । अधिकार खोज्नु पर्छ र खोस्नु पर्छ, वसैले 'ला' भनेर अधिकार दिदैन । अहिले मलाई यसमा गौरव छ कि हामीले जुन अठोट लिएका थियौं त्यो पुरा गर्नु ।

वाताकार- तारा कार्की

विजया दशमी तथा दीपावलीको

शुभ उपलक्ष्यमा समस्त

देशवासीहरूमा

शुभ-कामना

चक्रमात्र डंगोल

(सदस्य)

तथा का. न. पा. वडा नं. १२

परिवार

Offers :

"RUPAK SURPRISE PACKAGE"

A Special Package Programme to the INDIAN NATIONALS only.

The package includes the following services: 3 Nights 4 days Hotel accommodation, All Taxes, Airport/Hotel/Airport Transfer by Private Car, Two Half days Sight seeing (Pashupati Nath Temple, Baudha Nath Stupa & Bhaktapur City/Patan City & Swayambhu Nath Stupa), Free information of all the tourists sectors in Nepal, Air ticket re-confirmation services, Medical care and optional Casino Coupon facility.

Please Contact :

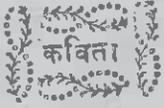
RUPAK TRAVEL & TOURS (P.) LTD.

P. O. Box : 7646, Kamaladi, (Next to China Southwest Airlines)

Kathmandu, Nepal. Tel : 416064

Fax : 00-977-1-221387

(११६)

केही कबिताका टुक्राहरू

— टंक 'आशीष'
मान्तोक, सिक्किम

१. हिमाल तिम्ब्रो विस्तृतमा
उपरखुट्टी लगाएर मलाई केहीक्षण निदाउन बेऊ
अधर खोलेर पहाड तिमी मलाई लुक्नदेऊ
सागर तिम्ब्रो गहिराईमा मलाई मौनता खोज्न देऊ
म अब अटाइन छो धरतीको फेलावटमा
क्षितिज तिस्रो टाँडै जाऊ ।
२. यी चट्टानहरूको किसरी तानेर
ती चट्टानहरूसँग जुधाइदिने छु
मेटाइ दिनेछु स्थिरता नामको शब्द
संश्लेष इतिहासलाई बचन दिई सकेको छु ।
३. उनीहरू अब स्वदेश नफर्कने रे !
विस्थापित नागरिक भन्दै खेदिएका रे !
कतै निरङ्कुशताको- संज्ञा पाएर
उत्तै झुप्रो हाल्ने रे !
ढिकी जाँतो गर्ने रे !
नवीन सिर्जनाको विघाड राख्दै
उत्तै निर्वाह गर्ने रे !
उनीहरू अब स्वदेश नफर्कने रे !

मेरा युद्धहरू मरेका छन् मसँग युद्ध गर्दै

— बालकृष्ण पौड्याल
बन्दा, गुवाहाटी

म, पलायन गर्छु
सम्हारको मैदान देखि
त्यो कालो श्रौंलीको रात जस्तो
युद्ध देखेर !
मानिसले मानिसकै सुरक्षा निम्ति
बनाएको बन्दुक
मानिसकै छातीमा
पड्केको देखेर
म कससँग युद्ध गर्न जान पर्ने
कुनै कारण देखिदैन
कोही मसँग युद्ध गर्न आउन पर्ने पनि
कुनै कारण भेट्दिन
किनकि—
म भित्र नै एउटा विशाल
युद्धको मैदान छ
र मेरा युद्धहरू मरेका छन्
मसँग युद्ध गर्दै ।

जोश भनेको बडो असल हुन्छ । जसमा जोश हुँदैन त्यो मूर्ख तुल्य हुन्छ, तर
जोशलाई बढी आउन दिनु हुन्न ।

— वी. पी. कोइराला

भानुको सालिग तोडियो

१० जुलाई १९६२ (बन्द) को राती दार्जीलिङ शहरको चौरास्तामा १९४६ मा स्थापित विश्वको प्रथम भानु सालिग र खरसाँगे शहरको भानु उद्यानको भानु सालिग दुवै एकै रातमा असामाजिकतत्वहरूद्वारा भत्काइयो । ११ जुलाईको यो घृणित एवं निम्दनीय घटना भारत, नेपाल, भुटान चारैतिर सन्सनी फैलियो । रेडियो, दूरदर्शन र समाचारपत्रहरूले चित्र सहित प्रचार

प्रसार गरे ।

विश्वभरिका नेपालीहरूको मनमा आघात पुगेकोले भारतमा रहेका विभिन्न संघ संस्था राजनैतिक दल र व्यक्ति विशेषबाट अस्तो घृणित कार्यको घोर भर्त्सना गरियो । नेपाली साहित्य सम्मेलनले तीब्र निन्दा गर्दै ८ अगस्त १९६२ को दिन धिवकार दिवस मनायो ।

× × ×

भानु सालिग पुनर्निर्माण उप-समिति

नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जीलिङको आव्हान

दार्जीलिङको चौरस्तास्थित भानुभक्त आचार्यको सालिग नेपाली साहित्य सम्मेलन, दार्जीलिङले १७ जुन १९४६ मा स्थापना गरेको थियो । नेपाली भाषाका जनक, प्रणेता भानुभक्त आचार्यको दार्जीलिङ स्थित यो सालिग समस्त नेपाली जगतको प्रथम थियो । समस्त नेपालीहरूको आशा, भरोसा, इच्छा र आकांक्षाको ज्वलन्त प्रतीक सौम्य भूति थियो । नेपाली भाषा, साहित्य र जातिको एकीकरण एवं हाम्रो गर्व को प्रतीक नै भानुको सालिग थियो ।

तर घृणित विचार र भावनाले प्रेरित भएका नीच अपराधी तथा असामाजिक तत्वहरूद्वारा गरिएको षडयन्त्रको फलस्वरूप यो सालिग १० जुलाई १९६२ को राति विध्वंस भयो । यसले गर्दा सारा नेपालीहरूमाझ

एउटा ठूलो आघात र बज्रपात पऱ्यो ।

तर हामी किन निरूत्साहित हुने !

हामी समस्त नेपाली भाषा, साहित्य, संस्कृति एवं जातिप्रेमी जनसाधारण फेरी एकपल्ट एकजुट भएर यो ऐतिहासिक कलाकृतिले सुमम्पन्न सालिगको पुनः निर्माण गर्न कटिबद्ध छौं । नेपाली साहित्य सम्मेलन, दार्जीलिङको तत्वावधानमा भारतभरि छरिएर बसेका नेपालीहरूको प्रतिनिधित्वमा सालिगको पुनर्निर्माण गर्न तथा चाहिँदो अर्थ संकलन गर्न नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जीलिङले 'भानुसालिग पुनर्निर्माण उप-समिति' गठन गरेको छ । भानुभक्तको पूर्णाङ्ग सालिग स्थापना गर्ने तथा सालिगका बरिपरि सुन्दर उद्यान बनाउने योजनामा प्रायः सात लाख

रूपियाँको अनुमानित राशी लाग्ने भएको छ । योजना विशाल छ अनि जम्मै नेपाली भाषा प्रेमीहरूको सक्रिय योगदान र प्रवेष्टाले मात्र यो कार्य सम्पन्न हुन सम्भव छ।

यसैले नेपाली साहित्य सम्मेलन, दार्जीलिङका जम्मै व्यक्ति, शैक्षिक, सामाजिक एवं साहित्यिक संस्था, राजनैतिक दल, सरकारी तथा गैरसरकारी विभागका कर्मचारीवृन्द, शिक्षक, शिक्षिका, प्राध्यापक, प्राध्यापिका सम्पादक एवं पत्रकारवृन्द, विद्यार्थीवर्ग, व्यवसायिक प्रतिष्ठानका मालिकवर्ग, व्यापारी, चिया कमान र कुलेन बगानका श्रमिक एवं कर्मीहरू, गाडी चालक, कृषक, साहित्यिक, चित्रकार, शिल्पकार, ठेकेदार, आदि सबैको सकदो सद्भागिता एवं आर्थिक सहयोगको हार्दिक निवेदन गर्दछ । यो पुनीत कार्य सन् १९६३ सालभित्र सम्पन्न गरिने लक्ष्य भएकोले यहाँहरूबाट आर्थिक सहायता एवं सहयोगको अपेक्षा गरिन्छ ।

तगद, चेक, ड्राफ्ट, मनि-अर्डर आदिद्वारा आर्थिक सहयोग पठाउँदा निम्नलिखित ठेगानामा पठाउनु हुन अनु-

रोध छ-

**Bhanubhakta Statue Re-Installation
Fund**

Nepali Sahitya Sammelan
15, Sonam Wangdi Road
Darjeeling-734101, W. B.

विद्यार्थीको भानुभक्तप्रति श्रद्धा

सन्त रबर्टस बाल उच्च विद्यालय दार्जीलिङको नवौ श्रेणीका विद्यार्थी गोपी शर्माले नेपाली साहित्य सम्मेलन, दार्जीलिङद्वारा गठित भानुभक्त सालिक पुन-निर्माण उप-समितिको कोषमा रु. ५१/- सहयोगको रूपमा दिएका छन् । विद्यार्थी गोपी शर्मा एक साधारण घरका विद्यार्थी हुन् जसले आफ्ना माता-पिताले दिउँसो खाजा खान भनी दिएको उक्त पैसा खाजा नखाई भानु सालिक निर्माण कोषलाई प्रदान गरेका छन् ।

भारतीय संविधानको ८ औं अनुसूचीमा नेपाली भाषालाई अन्तर्भूक्त गरिएको

अवसर पारेर दायित्व प्रकाशनले काठमाडौंबाट प्रकाशित गर्न लागेको

भारतीय नेपाली साहित्यिक विशेषाङ्कको

सफलताको लागि हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

कृषि सामग्री संस्थान

केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं ।

डाँडाको घाम र छरिएको विगत

- बी. बी. सुब्बा

एउटी लथालिङ्ग अर्धनग्न वृद्धा जुजू बोज्यू मार्दै थिई, काँस्दै गरेको हात पसारेर, चिसो भूईमा एकसरो लुगा ओछ्याएर, एउटा मन्दिर जाने उकालोको बाटोमा - "बाबु गरीबलाई दया होस् ।" उनका दाँतहरू नभएर ओंठहरू मुखभित्र गाडिन खोज्थे । जिङ्गारङ्ग लट्टा परेका पतला अनि सेता केश अर्को हातले पन्ड्याएर कानमा सिउ-रिदिने कोणिष गर्थी । स्वांस-प्रस्वांस मात्र थियो उनको नत्र खोक्रो ।

साथीको आगमन पखिरहेको एउटा केही सभ्य युवक यात्री त्यो जुजू बोज्यूकै अधित्तिर उभिएर जुजू बोज्युलाई नै हेर्दै सेचदै थियो- "विचरी, यो वृद्ध जुजू बोज्यू धेरै दिन नतक्ने रहिन्छ, प्रचम्म वर्ष खाइन्छ । मन्दिरको दर्शन पहिले गरौं अनि, इतीलाई केही दिउं अनि फर्काँ, मलाई ठूलो धर्म हुनेछ ।"

फेरी यस्तैमा एउटा लथालिङ्ग बेस्याहार वृद्ध जुजू बाजे, मार्गलाई ढिलो भएछ क्यारे हत्तारिदै थियो, आसिएको कता कता थियो । सास बढ्दै थियो तर उनको इच्छा छिट्टो छिट्टो अधि बढे जस्तो, उनले आफना दुई खट्टा अधि बढाउन सकेका थिएनन् । उनकै हातको लट्टीघात्र पनि हम्मै परेको थियो, उनलाई तान्न जुजू बोज्यू अनि त्यस युवक यात्रीकै छेवै भएर विस्तारै अधि बढ्दै थियो त्यो जाडरिएको घनुहार थोते मुख थाँ... गरेर स्याँ... स्याँ... स्याँ... । जुजू बोज्यूने आँखा गाडेर अधि

बढ्दै गरेको तबस बूढोलाई हेर्दै सकेसम्म व्यंग्य हाँस्दै उनकै छेउकी अर्की मार्गे आइमाई लाई कोटचाड्दै भन्दै थिइन्- "हेर न त्यस बूढोलाई हत्तार परेछ... के गरोस्... साह्रै बूढो भयो त्यो... अब त्यसले बेसी तक्दै न छिट्टै मर्छ... ।" अनि फेरि कुरो थपिन्- "एक जमात बोकेका हुन् यिनले पनि । बरा... अहिले त हेर..."

अर्कीले हाँस्दै छड्के हानीन्- "उसोभए उसको जमानाभित्र तिम्री पनि थियौ कि क्या हो बोज्यू ? अँ धुञ्जे बुझौं ।"

"छि... तिम्री पनि केटा-केटी जस्तो" अनि थाडना भइसकेको मजेतोको फेरोले लजाएको मुख छोपी भित्र भित्रै क्षणिक सुखको अनुभव गर्दै मस्किई भूईँतिर हेर्न लागी तरुनी केटी जस्तै, ।

अर्की हाँस्दै थिई, सारा भूत वर्तमान अनि भविष्यका अप्राप्य काल्पनिक सुखहरू क्षणिक हाँसोभित्र लुकाएर ।

अनि फेरी एउटा तीर्थयात्री हत्तारिदै थियो । मन्दिरको दर्शनार्थ, उकालियो उनिहरूकै बीचबाटो सटा सट । ती दुईले उनलाई केही तल देखे अनि अधिका सारा क्षणलाई च्वाट्ट भूलेर ठिक्कै हल्के प्रनुहारमा फेरि कुरो दोहोःयाए-

"बाबु गरीबलाई दया होस् ।"

- गान्तोक, सिक्किम

उज्ज्वल भविष्य

— सानुभाइ शर्मा

सरदार सन्चमानलाई झलक्क हेर्दा उनलाई बिसन्चो बनाउने कुनै प्रकारको समस्या छ जस्तो लाग्दैन । उनका मुखमा एक प्रकारको हाँसोको हरदम रासो बासो छ । कतै उनी मस्त निन्द्रामा पनि जुधाका रेखामा हाँसोको पताका फहराइरहेकै हुन्छन् कि भनेर कसैले उनको शयन कक्षतिर पनि मुन्टो घुसानै प्रचेष्टा गरेका थिए भने ! तर निधो प्राप्त नभएर सबै भने मरेमा परेका छन् । म उनको अति नै नजीकको छिमेकी भएको हुनाले बिहानको उनको प्रथम मुस्कानको झरी मेरो जीउभरी पर्छ । यो सान्निध्यले गर्दा उनका मनमा परेको पीरको आभास मँले पाएको छु । उनको मनमा पीरको झीर गाड्ने गरू कोही नभएर उनलाई वैकुण्ठ लानमा अहिले नै तयार परेर बसेको उनको छोरो । समयको बतासले नै हिर्काएर हो ब्यार उ पढ्नमा मन लाउँदैन । शरीरको गठन र उँचाइका क्षेत्रमा पनि नेपालीहरूको औसत स्तर नाघेर जानु कता हो कता त्यसका छेउ छेउ पनि हम्मै हम्मैमा परेर पुग्छ । छोरो अग्लो र कराँतीलो भए आजको कदम कदममा भालुसित मित लाउँदै हिँड्नु पर्ने समयमा सबैको मेख मछ र आउने वंशको लहरो पनि दरो हुन जान्छ भन्ने भित्री कुरालाई मनमा राखेर सरदारले अचेल भोलि यस्ता आशयले बनाइएका नाना प्रकारका भष्म तथा झोल पनि छोरोलाई नखुवा-

एका होइनन् । यस बाहेक हिँउदमा कक्रेको भ्यागुताको डँडाल्नुमा बसन्ती सूर्य कीरण पर्दा तनक्क तन्के जस्तो गरी मानव शरीर तन्काउने नाना प्रकारमा हल्लुँड जोताराहरू पनि घरभरी थुपारीएका छन् । यस्ता विविध थरीका ऋतूनाहरू सिधौरामा झुन्ड्याएर खुट्टाले पयट लाएर जीउ तन्काउनामा सरदार कुमार तल्लिन भएको पनि धेरैपल्ट देखिएको छ तर कुमारको शरीर ब्रम्हाको कमण्डलुबाट सरस्वतीको वीणा जस्तो हुन सकेन । आफ्नै कुरो गर्ने हो भने यो बल्ल बल्ल प्राप्त भएको चौरासी लाखमध्येको सर्वोत्कृष्ट जुनी मान्छेको जुनीलाई केही प्रकारको कष्ट नदिई खपाएर राख्ने विचार भएको हुनाले न ता शरीर तन्काउने काममा आफूलाई लाइयो न ता कुनै प्रकारको भष्म नै खाइयो । बरु पुडके नै भएपनि खप्न चाहिँ लामो नै खप्ने दर्शन लिएर बसिएको छ । सन्चमान सरदार स्वयं पनि पानी चढेको गिट्टो जस्तो भए तापनि यो प्रतिस्पर्धाको जमानामा छोरो रीठो जस्तो भयो भने पन्यो वित्यास भन्ने कुराले उनलाई पल पल घोचिरहन्छ । एकपल्ट उनका विचारमा शनिले वास गरेछ र छोराका निमित्त भष्म हल्लुँड जोतारा इत्यादि किनिदिने कुरामा अलि लाइहालेको उनले । यस उल्का मूर्तमा छोरो उनी भन्दा अग्लो भएर खुकुरी भन्दा कर्दा हात्ते खालको स्थिति

पंदा भयो भने भन्ने शंकाले वास गरेछ तर पछि सरदार-जीको डंकाले शंका भागे छ । यति भाँती चेष्टा हुँदा-हुँदै पनि सरदार कुमार रात्रि दुंगामुनिको लंके पिडालु जस्तो छ । कलपूर्जाद्वारा चल्ने संयन्त्रहरू जस्तै दूराभाष दूरदर्शन, घडी इत्यादिसित उसको जन्मेदेखिकै मित्रता भए जस्तो छटा देखाउँछ उ ।

उसको खेल सम्बन्धी चासोको बारेमा माथि नै एउटा लघु चस्का दिइयो । उसलाई सबै प्रकारका क्रीडा-हरू प्रति बराबर प्रेम छ । तर जीउ लिन नसक्दा कतिपय खेलहरूमा उसले मौका पाएको छैन । लात्ती भुकुण्डो भन्दा उ भुतुकै हुन्छ भनेर यहाँ एक चिनियाँ प्रशिक्षकका हेरचाहमा चलिरहेको प्रशिक्षण शिविरमा उसलाई पठाइएको थियो । दुई खाँबोका मासमा ताउर र माउर गरिरहेको रक्षकलाई कस्तो प्रकारको फूल सुँघाएर कुन विधिले भुकुण्डोलाई सो लक्ष्मण रेखा पार गराउन सकिन्छ भन्ने विषयको प्रशिक्षण हुँदा उ प्रशिक्षकका प्रति निकटमा उभिएको रहेछ । हिमाल पारिबाट आएका यतिकै स्वरूप भएका ती प्रशिक्षकले भुइमै विलाउन लागेको सरदार कुमारलाई भुकुण्डो सम्झेर 'यसरी' भन्दै कसेछन् लात्ती / उसले त्यतिखेर झन्डै संसारकै रेखा पार गरेको । यस धरामा उसलाई अझै रहनु छ भन्दै पानी छ्यापेर उसलाई यता फर्काइएछ । सरदारले आफ्नो पिण्ड-दानै नभई छोरोलाई एक जुनी अघि सार्ने कुचेष्टा गरेकोमा त्यस यति को यति मात्रामा खोइरो खन्याए, यसको चापमा परेर उसले भविष्यमा भुकुण्डोलाई पनि त्यस परात्मवाती दाहिने खुट्टाले हुत्याउन नसक्ने भयो । जाली टाँगेर खेल्ने जाली खेलमा पनि उसको भाग्य रमाएन, कारण यस्ता खेलहरूमा पनि चाहिने जाले-पन्थुहरूले जालीको फुकोँ चुम्न नपाइ-कनै उ झटकारीएर विपक्षीवाला खेल्दै गरेको प्रांगणमा लोट्न पुग्यो । संसारलाई माया सम्झने साधुहरूले गर्नु

धराको घरजको मसिनो जाली टाँगिएको मेचमाथि खेल्ने कपूरदाने खेलमा पनि उसको नाउँले ठाउ पाउन सकेन । यहाँ पनि उसको शिर-शिखा मेचको समतल भन्दा तलतले नै झुलेको पाइयो । अब एउटै खेलमा उसले मौका पाउँछ कि भन्ने छाशा रह्यो- क्रिकेट । यस खेलमा यस पुण्य-भूमिबाट जिरै-गुरुको षपाधी लिएर बसेका धेरै लसुन पुडकेहरूले इतिहासमा आफ्नो नाउँ लेखाएर बसेका छन् । लेखक-कविहरूको बस्ने घर चाहीं एउटै नभएता पनि तिनीहरूको बरालिने क्षेत्र भने सारा विश्व नै भए झैं गोली र मुडग्राको प्राधान्य रहेको यस क्षेत्रमा भने केटाले सफल-ताको फेटा गुत्न सक्छ भनेर मूले पनि सरदारको फियो हल्लाइदिएपछि मलाई पनि साभमा लिएर सरदारकुमार-को उज्वल भविष्यको लड्डु कल्पनाको धीउसित खाँदै क्रीडाकार्यालयकै दैलामा नै पुगेको सम्म पनि थाहा पाइएन । बाटामा मलाई सरदारले आफ्नो विचारको पोका यसरी खोलेका थिए-व्यापारिक तथा सामाजिक सस्थाहरूमा साह्रै लेखापढिको ज्ञान नभए तापनि निकै गतिलै पदविशेष जन सम्पर्क अधिकारीको पद पाउनुको तल्लो तह किञ्चित मात्रामा पनि नखियाई पाउन सकिन्छ । खेल्दै गरेको जीवन अवधिमा पनि खाने, पिउने, सुँघ्ने, सिउने उड्ने गुड्ने इत्यादि सरसामाग्री तयार पार्ने संस्थानहरू लेविज्ञापनको निमित्त उसलाई खेदो गरेर निभ्ता-उने संभावना पनि प्रवल रहने । यसबाट लक्ष्मी प्राप्तिका साथै सानो छोरो दूरदर्शनका पर्दामा निस्कदा बुहारी खोज्न पनि अष्टेरो ह्याम्मै नपर्ने । कता खोजू बुहारीभन्दा कसलाई रोजू बुहारी भन्ने समस्यामा पो परिन्छ क्यारे ।

हाम्रो आगमनले क्रीडा कार्यालयका महासचिबलाई सलीमको पद-चापल अनारकलीलाई झस्को र चस्को पुऱ्याए जस्तो भएछ । त्यहाँ त्यस समयमा अर्खरै सम्पन्न भएका विश्वस्तरीय प्रायजसो सबै विधाका क्रीडाहरू-मा जस्तै जलक्रीडा थलक्रीडा औ दलक्रीडामा हाम्रो

पवित्र राहूले पुष्पभूमि छाडे र अलिकति पनि माथि उक्लन नसकेकोमा बसी बसी स्वर्ग देख्ने क्रीडा विशेषज्ञहरूले विभिन्न विधाका कप्तान र उप कप्तानलाई इन्तु न चिन्तु बनाइराखेका रहेछन् । यस बाहेक यस वैठकले निकट भविष्यमानै एउटा क्रिकेट दल विदेश पठाउने र आउँदो ओलम्पिक खेलमा क्रीडाविद्हरूको पनि चयन गर्ने छलफल हुने रहेछ । मैले पनि क्रीडा जगतमा आफ्नो राहूटको साह्रै निम्नस्तरको स्थान रहेको मनको तुस अहिले निकाल्ने उचित मौका पाई निकै हाँकेछु, बाह्र सताइस । खेलप्रति मेरो चासो बुझेर मनभित्रबाट 'तै नापन ता' भने पनि बोक्रो हिसाबले मेरो खेलप्रतिको गहन ज्ञानको प्रशंसा गर्दै मलाई क्रिकेट दलको प्रमुख चयनकर्ता एवं संचालक श्री जन थल क्रीडाहरूको पनि मुख्य चयन परामर्शदाताको रूपमा संस्थाले चयन गर्‍यो। को आउँछ र बिरालाका घाँटिमा घण्टी झुण्ड्याउने काम सुम्नाँ भन्ने विचार लिएर बसेको मण्डलीले मेरो बढी वाठो हुने व्यहोरामाथि पूर्ण रूपले मौका पायो । 'मुख बायो दु ख पायो' भन्ने उखान किलकिलेमा आएर पिङ खेलन लाग्दा पनि म बोल्न असमर्थ भएँ ।

अहिले विभिन्न विधाका सबै क्रीडाविद्हरूको चयन भइसकेको छैन तर मुख्य मुख्य व्यक्तित्वहरूको छनौट भइसकेको छ । क्रिकेटको प्रारम्भिक बल्लाबाज आफै काम विगारेर आफ्ना अनुयायीहरूलाई दौष थोपर्नमा वृहस्पतिकै काम काट्ने एक उच्च अधिकारीलाई छानिएको छ । द्रुत गोलोवाल चाहिँ आफ्ना विद्यार्थीहरूलाई हाट बजार चलचित्र प्रांगण तामबोला क्रीडास्थल जहाँ भेटता पनि तिनीहरूपट्टी प्रश्न र थप्पडको अस्त्रले झम्टने एक सन्के गुरुबा छन् । आफू भन्दा धेरै माथि जाकरीमा लागेका सहकर्मीको धरो धुने सेवा निरन्तर गरी आएर अन्तमा लम्की लडाईँ छाडेर आफू बढुवा हुन सफल

भएका एक कर्मचारीलाई लड्डू-प्रणालीको गोलोवालका रूपमा चयन गरिएको छ । जनता जनार्दनबाट आ-आफ्ना दुःखेसोहरू पोख्दै जतिपनि अर्जिपत्रहरू आउँछन् ती जर्मलाई च्याप च्याप समातेर आफूसित सीमित राख्ने जन-सम्पर्क अधिकारीलाई त्रिकाठी रक्षकको भार दिइएको छ । खेल पनि एक प्रकारको युद्ध नै हो । प्रेम र युद्धमा जे पनि क्षम्य छन् भन्ने नीतिले लछेप्रेएको संस्थानले एक जना अशिने लामा पनि दलसित लाने अनुमति दिएको छ । विपक्षी दलले जित्न लाग्दा अकस्मात झरी पराएर खेल बन्द गराएर अभिवाञ्छित रूपमा सम्पन्न गरी देशको मर्यादा कायम राख्नमा यी सहायक सिद्ध हुनेछन् भन्नेमा केही शंका छैन । खेलकूदको क्षेत्रमा पनि एकदुई स्तरीय क्रीडाविद्हरू आफ्ना कुशलताका आधारमा आँखामा खुल्न आएका छन् । सरकारी कामकाजलाई भन्दा आफ्ना हाकीमका आँखामा तीर चलाउनमा सफल सिद्ध भएको एक निजी सचिव तिरन्दाजी विद्याका निमित्त छानिएका छन् । कोही चिपले पन्चमीमा स्नातक धारण गरेका सह-कर्मीले 'हजुर जस्तो असल कर्मयोगी त फेरी लाउने जोगी पनि हुन सक्तैन' भन्ने प्रकारको पम्प लगाउना साथ सात हातमाथि घुस्का उफने हेक्का भएको हाकीमलाई टांगो नाघ्ने खेलका निमित्त ठीक पारिएको छ । तिनलाई यस शैलीमा अझ अभ्यास गर्ने सल्लाह दिइएको छ । जहिले तहिले आफ्ना प्रियतमको सम्झनाको समुन्द्रमा गोता मारेर मस्तिष्कको संतुलन नै हराएर अन्तमा अस्पताल भर्ना हुनमा नै बाध्य भएकी एक ललनालाई पौडी खेल्ने खेलका निमित्त चयन गरिएको छ । उनको स्वास्थ्यमा मर्का नपरोस् भनेर विशेष स्वास्थ्य सम्बर्धनका निमित्त संस्थानले विशेष आर्थिक अनुदान पनि प्रदान गरेको छ र सो अनुदान मेरै करकमलद्वारा संचालन हुने हुनाले मह काट्ने प्रक्रियामा हात चाट्न पाइने भएको हुनाले आफू पनि प्रसन्न

छ् । आफ्ना राष्ट्रका धावकहरू मैदानमा दगुरिरहेको बेला पछिबाट वायु लाइदिने र अरू राष्ट्रका धावकहरूलाई देवा लगाइदिएर कक्काक कुक्कुक पार्ने क्षमता देखाएर देशको सेवा गर्ने बल झाँकिकै साडु जस्ता एक जन्डा विजुवालाई पनि दलमा अन्तर्भूक्त गरिएको छ ।

यसरी देशमा समस्त प्रायः जन-संसाधन जुटाएर यो अठासी करोड जन संख्याले सुशोभित भएको तर क्रीडा क्षेत्रमा भने मूर्छाबाट कहिल्यै बौरन नपाएको देशको खेल प्रणालीले एक्कासी सगरमाथाको टाकुरो टेक्न पाउने सम्भावना यसपाला भने ज्यादै प्रबल र प्रखर प्रतीत भइरहेछ, साँच्चैँ भन्ने हो भने द्वापरयुगदेखि यता यस पुण्य भूमिको क्रीडा इतिहास ठ्याम्मै नै घत लाग्दो छैन यद्यपि मिल्खा सिंह, पी० टी उषा प्रभृतिले निकै नै चेष्टा चलाए। कृष्णज्यू र गोपीनिहरूको जल र थलक्रीडा अर्जुनको मत्स्यभेदन द्रौपदी-अर्जुनक्रीडा र महाभारतको अति चर्चित द्युतक्रीडाले नै देशको संस्कृति र साहित्यमा गहिरो छाप पारी आएको छ अहिलेसम्म / मेरो कुशल नेतृत्वमा देशभित्र नै नाना प्रकारको कुचक्र मच्चाएर आफैँलाई

स्वनामधन्य बनाइसकेका युवा पुवतीहरू सात समुन्द्र पारीका देशमा गएर नाना प्रकारका क्रीडा प्रदर्शन गरेर उनीहरू भारतमा मात्र होइन विश्वका विभिन्न भागमा पनि अवश्य नै चर्चाका विषय बन्न सक्ने छन् भन्ने कामना नेपाली भाषामा झर्ना विशेषण प्रयोग गर्ने कार्यशालाका महिला मण्डलीले पठाइसकेको छ । यसले मलाई ठूलो प्रेरणा प्रदान गरेको छ ।

मेरो सफलताका निमित्त शुभकामना पठाइदिनुहुन तम्र निवेदन गर्दछु । यो आफैँ भूमिका लेखेर अर्काको नाउँ लेखाउँदै आफ्ना कृतिको आफैँ प्रशंसा गर्ने युगमा मैले यसरी चोखो हृदयले गरेका अनुनयमा कुरी कुरी नभन्दिनु होला । शुभकामना पत्र पठाएर हेर्नुहोस्-घरको आँगनमा टाँगिएको डोरीमा वहाँले आफ्नो शुभकामना-पत्र विद्युत वाहक तारमा चमेरो तुर्लुङ्ग गरी झुन्डिए जस्तो पाना फडफडाउँदै झुन्डिरहेको अवश्य देख्न पाउनु हुनेछ । यसरी यहाँको विशुद्ध वायुमा हामी दुबैको नाउँ उडिरहेको पाउनु यहाँको र मेरो मात्र नभएर समस्त राष्ट्रकै भविष्य उज्ज्वल हुन लागेको देख्न पाउनु हो । - गान्तोक, सिक्किम

छिटो-छरितो र सुन्दर

छपाईका निमित्त

विजय प्रिन्टर्सलाई सधैँ सम्झनुहोस् !

“हामी सेवाका लागि तत्पर छौं ।”

तिब्बत पथ, गान्तोक

शुभकामनाहरू एउटा देशलाई.....

— केदार गुरुङ
गेजिगबजार, प. सिक्किम

सीमाहरू कोरिएर
कुनै नयाँ नभएको देशको
माटो, पानी र हावाहरूले भरिएको
केही नयाँ युगहरूलाई र
अभावग्रस्त मानिस र प्राणीहरूलाई भनेर
विधिपूर्ण कार्य-तालिकाहरू तयार गरिदिएर
योजनाबद्ध नगरहरूमा
सभ्य र सद्भावनापूर्ण नागरिकहरू
सधैं आरोग्य भएर
देशको निम्ति
बाँच्नहन् !
सीमाहरूका सबै दिशाहरूमा
समुद्र र पर्वतहरूले छेकिएका भूमिहरूमा
आकाश छेल्ने रूखका हाँगाहरू
घाम र हाँसहरू खेल्ने
फराकिला तलाउहरू
मानिसलाई कुलो र धाराहरू

पशुलाई कुवाहरू
सम्झौतापूर्ण सरकार र
आस्था र मर्यादापूर्ण नागरिकहरू बीच
नीति र धर्मको समापन होस् !
जस्तै गीत गाए पनि
स्वर एकै होस् !
जति शब्द, लय र तालहरू सृजे पनि
भाव र अर्थ सधैं एकै होस्
एउटै वाहन र एकै कदम अनुसार
सम्पूर्ण यात्रा चलिरहोस् ।
देश र नागरिक बलिरहोस् !
भावना फुलिरहोस् ! भाषा फलिरहोस् !!
सबैको भाग्य सधैं एकै रहोस् !
यही होस् ! यस्तै होस् !!
शुभकामना-तथास्तु !
अस्तु ... !

卐

कला, साहित्य मानिसको अन्तर्प्रेरणा प्रवृत्तिको अभिव्यक्ति हो । तपाईंलाई के हुन इच्छा छ हुनुहोस्, तर आफू र आफ्नो कर्तव्य नबिसन्तु होस् ।

— बी. पी. फोहराखा

पुरस्कारकै लागि लेखनु साहित्य माथि खुंडा प्रहार गर्नु हो ।

— तुलसीराम शर्मा 'कश्यप'

साहित्यले समाजको सही निरूपण गर्नु पर्छ र समयको मूल्यांकन गरी समाजलाई जुनप्रकारको आवश्यक छ त्यो दिन सक्नु नै साहित्यको सफलता हो । पुरस्कारकै लागि लेख्ने व्यक्ति साहित्यकार होइन, भन्ने जस्ता धारणा राख्नु हुने कवि तुलसीराम शर्मा 'कश्यप' लाई साहित्य एकादमी दिल्लीले भारतमा वाइसवटा भाषाका सर्वोत्तम पुस्तकहरूलाई दिने सर्वोच्च पुरस्कार अन्तर्गत सन् १९६० सालको पुरस्कार उहाँको कृति "आमा" महाकाव्यलाई दिएर- कवि तुलसीराम शर्मा कश्यपलाई भारतीय नेपाली साहित्यकारको रूपमा सम्मानित गरियो । सो पुरस्कार पाउने उहाँ १४औं व्यक्तित्व हुनुहुन्छ । सिक्किममा नेपाली भाषाहरूमा सर्वप्रथम सो पुरस्कार ग्रहण गर्ने व्यक्ति पनि कवि शर्मा नै हुनुहुन्छ । अहिलेसम्म उहाँले नेपाली साहित्यलाई दर्जना कृतिहरू दिइसक्नु भएको छ । साहित्यकारले निरन्तर लेखिरहनु पर्छ भन्ने धारणा राख्ने कवि शर्माले खण्डकाव्य, महाकाव्य, कथा, उपन्यास, निबन्ध र साहित्यका विविध विषयमा सशक्त रूपमा कलम चलाउनु भएको छ । उहाँ कवि मात्र हुनुहुन्न एक प्रखर राजनीतिज्ञ पनि हुनुहुन्छ । सन् १९७१ को आम चुनावमा विजयी भएर सिक्किम

विधान सभामा केही समय पशुपालन सूचना र सिचाइ तथा स्वास्थ्य एवं शिक्षा विभागका मन्त्री, सन् १९८४ देखि सिक्किम विधान सभाकै अध्यक्ष (स्पीकर) बन्नु भएका तुलसीराम शर्मा कश्यपसंग गान्तोक नगरीमा भएको वार्ताको अंश यस प्रकार छ--

१. साहित्य के हो र कस्तो हुनुपर्छ भन्न ठान्नुहुन्छ ?

— साहित्य के हो भन्ने कुरामा विभिन्न व्यक्तिहरूले भिन्ना भिन्न विचार र दृष्टिकोण राखेका छन् । वास्तवमा साहित्यले तत्कालीन समाज र राष्ट्रको सही निरूपण गर्छ र त्यस समयको समाजलाई दिनु पर्ने जुन प्रकारको आवश्यकता, चेतना, लेखकले महशुस गर्छ-त्यो दिन सक्नु नै साहित्यको सफलता र साहित्यकार को धर्म हो । जसको आदर्श सही दृष्टिकोणबाट मन्यन गरी निकालेर यसलाई जुन दर्पण देखाइदिन्छ त्यो नै साहित्य हो । र त्यस्तै हुनुपर्छ भन्ने मेरो धारणा छ ।

२. साहित्य लेखन कुनबेला गर्नुहुन्छ ?

— लेख्ने खास त्यस्तो समय नभएपनि प्रायः जसो विहान पखको प्रकृति छटा देख्दा भावना स्फुट भएर आउँछ अनि लेखन थाल्छु ।

३. तपाईं एउटा सिक्किमको अग्रणी पाको साहित्यकार तथा भाषाविद् हुनुहुन्छ । यहाँबाट प्रकाशित हुने पत्रिकाहरूमा भाषिक त्रुटी एवं अशुद्धिपना आपिएको पनि देखियो । तपाईं जस्तो प्राज्ञिक व्यक्तिहरूले के महसुस गर्नु भएको छ ?

— यहाँबाट प्रकाशित हुने सबै पत्र-पत्रिकामा अशुद्धिपना छैन । तर जसले भाषाको राम्रो ज्ञान नभई पत्र पत्रिका चलाउने गर्छन्, त्यस्ता अल्पज्ञानीहरूले प्रकाशित गरेका पत्र-पत्रिकामा अशुद्धि पाइन्छन् । सिद्धहस्त लेखकहरू, सम्पादकहरू र एउटा जिम्मेवार संस्थाबाट प्रकाशित भएका पत्र-पत्रिकाहरूमा त्यति अशुद्धि पाइँदैन । जस्तै: 'आधार' 'स्रष्टा' जस्ता पत्रिकाहरूमा तपाईंले भाषागत गल्ती वा अशुद्धिपना पाउन सक्नु हुन्छ ।

४. यहाँको साहित्य कुनै बिचार वा धारणासंग प्रतिबद्ध छ ?

— कुनै विचारलाई पछाडि राखेर यस्तै लेख्छु भनेर त मैले लेखेको छैन । जतिवेला जस्तो विचार आउँछ त्यसै अनुसार लेख्छु । कुनै निश्चित विचारलाई अंगालेर अर्थात् कुनै वादको पछि परेर मैले लेख्ने गरेको छैन ।

५. साहित्यमा विभिन्न वादहरूको नारा लिएर साहित्यकारहरू देखा पर्छन् जस्तै: तरलवाद प्रतीक, तेस्रो आयाम आदि । यसरी देखापर्ने वादलाई तपाईं के भन्नुहुन्छ ?

— यसरी आफूलाई अलग्याउने र भिन्न दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्ने व्यक्तिहरू नभएका होइनन् । समय-समयमा आउने र केही वर्षपछि हराउने पनि गरेका छन् । त्यस्ता साहित्यकारहरू जस्तै: दार्जीलिङमा एकपल्ट चलेको थियो- तेस्रो आयाम । हामीले के-के न होला भनेर खुब विचार गर्नुपर्ने तर भरे कुरा त केही होइन रहेछ । यसरी नै देखा पर्नु तरलवाद । आफूलाई तरलतावादीको प्रवर्तक ठान्ने फणिन्द्र नेपाललाई यसबारे सोध्दा- तरलवाद भनेको

यही हो भनेर ठोस वा सन्तोषजनक उत्तर दिन सक्नु भएन । त्यस्तै वैरागी काइँलासँग तेस्रो आयामको बारेमा सोध्दाखेरी उहाँले भन्नुभयो- वादको बारेमा हामीले सोचेका थिएँनौं, हामीले त साहित्यलाई छलंग पार्ने एउटा बाटो निर्माण गर्न खोजेका थियौं तर यसले पछि गएर वादको रूप लियो- भन्नुभयो ।

अनि अर्को कुरा प्रतीक, प्रतीकात्मक साहित्य लेख्ने चलन पनि रहेछ । पौराणिक पात्रहरूलाई प्रतीक बनाएर अहिलेको घटनासँग दुरुस्त मिल्दो जुल्दो लेख्ने कसै कसैले गर्छन्, मैले पनि त्यही षटनालाई कल्पना बनाएर प्रतीकात्मक साहित्य रच्दैछु ।

६. नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउन यहाँले आफ्नो तर्फबाट के कस्तो योगदान दिनु भयो ?

— म सक्रिय रूपमा आन्दोलनमा सामेल भएर, कतै गएर, भाषण गरेर, सङ्घ संस्थामा सदस्य बनेर, केही गरिन । आफ्नै लेखन कलालाई सक्रिय राखेँ । नेपाली साहित्यमा विभिन्न लेख, रचना, काव्यहरू निरन्तर लेखि रहेर नेपाली भाषामा योगदान दिइरहेको छु । आफ्नै व्यक्तिगत हिसावले जे जति गर्न सकें त्यसबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । फेरि मलाई विज्ञापनमा विश्वास छैन ।

७. शर्माज्यू ! तपाईं सङ्घ संस्थासँग सम्बद्ध हुन नचाहनुको पछाडि कुनै कारण छ कि ?

— म कुनै काम गर्दा आफ्नै प्रकारले गर्छु । फेरि सङ्घ संस्थामा बस्दा जनतालाई योगदान दिन सकिने पनि त होइन ।

सिक्किमको सन्दर्भमा भागतवर्षको सबैभन्दा उच्च संस्था- जुन संस्थाले साहित्यिक पुरस्कार दिन्छ । दिल्लीको साहित्य एकाडेमी पुरस्कार दिने त्यो संस्थाले सिक्किमका साहित्यकारहरूमा सर्वप्रथम मलाई संमान गर्नुको साथै मैले लेखेको "आमा" महाकाव्य कृतिमा पुरस्कार प्राप्त

गरे। त्यसैले पनि भाषा मान्यताको लागि मेरो साहित्य लेखनले अवश्य सहयोग गरेको रहेछ भन्ने म मान्दछु।

८. एउटा कुरा यहाँलाई के भन्न चाहन्छु भने केही व्यक्तिहरू पुरस्कारको लागि लेख्ने गर्छन् र पुरस्कार पाए पछि आफूलाई ठूलो साहित्यकार सम्झन्छन् त्यस्ता व्यक्तिहरू प्रति तपाईंको कस्तो धारणा छ ?

— यहाँले सान्दर्भिक प्रश्न उठाउनु भयो। हो, मैले पनि देखिरहेको छु। अहिले व्यक्ति मात्र होइन, त्यस्तै सङ्घ-संस्था स्थापना भएका छन्। ती संस्थाहरू पनि त्यस्तै छन्। जसले व्यक्तिले के लेख्यो उसको रचनाबाट समाजले र राष्ट्रले के पायो अथवा आउने पीढीलाई के प्रेरणा मिल्यो त्यो हेर्न पट्टिभन्दा व्यक्तिवाद नातावाद र स्वार्थपूर्तिताफै लागेका हुन्छन्। सीमित घेरामित्र रहेर पुरस्कार दिइनु राम्रो होइन। त्यस्तो परिपाटिले साहित्यलाई खुडाँ प्रहार गर्दछ। अझ भन्ने हो भने अहिले त पुरस्कार दिलाउनको लागि लेखन लगाउने संस्था पनि रहेछन्। जस्तो भारतवर्षमा पनि घेरैवटा संस्था जन्मेका छन्। जस्तै भारतको मुख्यमन्त्रीलाई पनि पुरस्कार दिए रे! यसर्थः पुरस्कारकै निम्ति लेख्नु साहित्य होइन। साहित्यकारले त साहित्य लेख्दै जानुपर्छ। समयमा सबैलाई रूचीकर भए कुनै सङ्घ संस्थाले पुरस्कार दिन उपयुक्त ठहर्‍याइएमा त्यसलाई पुरस्कार दिनु कुनै हातिकारक छैन तर पुरस्कारकै निम्ति साहित्य लेख्ने-साहित्यकार हुन सक्दैन।

९. साहित्यकारलाई सबैभन्दा ठूलो पुरस्कार के हुन्छ ?

— साहित्यकारको सबैभन्दा ठूलो पुरस्कार नै समालोचना हो। अर्थात् उसको रचनालाई समाजले उसका कृतिहरू पढेर, उसका विचारलाई मन्थन गरेर पाठकहरूले प्रतिक्रिया जनाउनु नै ठूलो पुरस्कार हुन

जान्छ। अनि उसले लेखेका तीता गत्ती कुराहरूलाई अँगल्याउने योग्य पाठक अर्थात् योग्य समालोचक भँदियो भने त्यो साहित्यकारले आफूलाई अझ परिमार्जित गरेर साहित्यिक रचना दिन सक्छ। साथै आलोचकहरू पनि गद्दी बाटोमा हिँड्न सक्नुपर्छ र साहित्यकार, लेखकहरूको राम्रो मूल्याङ्कन गर्न सक्षम हुनुपर्छ।

१०. भारतमा नेपाली भाषालाई संवैधानिक मान्यता पाउन सबभन्दा ठूलो योगदान क-कसबाट भयो ?

— हुन त नेपाली भाषाको लागि सङ्घर्ष गरेको ३०/३५ वर्ष भइसक्यो तर यसलाई सफल पार्न राजनीतिक दबाव पनि हुनुपर्दो रहेछ। राजनीतिक तरिकाले राम्ररी Project गरेर एउटा भारतव्यापी आन्दोलन चलाउनकालागि यो भारतीय नेपाली राष्ट्रिय परिषद्, गठन गरेपछि सक्रिय रूपमा भाषा आन्दोलन शुरू भयो। केन्द्र सरकारका तत्कालिन प्रधानमन्त्रीहरू पनि भाषा सम्बन्धी घेरै जानकारी राख्न सक्ने र विवेकशील भएकाले गर्दा र त्रिपक्षीदलमा पनि भाषा सम्बन्धी ज्ञाता भएकाले केन्द्र सरकारलाई दबाव दिन सकियो। खासकुरा त सिक्किमको भारतमा विलय हुनु नै नेपाली भाषाले संवैधानिक मान्यता पाउनु हो। सिक्किम भारतमा विलय हुनुभन्दा अगाडि त्यस्तो कुनै राज्य थिएन, जहाँ बहुसंख्यक नेपाली होउन र आन्दोलनलाई निर्णायक मोड दिन सक्नु।

दार्जीलिङ थियो- पश्चिम बङ्गाल अन्तर्गतको एउटा राज्य मात्र। त्यस्तै आसाममा पनि ठाउँ-ठाउँमा नेपालीहरू थिए; त्यसैगरी मेघालय मिजोरम र अरुतिर पनि। समग्र नेपाली भाषाफै प्रयोगबाट राजकाज समेत चलेको राज्य भारतवर्षमा सिक्किम मात्र थियो। त्यसो हुनाले यहाँका बुद्धिजीवीहरूले विभिन्न क्षेत्रबाट सहयोग गरे। अनि सिक्किमबाट गएको सांसद दिलकुमारी

भण्डारीले यसलाई राम्ररी लोकसभामा प्रिजेण्ट गर्न सकिन् ।

तर त्यतिबेला यो भाषा आन्दोलन समयमा सधैँभरी सहयोग गर्ने र दिल्लीको पार्लियामेन्टमा व्यक्तिगत रूपमा सहयोग गर्ने व्यक्तिलाई धेरैले भुलेका छन् । ती व्यक्ति हुन्— महेश्वर पि. लामा । जो अहिले जवाहरलाल नेहरू विश्व विद्यालयमा प्रोफेसर छन् र उनले यो भाषा आन्दोलनमा परोक्ष रूपमा ठूलो योगदान दिएका छन् । मुह्यत यो राज्य नेपाली भाषा बोलिने राज्य थियो र सिक्किम भारतमा विलय हुनुभन्दा पनि अगाडि नेपाली भाषा सरकारी भाषा मध्येको एउटा भाषा थियो । यिनै कारण-हरूले गर्दा नेपाली भाषाले सम्बैधानिक मान्यता पायो ।

११. भारतमा नेपाली भाषाको विकास कुन क्षेत्रमा बढी भएको महसूस गर्नुहुन्छ ?

— पहिले-पहिले दार्जीलिङमा भाषाको विकास बढी मात्रामा भएको थियो । साँच्चैँ भन्ने हो भने दार्जीलिङले त नेपाललाई पनि अगुवाई गर्नु तर पछि गएर राजनीतिक कारणले काउन्सिलका अध्यक्ष सुभास घिसिङले 'नेपाली भाषा होइन गोर्खाली भाषा भन्नु पर्छ' भन्ने एउटा अभियान प्रारम्भ गरे । यसैले बीचमा नेपाली भाषाको प्रगतिमा कमी आयो । दार्जीलिङ मूल थलो हो— नेपाली भाषाको । साथै अन्य प्रान्तहरूमा जहाँ-जहाँ नेपाली बसोबास गर्छन्, त्यहाँ-त्यहाँका नेपालीहरूले दार्जीलिङबाट नै भाषाका कुराहरू सिक्ने, बृद्धि र प्रचार प्रसार गर्ने गर्छे । अहिले सुनिन्छ— सिक्किमले दार्जीलिङलाई पछि पारेको छ । सिक्किमले तिन गतिमा नेपाली भाषाको विकास गरेको छ । जहाँसम्म लाग्छ सिक्किमले भविष्यमा नेपाली भाषा र साहित्यको अगुवाई गर्दै जानेछ ।

१२. नेपाली भाषाको स्तरमा विकास गर्न के कस्तो कदम चाल्नु पर्ला ?

— कुनै पनि भाषाको स्तरमा विकास गर्न, तल्लो तहदेखि जग राम्रो बनाउँदै जानु पर्छ, सम्बन्धित भाषामा पढाउनु पर्छ, सिकाउनु पर्छ, घरमा पनि नेपाली भाषामै बोलिनु पर्छ । तर दुर्भाग्यवश हामीकहाँ आधुनिक बनाउँदा आमाहरूलाई शुद्ध बोल्न सरम लाग्छ । त्यसो त मैले यहाँ मात्र भनेको होइन नेपालमा पनि अशुद्ध बोल्छन् । जस्तै: 'आमा आयो' 'मेरो श्रीमतीले यस्तो भन्यो', भनेर शहरीया सभ्य व्यक्तिहरू बोल्ने गर्छन् । नयाँ बनावटी शब्द प्रयोग गर्छन् । अहिले हामीकहाँ भाषाको बारेमा बेग्लै शिक्षण तालिम केन्द्र खोली प्रशिक्षण दिने व्यवस्था गरिएको छ । त्यो प्रशिक्षण लिई सकेपछि भाषा साहित्यमा थप टेवा मिल्ने छ । पत्र-पत्रिकाको प्रकाशनमा सिक्किम सरकारले व्यवस्थित ढङ्गमा नयाँ कदम चलाउनु पर्छ । भाषा सम्बन्धी गोष्ठी सेमिनारहरूको आयोजना गरिनु पर्छ, अति भाषा साहित्यको माहौल बनाउनको लागि पद ओहदा बिसन्नु पर्छ र समय खर्च्नु पर्छ । त्यसैगरी नेपाली भाषाका पुस्तकहरूमा पनि संशोधन गरिनु पर्छ । अतिमात्र भाषाको विकासमा ठोस योगदान पुग्न जानेछ ।

१३. नेपाली भाषाले संविधानमा मान्यता पाउनु भन्दा अगाडि साहित्यकारहरूको मनोवृत्ति कस्तो थियो ?

— नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउने खालको लेख रचना लेख्नुपर्छ, साहित्यको सृजना गर्नुपर्छ, धेरै लेख्नुपर्छ, बढी मिहेनत गर्नु पर्छ, धस्को भाषासंग तुलना गर्न सक्ने राम्रो साहित्य सिर्जना गर्नु पर्छ भन्ने सबै लेखकहरूको मानसिक्ता थियो ।

१४. लामो संघर्ष पश्चात नेपाली भाषाले मान्यता पाएकोमा तपाईंहरू यतिखेर के सोच्दै हुनुहुन्छ ?

— मेरो सोचाइमा-भाषा मान्यता अगाडि को सोचाइ र अहिलेको सोचाइमा त्यस्तो फरक केही पाएको छैन । अब हामीले भारतवासी विभिन्न भाषा-भाषीका पुस्तक

हरू पढेर नेपाली भाषालाई नयाँ गति दिन सक्नु परेको छ । नेपाली जनजातिका संस्कृतिहरूलाई समेत ध्यानमा राखेर लेखन सके इन राम्रो । यसोभए हामी अरू भाषिका संग दाजिन पनि सक्छौं । हामीले आफ्नो छुट्टै अस्तित्वलाई नगुमाइकन आधुनिक हुन सक्नु पर्छ । अन्यथा भाषाको उन्नती हुने होइन कि अरूको नक्कल हुन ग नेपाली भाषाको स्वरूपमा नै विकृति आउन सक्नेछ ।

✽

वाताकार : तारा कार्की

विजया दशमी तथा दीपावली २०५० को
पुनीत उपलक्ष्यमा हार्दिक

तथा

मङ्गलमय शुभकामना

सुभाम कुमार श्रेष्ठ

(सदस्य)

तथा का. न. पा. बडा नं २८
परिवार

कविता

मृत्यु : एउटा बहाना जिन्दगी

— युद्धवीर राणा
डिगबोई (धसम)

कर्कलोको पातमा बतासको झोंकमा
ढलपल ढलपल पानीको थोपा / यो जिन्दगी,
आँलाका आँखला आँखलामा पाइला चाल्दै
सुस्केराको लौरो टेकेर हिँड्ने / यो जिन्दगी ।
यो तिम्रो पनि हो / यो मेरो पनि हो
जस्तै साझा मृत्यु हुन्छ, मृत्यु ।
मुमताजको पछि लागेर शाहजहाँ पनि गए
किनारमा यमुनाको / ताजमहल उभ्याएर
अक्ष पनि के के गर्न बाँकी रह्यो अरे
ती जानेहरू त्यसै भन्थे
आउनेहरू त्यसै भन्थे
मृत्युलाई कस्ले छेक्ने ?
बहाना बनाई बनाई आउँछ यो त / अस्मिन्तानो भएर ।

मैले यस्तो गर्नु छ / मैले उस्तो गर्नु छ
तिम्रा बाबु, मेरा बाबु / त्यसै भन्थे,
जब एउटा तुफानी बेगले नदीमा डुंगा पल्टिन्छ
त्यहाँ कोही पनि हुन सक्छ
सपना अधुरै रहन्छ
नदीमा ढलपल ढलपल डुंगा / यो जिन्दगी ।
जाउँ भन्दा बिदा नपाइने
जानु पर्दा बिदा नचाहिने / कोशेली नचाहिने
खुरूक्क रिक्त हात
आएको बाटो फर्किनु पर्ने
साँच्ची, पानीको थोपा
कर्कलोको पातमा अल्झेको / यो जिन्दगी ।
नदीमा ढलपल ढलपल डुंगा / यो जिन्दगी । ✽

पूर्वाञ्चल भारतमा नेपाली साहित्यको विकास : केही महत्त्वपूर्ण बुँदाहरू

□ अविनाश श्रेष्ठ

पूर्वाञ्चल भारत भन्नाले आजका असम, मेघालय, मणिपुर, मिजोरम, त्रिपुरा, नागल्याण्ड र अरुणाचल प्रदेश आदि सात राज्यहरूको समूह भन्ने बुझिन्छ । ३० वर्षअघिसम्म आजका यी सात राज्यहरूका ठाउँमा एउटै असम राज्य मात्र थियो । विभिन्न जाति-उपजाति क्षेत्रका आधारमा राजनैतिक कारणले अन्य राज्यहरू अस्तित्वमा आउँदै गएर आज पूर्वाञ्चल भारतमा सात राज्यहरू छन् । आजको पूर्वाञ्चल भारत अर्थात् पहिलेको अविभाजित असम राज्यमा केही सय वर्ष अगाडिदेखि भिन्ना-भिन्न राजनैतिक, प्रार्थिक समाजिक कारणहरूले गर्दा नेपालीहरू आई बसोबास गर्न थालेका दस्तावेजहरू पाइन्छन् । हुनलाई सुगौनी-सन्धि भन्दा अगाडि पनि यस भेगमा नेपालीहरू ठूलो सङ्ख्यामा बसोबास गर्थे भन्ने लिखित दस्तावेजहरू उपलब्ध छन्; तर सुगौनीको सन्धिपछिबाट भने ठूलो सङ्ख्यामा आजिविकाको खोजी गर्दा नेपालीहरू यस क्षेत्रमा आउँदै गए, अनि यतै नै रैथाने बनी बसोबास गर्न थाले ।

पूर्वाञ्चल भारतमा नेपालीहरूको बसोबासको इतिहास जतिसुकै पुरानो भए पनि लगभग एक सय वर्ष अगाडिदेखि साहित्य-सिर्जनामा त्यताका नेपाली स्रष्टाहरू संलग्न रहेको कुरो आजसम्मको शोधखोज र अनुसन्धान-

बाट थाहा लागेको छ । पूर्वाञ्चल भारतमा नेपाली साहित्यको आरम्भ र बिकासलाई यहाँ केही बुँदाहरूमा दर्शाउने प्रयास गरिएको छ:

□ सन् १८६३ मा लेखिएको मणिपुरको लडाइँको सबाइ पूर्वाञ्चल भारतमा लेखिएर प्रकाशित पहिलो कृति हो । मणिपुरको लडाइँको सबाइ का लेखक तुलाचन भ्राले हुन् । कवि तुलाचन भ्राले ४३/४४ गोरखा पल्टनमा लेन्स नायक थिए । २७ मार्च सन् १८६१ को मणिपुरको लडाइँमा गोरखा पल्टनले देखाएको साहस र वीरताको वर्णन कवि भ्रालेले आफ्नो कृतिमा गरेका छन् । मणिपुरको लडाइँको सबाइ नामक यस पुस्तिकामा जम्मा २८ (अठ्ठाइस) वटा श्लोक छन् ।

□ सन् १८६४ मा लेखिएको भँवालोको सबाइ लाई प्रकाशित दोस्रो पुस्तिका मान्न सकिन्छ । यसका लेखक थिए-धनवीर भँडारी । सन् १८६७ मा धरवीर भँडारी लिखित अन्नर पहाडको सबाइ पनि प्रकाशित छ । धरवीर भँडारी पनि ४४ श्री गोरखा पल्टनका सिपाही थिए र आफ्नो पल्टनले गरेका लडाइँहरूका प्रत्यक्षदर्शी भएकोले उनले अन्नर पहाडमा लडिएको लडाइँको सजीव

वर्णन आफ्नो सबाइमा गरेका छन् । उनको भँचालोको सबाइ मा पुरापुरी १०० (सय) श्लोक छन् भने अर्बबर पहाडको सबाइ मा १२७ (एक सय सत्ताइस) श्लोक छन् ।

□ उपर्युक्त सबाइकार बाहेक आत्माराम मगर, कृष्ण बहादुर उदास, गजवीर राना मगर आदिका सबाइ पनि तिनताका प्रकाशित भएका थिए । सन् १९०५ मा आत्माराम मगरको भँचालोको सबाइ (दोलो) प्रकाशित भएको थियो भने सन् १९०८ मा अछामको सबाइ लिएर कवि कृष्णबहादुर उदास देखा परे । त्यसैगरी सन् १९१३ तिर गजवीर राना मगरले १३१ (एक सय एकतीस) श्लोक भएको नागाहित्तको सबाइ लेखेर प्रकाशित गराए ।

□ पूर्वाञ्चल भारतका केही महत्त्वपूर्ण आरम्भकालिक स्रष्टाहरूको चर्चा गर्दा हरिनारायण उपाध्याय विद्याभूषणका नाम सर्वभन्दा अगाडि लिनुपर्ने हुन्छ । विद्याभूषणको जन्म बि.सं. १९४५ मा भएको थियो । उनले बि.सं. १९६७ अगाडि लेखेका ९१ (एकानब्बे) गीतहरू गीतमाला नामक सङ्ग्रहमा प्रकाशित छन् भने उनका केही गजलहरू 'सङ्गीतचन्द्रोदय' मा सङ्कलित छन् । मास्टर गङ्गाधर खतिवडा पनि पूर्वाञ्चल भारतका आरम्भकालिक स्रष्टा हुन् । यिनका १३ (तेह्र) गीत विद्याभूषणका गीतसँगै गीतमाला सङ्ग्रहमा सङ्कलित भएका पाइन्छन् ।

□ यस भेकमा नाटक-लेखन र मञ्चनको आरम्भकर्ता पनि हरिनारायण उपाध्याय विद्याभूषण नै थिए । विद्याभूषण पछि नाटक लेखकका रूपमा मास्टर गङ्गाधर खतिवडा निकै चर्चित रहेका थिए भन्ने उल्लेख पाइन्छ । यी दुवै स्रष्टाहरूको अथक प्रयासको फलस्वरूप नेपाली नाट्य टोली तिनताका सङ्गठित भएको र त्यस टोलीले असमका विभिन्न स्थानमा लगेर नाटक 'देखाउने गरेको कुरा ब्रह्मापाकाबाट धेरै पटक सुन्न पाइएको छ । हरिनारा

यण उपाध्याय विद्याभूषणले लेखेका र मञ्चन भएका नाटकहरू यस प्रकार छन्-प्रबोध चन्द्रोदय (संस्कृतबाट अनुवाद), सत्य हरिश्चन्द्र, कौटिल्य, चारुदत्त, बुद्धचरित्र, सत् चरित्र, वेणी संहार, अभिज्ञान शाकुन्तल, (अनुवाद) भक्त प्रह्लाद, नल दमयन्ती आदि । यसैगरी मास्टर गङ्गाधर खतिवडाका मञ्चन भएका भनी जान्न पाइएका नाटकहरू यस प्रकार छन्- उर्वशी, द्रौपदीचौरहरण, शिशुपाल वध, कर्णार्जुन, सीता स्वयम्बर, शकुनीको प्रतिशोध, बाणासुर तथा वीर अभिमन्यु आदि । तर यी दुवै स्वनामधन्य स्रष्टाका नाटकहरू प्रकाशित कृतिका रूपमा भने उपलब्ध छैनन् ।

विद्याभूषण र खतिवडाका नाट्य-लेखन र मञ्चनको परम्परालाई यस भेकका हर्कबहादुर शाही, प्रेमसिंह सुवेदी, लीलबहादुर क्षेत्री, हरिभक्त कटुवाल, युद्धवीर राणा तथा अविनाश श्रेष्ठले कायम राखेको पाइन्छ । हर्कबहादुर शाहीको नाट्यकृति शकुन्तला सन् १९५५ मा प्रकाशित छ भने लीलबहादुर क्षेत्रीको दो बाटो नाटक सन् १९६६ मा प्रकाशित भएको छ । तर सन् १९५० तिर गोलोको निसान र सन् १९५२ तिर लैन चोकडो नामक पूर्णाङ्गी नाटक मञ्चन गराउने प्रेमसिंह सुवेदीको योगदानलाई बिर्सन मिल्दैन । त्यसैगरी सन् १९७१ मा यहाँ जित्दगी यस्तै छ (पूर्णाङ्गी), सन् १९७३ मा नीलमणि, सन् १९७४ मा प्रतीक्षिता, सन् १९७६ मा पर्खाल भत्कने छ, इन्टरभ्यू सन् १९७७ भानु-जयन्तीमा भानुको खोजीमा आदि नाटक, एकाङ्की मञ्चन गराएर अविनाश श्रेष्ठले नाट्य-लेखन र मञ्चनको परम्परालाई कायम राखेको पाइन्छ । यी बाहेक सन् १९७३ मा प्रकाशित काशीराम सुवेदीको नाटक देव र मोतीसिंह क्षेत्रीको सन् १९७६ मा प्रकाशित नाटक एक अबलाको जीवन मञ्चन हुन सकेका छैनन् । मञ्चन भएका अन्य नाटकमा लील-

बहादुर क्षेत्रीको लक्ष्य (सन् १९५७) तथा हरिभक्त कटुवालका केही नाटक उल्लेखनीय छन् ।

□ यस भेकमा पत्रकारिताको थालनी गर्ने युगपुरुष थिए— मणि सिंह गुरुङ । सन् १८९२ मा मणिपुरको इम्फाल नगरमा मणि सिंह गुरुङको जन्म भएको थियो । सन् १९३६ मा यिनले गोर्खा सेवक साप्ताहिक पत्रको प्रकाशन थालेका थिए र आफ्नो जायजैथा बेचेर भए पनि तीन बर्षसम्म गोर्खा-सेवक को प्रकाशनलाई निरन्तरता प्रदान गरेका थिए । स्वर्गीय मणि सिंह गुरुङ त्यस समयका उच्चशिक्षा प्राप्त, राजनीतिक चेतना भएका त्यागी महापुरुष थिए । समासामयिक राजनीतिक घटनाक्रमको समीक्षा गर्दै नेपालीको हकहितको सुझाका निम्ति मणि सिंह गुरुङले अंग्रेजी र नेपालीमा थुप्रै विचारोत्तेजक लेख लेखेर छपाएका थिए ।

□ २२ सेप्टेम्बर सन् १९०२ मा जन्मेका पद्मप्रसाद दुङ्गाना पूर्वाञ्चल भारतका अर्का विशिष्ट प्रतिभा मानिन्छन् । सन् १९३८ मा कवि दुङ्गानाको रामायण शिक्षा पद्यप्रकाश (सप्त काण्डम्) तथा सन् १९४१ मा रामायण सप्तर्तन प्रकाशित भयो । यसरी दुई-दुई वटा रामायण उपजीव्य महाकाव्य रच्ने दुङ्गानालाई यस भेकका एक मात्र महाकवि मान्न सकिन्छ । स्वर्गीय दुङ्गानाका अन्य दुई ग्रन्थ सन् १९३७ मा कर्तव्य शिक्षा र सन् १९४० मा धनुषभङ्गः लक्ष्मण-परशुराम सम्वाद पनि प्रकाशित भएका छन् ।

□ सन् १९४० मा दुई कृतिहरू—गुणरत्नमाला र नम्र निवेदन लेखेर प्रकाशित गराउने कवि जगन्नाथ गुरागाईं उनका रचनाहरूमा निहित गुणका कारण असमे नेपाली लोकजीवनमा भिजन सकेका थिए । आज पनि गुणरत्नमाला का श्लोकहरू कण्ठ पारेर बूढापाका असमका गाउँ घरमा भेटिन्छन् ।

□ १५ जुलाई सन् १९१४ मा कोहिमा, नागाल्याण्ड मा जन्मेका ७९ वर्षीय वयोवृद्ध साहित्यकार हरिप्रसाद गोर्खा राई आजको मितिमा पूर्वाञ्चल भारतका सबैभन्दा जेठा नेपाली साहित्यकार हुनुहुन्छ । उहाँ असमीया साहित्य संसारमा पनि आफ्नो योगदानका कारण समादरणीय हुनुहुन्छ । उहाँका रचनाहरू—तरुण गोर्खा, गोर्खा सेवक, शारदा, भारती, उदय, गोर्खा, हिमाद्री, आदि पत्र-पत्रिकामा प्रशस्त मात्रामा प्रकाशित भएका छन् । उहाँका प्रकाशित कृतिहरू यस प्रकार छन्— बाबरी (कविता सङ्ग्रह), यहाँ बदनमा हुन्छ (कथा सङ्ग्रह) र मनचरीको बोली (कविता सङ्ग्रह) आदि ।

□ पूर्वाञ्चल भारतमा भारतीय साहित्य अकादेमी पुरस्कार दुई जना नेपाली साहित्यकारहरूले मात्र पाउनु भएको छ । उहाँहरू हुनुहुन्छ— पुष्पलाल उपाध्याय र लीलबहादुर क्षेत्री । अझ लीलबहादुर क्षेत्रीले त दार्जीलिङको भानु पुरस्कार पनि पाउनु भएको छ । पुष्पलाल उपाध्याय चापागाईंलाई उहाँको कवितासङ्ग्रह उषा मञ्जरी का लागि अकादेमी पुरस्कार प्रदान गरिएको थियो भने लीलबहादुर क्षेत्रीलाई ब्रह्मपुत्रका छेउछाउ उपन्यासका लागि ।

□ सन् १९२८ तिर कोहिमा नागाल्याण्डका धन बहादुर राईले लेखनुभएको एक थुङ्गा फूल लाई यस भेकको प्रथम प्रकाशित उपन्यास भनी प्रचार गरिएको पाइन्छ । तर यो कृति देख्न पाइएको छैन । सन् १९४८ मा शिलाङका बबुरबहादुर राणाले लेखेर प्रकाशित गराउनु भएको सपना कि विपना लघु उपन्यास भने देख्न पाइन्छ । यस भेकबाट आजसम्म जम्मा २५ (पच्चीस) वटा उपन्यास प्रकाशित भएका छन् । 'बसाईं' उपन्यास लेख्ने लील बहादुर क्षेत्री, उपन्यास शिशिरको बत्तास लेख्ने अर्जुन निरौला यस भेकका विशिष्ट उपन्यासकार हुन् । यीबाहेक प्रकाश सुबेदी (उपन्यास— डोङ्गुङ्ग), विक्रमवीर थापा

(टिस्टादेखि सतलजसम्म), के.बी.नेपाली (तस्वीर एक रातको), र गहिन्द्रनाथ उपाध्याय (खोजीमा) पनि पूर्वाञ्चल भारतका चर्चित उपन्यासकार हुन्। अतृप्त र ब्रह्म-पुत्रका छेउछाउ उपन्यासकार लीलबहादुर/क्षेत्रीका अन्य दुई चर्चित कृति हुन्। त्यस्तै अर्जुन निरौलाको अर्को प्रयोगवादी उपन्यास घाम डुबेपछि पनि उल्लेखयोग्य कृति हो।

□ कथा विधाका जम्मा २२ वटा पुस्तक पूर्वाञ्चल भारतबाट प्रकाशित भएका छन्। कथा लेखनमा आफ्नो विशिष्ट शैली र सीपका कारण यसभेगबाट नेपाली साहित्यमा स्थापित कथाकारहरू— हरिप्रसाद गोर्खा राई, लीलबहादुर क्षेत्री, अर्जुन निरौला, बोखरेल पीताम्बर, माया ठकुरी, युद्धवीर राणा, अविनाश श्रेष्ठ तथा पदम क्षेत्री आदि हुनुहुन्छ। कथाकारका रूपमा ख्याति कमाइसकेका अन्य नयाँ-पुराना प्रतिभाहरू हुनुहुन्छ— भोलानाथ गुरुङ, लोकनाथ उपाध्याय चापागाईं, लक्ष्मण बोहरा, दुर्वाशा उपाध्याय, विक्रमवीर थापा, चन्द्रकला नेवार, इन्द्रकान्त कार्की 'आशावादी', के. बी. नेपाली, हरिभक्त कटुवाल, खेमलाल पोखरेल, दिलबहादुर नेवार, बी. एम. प्रधान, शेरमान थापा, गुरुभक्त धिताल, रामकुमारी लामा, दुर्गाप्रसाद शर्मा, नरबहादुर राई, मणि सुब्बा, खडगराज गिरी आदि। अर्जुन निरौलाको एउटा रात बितेपछि, त्रिशूलद्वारा सम्पादित तीन तारा, लीलबहादुर क्षेत्रीको तीन दशक: बीस अभिव्यक्ति, हरिप्रसाद गोर्खा राईको यहाँ बढनाम हुन्छ चर्चित कथासंग्रह मानिन्छन्।

□ पूर्वाञ्चल भारतबाट आजसम्म लगभग सय थान कविता, काव्यका पुस्तकहरू प्रकाशित भइसकेका छन्। युवा पुस्ताका प्रतिभाशाली बहुचर्चित कविहरू हुनुहुन्छ— श्याम लिवाङ, नव सापकोटा, युद्धवीर राणा, अविनाश श्रेष्ठ, भविलाल लामिछाने, पदम क्षेत्री र अनिरुद्ध

गौतम। अघिल्लो पीढीका चर्चामा रहेका कविहरू हुनुहुन्छ— हरिप्रसाद गोर्खा राई, गोपीनारायण प्रधान, जसु सुब्बा, पदमबहादुर थापा, हरिभक्त कटुवाल, लोकनाथ उपाध्याय चापागाईं, गजेन्द्र क्षेत्री, प्रा. राजासिंह लिम्बू, के. बी. नेपाली, कृष्णप्रसाद ज्ञवाली, चोकबहादुर थापा, पुष्पलाल उपाध्याय, पद्म ढकाल, खेमलाल पोखरेल, टिकाराम उपाध्याय 'निर्भीक' आदि। यस भेगका अति चर्चित काव्य तथा कवितासङ्ग्रह यस प्रकार छन्— बाबरी (हरिप्रसाद गोर्खा राई), यो जिन्दगी, खै के जिन्दगी! (हरिभक्त कटुवाल), चिहान नयाएका तवमाहहरू (युद्धवीर राणा), युक्लिप्टस: आउने पीढीलाई आशीर्वाद (नव सापकोटा), परेवा: सेता काला तथा सम्वेदना / ओ सम्वेदना !! (अविनाश श्रेष्ठ), पाखे (राजासिंह लिम्बू), आदिम सडक (पदम क्षेत्री), अनागत (भविलाल लामिछाने) र चरमाभित्रका घायल आँखा (अनिरुद्ध गौतम) आदि। नयाँ पुस्ताका अन्य प्रतिभाशाली कविहरू हुनुहुन्छ— भूपेन निषाद, धर्मलाल भुसाल, होम बहादुर क्षेत्री, उमाकान्त शर्मा, इन्द्रकान्त कार्की 'आशावादी', हेम जोशी, मिश्र उपमन्यु, देवेन सापकोटा, बालकृष्ण शर्मा आदि।

□ सन् १९३६ मा प्रकाशित गोर्खा सेवक (सम्पादक -मणिसिंह गुरुङ) देखि आजसम्म लगभग १११ (एक सय एघार) वटा पत्र-पत्रिकाहरू यस भेगबाट प्रकाशित भइसकेका छन्। सन् १९४८ मा गुवाहाटीबाट नरसिंह थापाको सम्पादनमा प्रकाशित 'हिमाद्री' यस भेगको दोस्रो मुद्रित पत्रिका हो र पहिलो साहित्यिक पत्रिका पनि 'हिमाद्री' लाई नै भन्न सकिन्छ। तर सन् १९४६ मा सी.बी. क्षेत्रीको सम्पादनमा निकैको हस्तलिखित पत्रिका युवकलाई हिमाद्री भन्दा उत्कृष्ट साहित्यिक पत्रिका मान्न सकिन्छ। सन् १९६२ देखि सहित्यिक पत्रिका विन्दु को सम्पादन तथा प्रकाशन गर्दै आउनुभएका के.बी. नेपाली र सन् १९७०

देखि हाम्रो-ध्वनि को सम्पादन र प्रकाशनलाई आजसम्म छट्टै राख्ने अनुराग प्रधानको योगदानप्रति नेपाली संसार ऋणी छ । त्रैमासिक विन्दु का आजसम्म पूर्णाङ्क ८५ प्रकाशित छन् भने मासिक हाम्रो-ध्वनि पूर्णाङ्क १०६ प्रकाशित भइसकेको छ । यस भेकबाट प्रकाशित स्तरीय तथा साहित्यिक मूल्य बोकेका केही बहुचर्चित पत्रिकाहरू यस प्रकार छन्-फिलिङ्गो (सं.-ध्रुवनाथ जोशी, सन् १९५५), ब्रह्मपुत्र (सं.-पुष्पलाल उपाध्याय तथा अन्य सन् १९५६) प्रभात (सन् १९५७) मुक्ति (सं.-हरिभक्त कटुवाल, सन् १९५८), उवा (सं.-मर्णिसिंह थापा, सन् १९५९), आशा र हाम्रो आशा (सं. गोपीनारायण प्रधान १९६४/६५), सुमन (सं. कृष्णप्रसाद ज्ञवाली/प्र. दिल बहादुर नेवार, सन् १९६५), तरुण (सं. पोखरेल पीताम्बर, कुलप्रसाद उपाध्याय, सन् १९६९) हाम्रो सयपत्री (सं. शिशिर गुरुङ, जयप्रसाद दाहाल, सन् १९७९) मादल (सं. गोपीनारायण प्रधान, सन् १९७१), मेघमाला (सं. खेमलाल पोखरेल, सन् १९७३), सलेदो (सं. अविनाश श्रेष्ठ, सन् १९७४-७६), स्पन्दन (सं. पद्म ढकाल, सन् १९८१), परिषद्-पत्र (सं. अविनाश श्रेष्ठ, सन् १९८४) तथा सिमसाङ (सं. पद्म क्षेत्री, सन् १९८४) आदि ।

□ पूर्वाञ्चल भारतबाट नेपाली साहित्यमा विद्यावारिधि (पी. एच. डी.) गर्ने पहिलो व्यक्ति लक्ष्मीप्रसाद पराजुली हुनुहुन्छ ।

□ नेपाली भाषी नभए तापनि नेपाली भाषामा काव्य, उपन्यास तथा समीक्षाका प्रशस्त स्तरीय कृतिहरू प्रकाशित गराउने प्रा. चन्द्रेश्वर दुवेको अवदानप्रति पूर्वाञ्चल भारतको नेपाली समाज ऋणी छ । श्री चन्द्रेश्वर दुवेका प्रकाशित कृतिहरू यस प्रकार छन्- आनुभक्त र घाँसी (सन् १९६३), सम्झनाको डोको (सन् १९७०),

मेची बग्दै थियो (सन् १९७५), लाहुरे (सन् १९७८), एस्कलस, शेली र देवकोटा, उर्वशी: एक अध्ययन, तेस्रो आयामको शव परीक्षा आदि ।

□ सक्रिय राजनीतिमा जीवन बिताए पनि साहित्य लेखनमा पनि उत्तिकै चाख राख्दै सिर्जनारत रहने प्रतिभाहरू हुनुहुन्छ- विष्णुनाल उपाध्याय, प्रेमसिंह सुवेदी र कुलबहादुर क्षेत्री बुढाथोकी । उपाध्याय, सुवेदी र बुढाथोकीका पुस्तकहरू पनि प्रकाशित छन्- असमे नेपाली आजीवन सङ्ग्रामी भक्तबहादुर प्रधान, छविलाल उपाध्याय (जीवनी), महापुरुष शङ्करदेव (विष्णुनाल उपाध्याय), तीजको मैदानमा बहिनीको आँसु, १६ मिनेट (प्रेमसिंह सुवेदी) तथा गीत-मञ्जरी (कुलबहादुर क्षेत्री बुढाथोकी) आदि ।

□ साहित्य-समालोचनाको फाँटमा सक्रिय प्रतिभाशाली व्यक्तिहरूको अभाव यस भेकमा शुरुदेखि नै रहि-आएको छ । समालोचनाका फाँटमा सक्रिय प्रतिभाहरू हुनुहुन्छ- भीमकान्त उपाध्याय हुङ्गाना, चन्द्रेश्वर दुवे, दुर्गाप्रसाद घिमिरे, हरि गजुरेल, डा. लक्ष्मीप्रसाद पराजुनी; कुलप्रसाद सेडाई आदि । यी मध्ये पनि भीमकान्त उपाध्याय हुङ्गाना र चन्द्रेश्वर दुबेलाई समीक्षात्मक लेखनमा सक्रिय दुई विशिष्ट प्रतिभा स्वीकार्नु पर्छ । श्री दुबेका प्रकाशित समीक्षात्मक कृतिहरूको उल्लेख माथि भइसकेको छ । भीमकान्त उपाध्यायको एक मात्र समालोचना-सङ्कालो सरसर्ती पद्म सन् १९८४ मा प्रकाशित भएको हो ।

□ निबन्ध, नियात्रा, संस्मरण र प्रबन्ध विधाहरूमा कलम चलाउने पूर्वाञ्चल भारतका साहित्यकारहरू हुनुहुन्छ- तीजबहादुर क्षेत्री, अग्निबहादुर क्षेत्री, ध्रुवसिंह रावत, ध्रुवनाथ जोशी, तारापति उपाध्याय, दिलबहादुर नेवार, दुर्गाप्रसाद घिमिरे, पद्म ढकाल, श्यामराज जैशी,

प्रेमसिंह सुवेदी, कृष्णप्रसाद ज्ञवाली, विष्णुलाल उपाध्याय, अनुराग प्रधान, के. बी. नेपाली आदि। प्रबन्ध विधामा प्रकाशित लीलबहादुर क्षेत्रीको एक मात्र पुस्तक हो— असममा नेपाली भाषाको साहो-गाहो (सन् १९६२)। दिलबहादुर नेवारका निबन्ध, संस्मरण र नियात्राका गरी पाँचवटा पुस्तक प्रकाशित छन् र ती हुन्— विचारमा डुबेको मान्छे (सन् १९७०), महाराष्ट्र यात्रा-सङ्कलन (सन् १९७७), मेरा बित्तिका दिनहरू (भाग- १, २ तथा ३; प्रकाशन वर्ष क्रमशः १९८०, १९७७ र १९८२)। कृष्णप्रसाद ज्ञवालीको निबन्ध सङ्ग्रह पीपलको छहारी सन् १९७६ मा प्रकाशित छ भने प्रेमसिंह सुवेदीको प्रबन्ध पुस्तिका हामी कसका देलाअघि उभिने ? सन् १९६१ मा प्रकाशित भएको छ।

□ हास्य-व्यङ्ग्य विधामा कलम चलाउने यस भेगका प्रतिभाशाली रचनाकारहरू हुनुहुन्छ— पद्म ढकाल, रवी

नेउपाने (वीरबहादुर क्षेत्री) र डी. टी. जिम्बा आदि। हास्य-व्यङ्ग्य कविताको एउटै मात्र सङ्कलन कोलाजः प्रकाशित छ र कवि हुनुहुन्छ— बालकृष्ण उपाध्याय।

□ पूर्वाञ्चल भारतबाट केही विश्वप्रसिद्ध कृतिहरूको नेपालीमा अनुवाद भएको पाइन्छ। त्यस्ता प्रकाशित अनुदित कृति र अनुवादक यस प्रकार छन्— जुलियस सिजर (मूलः रोमशपियर / अनुः टङ्कनाथ उपाध्याय), युद्ध र शान्ति (मूलः लियो टलस्टाय / अनुः हरिप्रसाद शर्मा खनाल), ऐनफ्रैंकको डायरी (अनुः गीता उपाध्याय), पुष्कनका केही कविता (अनुः टिकाराम उपाध्याय निर्भीक), तीन चक्के गाडी (असमीया कथाहरू; अनुः अग्निबहादुर क्षेत्री), भेनिसको व्यापारी (मूलः रोमशपियर / अनुः टङ्कनाथ उपाध्याय), १९६२ आदि।

□ नोभेम्बर / १९६३

**Quality and Sincerity is the
Foundation
of
Our Business**

Bandana Trade Concern

Remember for Kinds of:
Hospital Supplies
Scientific Equipment
Laboratory Chemicals

Thapathali,
Kathmandu, Nepal.
P. O. Box 1151
Phone : 221384, 527090, 52769

—w—w—
कविता
—w—w—

जीवन: एउटा लाश, एउटा शिशु

— स्व. हरिभक्त कटुवाल

प्रत्येक रात—

म आफ्नै दुःखद निधनको शोक-सभा
मनाइरहेको हुन्छु बारको एक कुनामा
एक्लै मौन बसेर ।

प्रत्येक बिहान

म फेरि जन्मन्छु एउटा तातो सूर्यको स्पर्शले
ममा आफ्नो बीजारोपण गर्दै सूर्य भन्छ—
तँ अन्न मरेको छैनस् !

ए, तँ अझै मर्न सकेको छैनस् !!

तर मलाई लाग्छ -

सधैं सूर्यास्तसँग म मरेको हुन्छु

अनि सूर्योदयसँग जन्मि सक्छु

र यसरी नै जन्मदैं-मर्दै जन्मदैं

प्रत्येक रात म एउटा लास बनेर हिडिरहन्छु
सडिसकेको लाश-बुड बुडती गह्लाउने लाश !

त्यसैले भन्छु—

ए दुर्गन्ध खप्न नसक्नेहरू !

आ-आफ्नो नाक सह्याल ! नाक सह्याल !!

प्रत्येक बिहान म एउटा शिशु बनेर जन्मि सक्छु

जो सूर्य जस्तै बलवान हुन्छ,

त्यसैले, ए धाकका धनीहरू

आ-आफ्नो धाक सह्याल ! धाक सह्याल !!

(स्रोत: यो जिन्दगी खै के जिन्दगी)

सिक्किममा आदिकवि भानुभक्तको अनुसन्धान अध्ययन पुस्तकालय

नेपाली भाषा साहित्यप्रति अगाध माया राख्नु हुने तथा भारतमा नेपाली भाषालाई संवैधानिक मान्यता दिलाउने सङ्घर्षमा समेत हर क्षेत्रबाट प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउँदै आउनु भएका श्री एन. बी. तिवारी सिक्किम राज्यको उच्च ओहदामा कार्यरत एक कुशल एवं बौद्धिक व्यक्तित्वका धनी हुनुहुन्छ । हाल उहाँले निजी स्तरबाट आफ्नै लगानीमा आदिकवि भानुभक्तको बारेमा, अनुसन्धान अध्ययन पुस्तकालयको स्थापना गर्नु भएको छ र तुल्सी घिमिरेको निर्देशन तथा स्वयं निर्माता भई भानुभक्तको जीवनीमा आधारित फिल्म पनि तयार गरी सक्नु भएको छ ।

□

whethar we should have government without newspapers or newspapers without a government I should not hesitate a moment to prefer the latter.

Thomas Jefferson
(Former President of USA)

उपर्युक्त उद्धरणले 'प्रेस' एवं समाचार-पत्र वा पत्रकारिताको महत्त्वलाई स्पष्ट पारी एकातिर सरकार भन्दा प्रेसलाई नै महत्त्व दिएको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ भने स्वतन्त्र भई यसको (प्रेसको) दुरुपयोग हुने खतरालाई पनि स्वीकारेको छ श्री दलित एवं कुनै बाहिरी शक्तिले चलेको 'प्रेस' वा पत्रकारिताको खण्डन गरेको छ । यी कुराहरू ग्राजभन्दा कैयन् दशकअघि बोलिएका वा लेखिएका भए पनि प्रेसको वर्तमान परिप्रेक्ष्य एवं प्रजातान्त्रिक प्रणालीमा ग्रहण महत्त्व बढेर गएको स्पष्ट छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा समाचार-पत्रको प्रादुर्भाव विलियम बोल्डको सम्पादनमा १६०६ ख्रिष्टाब्दतिर नै भए पनि भारतीय पत्रकारिताको इतिहासमा जनवरी १६, १७८० मा मात्र भयो । जेम्स अगस्तस् हिक्कीले 'द बङ्गाल ग्याजेट' अथवा 'द कालकटा जेनेरल एडभर्टाइज' प्रकाशनमा सर्वप्रथम ल्याएका थिए । नेपाली पत्रकारिताको क्षेत्रमा भारतीय स्तरमा स्व० मोतीराम भट्टले बनारस- 'गोर्खा भारत जीवन' प्रकाशन गरेदेखि प्रारम्भ हुन्छ । साहित्यिक पत्रकारितामा नेपाली पत्रकारिता धेरै संख्यामा हुँकिन पाए तापनि समाचार-पत्रका क्षेत्रमा भने केही दशक अघिदेखि मात्र भारतीय इतिहासमा सूत्रपात भएको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा सिक्किम भारतीय स्रोत वा मूल धारामा विलय भएपछि तथा प्रजातान्त्रिक पद्धतिको सरकार गठन भएपछि यहाँबाट धेरै संख्यामा समाचार-पत्रहरूको प्रकाशन शुरू भएको छ । कुनै पनि प्रजातान्त्रिक

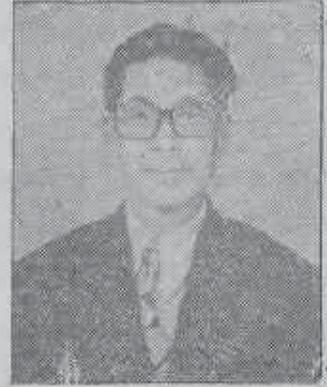
प्रणालीको देश वा राष्ट्रमा स्वतन्त्र पत्रकारिताले जन-विचार धारा (Public opinion) साथै सकारात्मक परिवेशलाई सबैको सामु उदाङ्गी पारेर राख्दछ भने सिक्किमका परिप्रेक्ष्यमा त्यस दिशामा के कति कार्य हुन सकेको छ तथा भविष्यमा त्यस दिशातर्फ कुन प्रयासहरू हुनुपर्दछ भन्ने कुरालाई लिएर यहाँ मूल्याङ्कन गरिनु अति आवश्यक छ ।

सिक्किमेली समाचार-पत्रको अति यस सम्बन्धी पत्रकारिताको इतिहास पल्टाएर हेर्दा सन् १९५७ देखि श्री काशीराज प्रधानद्वारा सम्पादित 'कञ्चनजङ्घा'—ले तत्कालीन सिक्किमको जन-जीवनको चित्रण गर्न एकातिर सक्षम थियो भने पत्रकारिताको इतिहासमा नयाँ माइलखुट्टी गाडेर राखेको भियो ।

प्रथमपल्ट भारतीय सम्विधानको पद्धतिमा बनेको वा सिक्किम भारतीय जन जीवनसँग मिल्सकेर बनेको भू० पू० मुख्यमन्त्री श्री काजी त्हेण्डुप दोर्जी खाडसार्पाको नेतृत्वमा बनेको सरकारको कार्यकालमा सिक्किम एक्सप्रेस, द नेशन, हिमालीबेलो, दैनिक आवाज, झिल्काहरू बाहेक छुट्टै परिपाटी र राजनीतिक उदयको नयाँ शङ्खशोषका रूपमा श्री नरबहादुर भण्डारीको सम्पादनमा प्रकाशित भएको आजको सिक्किमले प्रशासनमाथि निकै हलचल मच्चाएको थियो । पछिबाट गान्तोक, दर्पण, नयाँ परिपाटी, फ्रन्टियर समाचार आदि जन्मे । दैनिक आवाज र हिमाली बेलाले यस कालमा निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेले तापनि पछिबाट दैनिक आवाजले जुन रूपमा प्रसिद्धि प्राप्त गरेर गएको थियो, क्रमशः त्यसको लोकप्रियतामा प्रश्नचिह्न उभ्रिँदै गयो । हिमालीबेलोका पूर्व सम्पादकहरू धेरै परिवर्तन भएपछि हालमा अफसेटमा छपाइएको नियमितरूपले नभए पनि समाचारपत्र पाठक समक्ष परिमार्जित र नयाँ

मेरा अपरिचित साथी

— हरिप्रसाद 'गोर्खा' राई

मलाई यस्तो लाग्दछ, यो बोलिरहने म, म हैन; अर्कै कुनै व्यक्ति हो, जो यस शरीरको माध्यमबाट बोल्दैछ। मेरा एकजना अपरिचित साथी छन् जसलाई मैले कहिल्यै भेट्न पाएको छैन, तैपनि जो सधैं मेरो अति निकटमा छन् र मलाई सधैं ठूला-ठूला विपद्को मुखदेखि बचाइरहन्छन्। यस्ता धेरै धेरै दृष्टान्तहरू छन्। ती जसलाई लिखित रूपमा पेश गर्न थालें भने एउटा आत्म कथाको पुस्तक नै बन्न सक्दछ, जसका पृष्ठभूमिमा लेखिएका कथाहरू बडा रोचक बनेछन्।

द्वितीय महासमर धूमधामसित चल्दै थियो। हामी फरवर्ड एरियामा विइङ्ग कमाण्डर भएवा त्यस समपर्यायका कुनै पदमा थियौं।

त्यसरात हाम्रा जवानहरूले सांस्कृतिक सन्ध्या मनाउँदै थिए। सार्जेंट प्रायोर, लान्स कार्पोरेल शूट र लेफ्टनेण्ट बेहेक्ट बेहाद्व हामी सबै एकै ठाउँमा थियौं। बेहेक्ट बेहाद्वले भन्नुभयो, 'साथी राईजी! हामीलाई फर-सर्ड फ्रन्टमा जाने अर्डर आएको छ। शायद आज राति नै हिंड्नु पर्ला जस्तो छ।' लडाइँको धूमधाम गोली चलिरहेको बेला यी कम्बेन्ट जवानहरू र हामी नन्-

कम्बेन्ट आफिसरहरू बीच घनिष्ठ प्रेम थियो।

त्यसै राति नै फ्रन्टमा जानेहरूले आइमाईहरूलाई कहाँ लिएर जाऊन्, त्यसैले बेहेक्ट बेहाद्वज्यूले उनको रखाँटी स्वास्नी भिस चिन्चिन केथीलाई मेरै क्याम्पमा छाडी जान परेथ्यो। परस्त्री त परै जाओस् कुनै पनि नारीलाई सेक्सको भावनाले छुनसम्म पनि पाप ठान्ने धेरै आफिसरहरूको संयम यी विदेशी सुन्दरीलाई देखेर भङ्ग हुन्थ्यो। भनेजस्तो अवसर पाउनासाथ यी विदेशी सुन्दरी-हरूको संसर्गबाट उनीहरू आफ्नो यौनपिपासा मेट्ने गर्थे।

त्यस रात बिदा भई लेफ्टनेण्ट बेहेक्टहरू परवर्ड फ्रन्टमा गए। उनीहरू फर्किए कि फर्किएनन् आजसम्म पत्तो पाइएन- खूब सम्भव छ उनीहरूले युद्धमा वीर-गति प्राप्त गरे। भोलिपल्ट देखिन् म सेकेण्ड बेहेक्ट हुन पुगेछु। धेरै अश्लील वर्णन के गर्नु।

कर्म जस्तो गर्नु त्यस्तै फल पाइन्छ। मलाई पनि अभीरी (भिरीङ्गी) बिमारले छोप्यो। यस्तो समय बित्न लाग्यो कि यो बिमारको शिकार हुनुभन्दा त मृत्यु नै भइदिए राम्रो हुनेथियो जस्तो मन लाग्यो।

पारि बर्मा देशको 'पी' नामक शहर थियो । त्यो शहरमा एकजना डाक्टर थिए । दिन-रात त्यहाँ कसरी पुग्नु जस्तो लाग्दथ्यो । जे पला, त्यो पहाड चढी त्यस मुन्तिर डाक्टरकहाँ पुग्न पन्थो भन्थाने । गोर्खाली हुँ, हाँस्रो मनको बल अदम्य हुन्छ- जे काम पनि यही मनको बलले गर्न सकछौं भन्ने मनभित्रको अन्तर मनले भन्न थाल्यो ।

एक साँझ फेरि नयाँ पल्टन आएर सांस्कृतिक सन्ध्या मनाउँदै थियो । म मेरो डेरामा चुकुल थुनी बिरामी अवस्थामा थिएँ । उता रोदी-घर(दलेली-घर)-मा जवानहरू र स्थानीय युवतीहरूको नृत्य-कोलाहल चल्दै थियो । मृत्युसित जम्काभेट गर्न जानेहरूलाई यहाँ मन बहलाउनु भनी यस्तो सरकारी बन्दोबस्त थियो । उता गीत चल्दै थियो-

चीन चीन केथी चरीले
आपनो दामन छोडिछे
भुल्यो कि त लाहुरे
घरमा छाडी आएको
अर्की एउटी गोरी छे ..

ढक्-ढक् ढक्-ढक्, दैलोमा कसैले ढक्ढकाएको सुनें र दैलो खोलिदिएँ । कसैले पिठामडु ल्याएर मलाई दियो, 'यो खानु हवस्, हजुरलाई बिसेक हुन्छ ।'

मैले पनि गिलासमा हालें र खाएँ- राम्रै लाग्यो ।

'तिमी को हौ ?' मैले सोधें ।
'तपाईंको साथी !' उत्तर पाएँ ।
'को साथी ?' मैले फेरि सोधें ।

'मेरो नाम गरीब हो । त्यो के बस्तीमा भेट्नु भएथ्यो र रुपियाँ दिएर सहायता गर्नुभएथ्यो । सबैले घिनाए तापनि हजुरले नघिनाई साथी भन्नुभएथ्यो, त्यही

हुँ म । म यस पहाडको पारिपट्टि बस्दछु !'

मैले भनें 'ओहो, तिमिले डाक्टर चिन्दछौ ?'

'चिन्दछु, हिड्नुस् म पुन्याइदिउँला । त्यो उकाली चोर बाटो गए पुगिहाल्नेछौं ।' उसले जवाफ दियो ।

ईश्वरलाई प्रार्थना गरें, 'हे प्रभु ! यो जीवन एक फेर मलाई दिनुहवस्, त्यो जीवन म हजुरलाई दिनेछु ।'

'दुबै हिड्यौं । भोलिपल्ट बिहानै डाक्टरकहाँ पुगें । डाक्टरले इन्जेक्सन दिए, ओखति दिए । मेरो शरीरदेखि विष निकालिदिए । बहुत नामी डाक्टर रहे-छन् 'पोइजन स्पेशलिष्ट' । एक वटुका रगत पर्यांकिदिए उनले । मैले पैसा दिन चाहें, लिएनन् !

मलाई ल्याउने मित्र कता हराएछन् कता ! एक्कासि त्यस शहरमा दुश्मन पसे । शहरमाथि बम, गोला, बन्दुकको गोलीहरू बसिन थाल्यो । मलाई थाहा नै भएन आक्रमणकारीहरू हाँस्रै फौज थिए वा दुश्मन थिए । दिनको उज्यालोमा म दगुदें फर्किएँ । अन्सारले ठिम्याएरै पहाड चढें । अति उकालो चडिसकेपछि ओहोहालो झरेर म समतलमा पुगें । अब यो सानो खोला तरे म हाँस्रो क्याम्प पुग्नेछु छाती भरी सास तानें । आनन्दले मन भरिएको थियो त्यत्तिखेर ।

तर, लौ ! तलतिर हेरेको त कमिलाको ताँती झैं दुश्मनको फौज आउँदै रहेछ म भएतिर । फेरि भागें म । परदेखि गोलीको वर्षा भयो । लुकुँ त लुकुँ कहाँ-खुला मैदान छ । एक ठाउँ लम्पसार परेर सुतेँ । गोली बन्द भयो ।

घुमी-घुमी अन्तराष्ट्रिय सीमा सडकसम्म पुगें । एउटा पानी ट्याङ्की नेर उभिइ बसें । घेरै समस्याहरू थिए आँखा अघि । जेक-पोष्टमा पक्राउ परे मृत्यु अति-वार्य । साथमा खाने पैसा छैन । कपडा पनि छैन । रात कहाँ कटाउने हो ? त्यो बाटो सडक-सडक हिंडे सय

इन्द्र बहादुर राईको संगालो 'पहाड र खोला' माथि नियाल्दा

— गोपीकृष्ण शर्मा

'पहाड र खोला' वरिष्ठ साहित्यकार इन्द्रबहादुर राईका बीस लेख-रचनाहरूको सङ्गालो हो। डिमाइ साइजमा ६-७२ पृष्ठसम्म फैलिएको यस कृतिको प्रकाशन यसै वर्ष ई० १९९३ मा 'दार्जीलिङ ग्रन्थकार सहकारी समिति, दार्जीलिङबाट भएको हो जसको मूल्य भा० रु० २५/- छ।

इन्द्रबहादुर राई भारतीय नेपाली साहित्यका सुविख्यात प्रतिभा हुन्। कवि, कथाकार, उपन्यासकार र समालोचकका रूपमा नेपाली साहित्य जगतमा नै यिनको विशेष नाम छ। गहन अध्ययन, बौद्धिकता र चमत्कारपूर्ण भाषा राईका विशेषता हुन्। अति सामान्य विषयलाई पनि चमत्कारी ढङ्गले प्रस्तुत गर्ने खुबी यिनमा पाइन्छ। पुस्तककै प्रकाशकीयमा प्रकाशन समितिका सचिव राजनारायण प्रधानले भने जस्तै इन्द्रबहादुर राईका हरेक पंक्तिहरू आदरकासाथ पढिन्छन्। दार्जीलिङको आयामेली आन्दोलनका तीन स्तम्भ (इन्द्र राई, ईश्वर बल्लभ र वैरागी काइँला) मध्ये एक मानिने इन्द्रबहादुर राई अहिलेसम्म पनि दार्जीलिङमा रहेर नेपाली साहित्यको उत्थानमा सक्रिय देखिन्छन्।

'पहाड र खोला' संग्रहमा राईले ई० १९७६

देखि १९९३ सम्म रचेका तथा विभिन्न पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित समीक्षा, चिठी र सामयिक लेखका साथै गोष्ठी पत्र र भूमिकाहरू संग्रहित छन्। विषयको विविधताले संग्रह जति आस्वाद्य बनेको छ, प्रस्तुतिगत चमत्कारले त्यति नै आकर्षक पनि देखा परेको छ। विषयको उपस्थापन गर्ने ढङ्ग निकै सहज, सम्प्रेष्य र मितव्ययी हुनाले पनि यो संग्रह नेपाली साहित्यकै नयाँ कृति बन्न पुगेको अनुभव हुन्छ। 'नेपाली उपन्यासका आधारहरू' (ई० १९७४) लेख्ने इन्द्रबहादुर राईको गद्यशैली यहाँ धाएर अझ संयमित, अभिव्यञ्जनापूर्ण र चहकदार बनेको देखिन्छ। ठाउँ-ठाउँमा दार्जीलिङको स्थानीय बोलचालको भाषा र शब्दप्रयोगले कृतिलाई आञ्चलिकताको नजिक पुऱ्याएको प्रतीत हुन्छ। लेखहरू पढ्दै जाँदा कतै समा-लोचनाको, कतै कथाको, कतै शोधखोजको र कतै समाज अध्ययनको झल्लको आउँछ। एउटै कृतिमा कथ्य र प्रस्तुति दुबै कोणबाट यति धेरै प्रभाव दिन सक्ने इन्द्र-बहादुर राई विशिष्ट साहित्यकार हुन्। विषय र भाषाको अपूर्व संयोजन गराउने खुबी यिनमा छ। प्रस्तुत कृतिको मुखपृष्ठमा नै शीर्षकसँगै सामाजिक संलक (संकलन ?) भनिएकाले यसमा समाजसापेक्ष वर्णन बढी मात्रामा

जमरा, अक्षता र हाफ्रो दशैं

— कृष्ण प्रसाद ज्ञवाली

यो दशैं हामी नेपालीहरूको प्रमुख चाड हो । हाफ्रा बारीमा जी गह्रौं लहलह हुन्छ, हाफ्रा निधारमा जमरा सिउरिन्छन् र झण्डै यही महीनामा हाफ्रा खेतमा चामलका दाना लटरम्म भई फलन थाल्छन्, उता हाफ्रा निधारमा अक्षता टाँसिन्छन् । कति सुहाएको ! कतै यसको विपरीत यतिवेला जी पाक्ने र धान टुमाउने भए यसरी स्वभावले छन्द मिल्ने थिएन । हो, सामञ्जस्यमा नै सौन्दर्य फक्छ ।

आकाशको स्वच्छ बान्कीसित दशैं आउँछ । शयपत्रीको फक्ने तर्खर देखेर नै मने दशैं आउन लागेको चाल पाउँछु । बाटाघाटाको शोभाले नै दशैंलाई आह्वान गरेजस्तो लाग्छ । पाक्न आँटेका खेतका धानले नै दशैंको स्वागत गर्न तत्पर भए झैं देखिन्छन् । हाफ्रा छर छिमेकीका भित्ता-भित्ताका रंग रूपले मलाई दशैं आइ-रहेको सूचना दिन्छन् । साँचो हो, यो पुरातन दशैं हामी-हरूका घर-दैलाबाट अझ नवीन बाँदै बर्सोनी सोल्लास भित्रिन्छ ।

हामीले सभ्यताको सूर्योदयमा पाइला टेक्नासाथ 'उद्योति'को साथसाथै जी (यव) को पनि अर्चना गरेका थियौं- प्राणतत्त्वको महत्त्वलाई आत्मसात् गरेर । हो, सामूहिक रूपमा उल्लसित भएका थियौं । त्यो उल्लासले

एउटै रूप पाएको थियो । त्यसमा भौतिक-समृद्धि "स्थिरैः अङ्गै" को कामना सँगसँगै आन्तरिक श्रद्धिको लागि "तन्मे मनः शिव सङ्कल्पमस्तु"- को आह्वान थियो ।

ऋग्वेद जस्तो त्यति प्राचीन र प्रामाणिक ग्रन्थमा "जी" (यव) को उल्लेख मात्र होइन, प्रतिष्ठाको अग्रासन टक्याइदिएको कुरा धेरैलाई थाहै होला । पछि कालान्तरमा बल्ल अरु अन्न वा धान्यहरू प्रचलनमा आएको चाल पाइन्छ । सके 'जी' पछि जग्ती चलन चल्तीमा आएको अन्न 'गोधूम' वा गह्रौं नै होला । तिलको उल्लेख कतै भएको भएपनि त्यसलाई प्रधान अन्नमा नगनेर स्निग्ध पदार्थ (तेल) मा गन्ने गरिएकोले त्यसको यहाँ चर्चा नै गर्दिन । गह्रौंको कुरा, जी-गह्रौंको थर बेग्लै भएपनि जात-गोत्र एउटै जस्तो ठानी आफै चित्त बुझाएको छु । त्यसैले गह्रौंले पाइहालेको प्रतिष्ठाको स्थान वा श्रेय जौतिर गइ-हालेमा त्यति अर्घेलो हुने छैन । के बेर, जीले खाँवो नटरेर हैन बह जीकै भाइ भन्न सुहाउने गह्रौंप्रति हाफ्रा पूर्वाहरू सहजै आकृष्ट भएर पो होला यसलाई पनि झण्डै मायाको न्यानोमा भित्त्याइसकेका होलान् । त्यसैले त गह्रौंले पनि हाफ्रो जीवन यात्रामा प्रशस्त सहयोग गरेको सर्वविदित छ र अझ पनि गर्दैछ । अर्थात् यसले पनि

“भानुभक्तको शालोक तोडिनु, नेपाली भाषा-साहित्यको इतिहासमा लागेको कलङ्क हो”

— डा० लखीदेवी सुन्दास

दार्जीलिङ निवासी डा. लखीदेवी सुन्दास भारतमा मात्र होइन, नेपालमा समेत ख्याति कमाइसक्नु भएको छ। सङ्घर्षशील, चिन्तनशील र दूरदृष्टि राख्न सक्ने लखीदेवी सुन्दास आध्यात्मिकवादमा पनि विश्वास राख्नुहुन्छ। २७ मार्च १९३४ मा कलकत्तामा जन्मनु भएकी सुन्दास स्व. पदम बहादुर सेवाकी सुपुत्री हुनुहुन्छ। उहाँले एम. ए. दर्शन शास्त्र, एम. ए. नेपाली, एल. एन. वी., पी. एच. डी. र साहित्य रत्न (हिन्दी) सम्म शिक्षा हासिल गर्नु भएको छ। भारतमा भारतीय नेपालीहरूलाई नेपाली भाषाको संबैधानिक मान्यता दिलाउने सङ्घर्षमा विगत तीन दशकदेखि नै विभिन्न कार्यक्रम, सभा सम्मेलन तथा भाषा आन्दोलनको प्रचार प्रसारमा सक्रियतापूर्वक भाग लिई आउनु भएको हो।

उहाँ नेपाली साहित्य सम्मेलन (दार्जीलिङ) का सह-मन्त्री, कोषाध्यक्ष र १९९१ देखि अध्यक्ष, भारत सोभियत सांस्कृतिक समिति (दार्जीलिङ) की मन्त्री, सल्लाहकार र अध्यक्ष, साहित्य एकादमी दार्जीलिङको नेपाली परामर्श समितिकी सदस्य (१९७९-८६ सम्म) उत्तर बङ्गाल विश्व विद्यालयमा नेपाली पाठ्यक्रम तयार गर्ने समितिमा दार्जीलिङ लरेटो कलेजबाट प्रतिनिधि

सदस्य, बोर्ड अफ-हायर सेक्रेटरी काउन्सिलको नेपाली परामर्श समितिमा संयोजक मन्त्री, प. बङ्गाल सरकारको प्राथमिक माध्यमिक उच्चमाध्यमिक पाठ्य-पुस्तक समितिकी सदस्य तथा संयोजक र विभिन्न सङ्घ-संस्था नेपाली भाषा शिक्षा र नेपाली भाषा प्रकाशनका पत्र-पत्रिकाहरूको निर्देशक तथा दार्जीलिङबाट प्रकाशित हुने दयालो पत्रिकाको सम्पादन कार्य गर्नु भएको छ। भारतको सम्बिधानको आठौं अनुसूचीमा नेपाली भाषालाई मान्यता दिलाउने पक्षमा उहाँको योगदान अविस्मरणीय रहेको छ।

यसर्थ: प्रवासी नेपाली भाषा-साहित्य प्रेमीहरूको लागि लखीदेवी सुन्दासलाई अग्रणी पथ प्रदर्शकको उपमा मात्र नदिएर भारतीय नेपाली महिला जगतकै एउटी विराङ्गनाको उपाधी दिएमा अत्युक्ति नहोला।

भाषा मान्यता दिलाउन क्रियाशील रहेको नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जीलिङ एक प्रमुख संस्था हो। उक्त संस्थामा वर्तमान पदाधिकारीहरू भाषा मान्यता दिलाउने प्रयासमा घनघनत लागि परेका थिए। त्यसैले नेपाली भाषा र साहित्यको श्रीवृद्धि सम्बर्धन र स्थायित्वको कदर गरेर नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जीलिङलाई नेपालको

मदन पुरस्कार गुठीले २०४९ सालको जगदम्बा श्री पुरस्कार हालसालै प्रदान गरेको छ । त्यही पुरस्कार ग्रहण गर्न सम्मेलनको तर्फबाट भाषा साहित्य साधक विदूषी डा. लख्खीदेवी सुन्दास (नेपाली साहित्य सम्मेलन दार्जीलिङका अध्यक्ष) र मून सचिव प्रेम प्रधान काठमाण्डौ आउनु भएको थियो । त्यही अवसर पारेर लिइएको अन्तर्वातिको संक्षिप्त रिपोर्ट यहाँ प्रस्तुत छ-

प्रसंग नेपाली भाषालाई भारतीय सन्विधानले दिएको मान्यताको भन्दा पनि ने. सा. स. ले जगदम्बा श्री २०४९ पाएको खुशियालीको थियो । त्यसैले साहित्य सम्मेलनको तर्फबाट अध्यक्ष डा. सुन्दास खुशी व्यक्त गर्दै हुनुहुन्थ्यो-

“मदन पुरस्कार गुठी नेपाली भाषा-वाङ्मयको एउटा आफ्नै इतिहास हो । भारतमा त के नेपालमै पनि नेपाली भाषाको उत्थान र विकास गर्न मदन पुरस्कार गुठीले धेरैलाई उत्प्रेरणा र हौसला दिएको छ । यस्तो छविको गुठीले प्रवासमा रहेर नेपाली भाषा-साहित्यको विकास गर्न तल्लीन रहेको हाम्रो संस्थालाई जगदम्बा श्री पुरस्कारले सम्मानित गरेकोमा हामीलाई हाम्रो कार्य प्रति पुनः गर्व गर्ने अवसर मिलेको छ । त्यसैले म अर्थात् हाम्रो साहित्य सम्मेलन निकै आभारी छौं ।”

डा. सुन्दास विगत ५ दशक भन्दा अघिदेखि नेपाली भाषा र साहित्यको सेवा गर्दै आउनु भएको एक विदुषी हुनुहुन्छ । त्यतिमात्र होइन, दुई दशकको कठिन प्रयासबाट ‘नेपाली कवितामा दार्जीलिङको योगदान’ शीर्षक अनुसन्धानमूलक कार्यमा त्रि.वि. बाट विद्यावारिधिको उपाधि पनि पाइसक्नु भएको छ । विद्यावारिधिको प्रसङ्गमा डा. सुन्दास, भन्नुहुन्छ-

“एउटा बडो जटिल काम सिध्याएको जस्तो लाग्छ, कठिन हुन्छ नै । मैले त फेरि दार्जीलिङ काठ-

माडौं-काठमाडौं दार्जीलिङ गर्दैमा पनि प्रशस्त दुःख पाएकी हुँ । नेपाली साहित्य, भाषालाई निःसन्देह नै दार्जीलिङका प्रवासी नेपालीहरूले प्रशस्त योगदान दिएका थिए । त्यही कार्यलाई प्रमाणगत र क्रमागत तरिकाले मैले आफ्नो अनुसन्धानमा प्रस्तुत गरे । जसबाट दार्जीलिङ अर्थात् प्रवासका नेपालीको योगदानको प्रामाणिक मान्यता हुन पुग्यो । यस कार्यमा त्रि. वि. ले पनि विद्यावारिधि दिएर मलाई सम्मान गर्‍यो, जसबाट मैले आफ्नो प्रयास सार्थक भएको ठानेकी छु ।”

कुराकानीकै प्रसङ्गमा डा. लख्खीदेवी सुन्दासले नेपाली महिलाहरूको वाङ्मय प्रतिको कमी वा उत्कर्ष लाई आफ्नो प्रारणामा प्रष्ट पार्दै अगाडि भन्नु भयो-

“अहिले त नेपाली महिलाहरू पनि नेपाली वाङ्मयमा प्रतिस्पर्धात्मक रूपले अगाडि आइरहेका छन् । यो समयको भाग पनि हो । तैपनि पुरुषहरूका तुलनामा कम छन् । नेपालकै पनि मैले थाहा पाएका धेरै महिलाहरू नेपाली वाङ्मयमा पूज्य भइसकेका छन् । तैपनि स्थान र संचारको अभावको कारण यकीन थाहा छैन । जति थाहा पाएकी छु ती आशाप्रद नै छन् । तर जहाँका जो भए पनि श्रीमान पिता आदिको नाउँ-पद आदिलाई माध्यम बनाएर रचना प्रकाशन गर्न चाहिँ हुँदैन । यसो गर्दा उनीहरूको आफ्नै मर्यादा ह्रास हुन पुग्छ । किनभने साहित्य संस्कृति आदि भनेको त प्रतिभालाई चिनाउन खुबी हो ।”

यसरी समालोचक, कथाकार र कवयित्री डा. सुन्दास महिला हुनुको गौरव र त्यसको साथमा एकल रूपले आफूद्वारा सिद्ध गर्न सकिएका सफलतालाई स्पर्श गर्दै बोल्दै हुनुहुन्थ्यो । तैपनि दार्जीलिङ उहाँको कर्म थलो, विगतमा त्यही दार्जीलिङबाट नेपाली भाषा साहित्यले दीर्घ स्थायित्वको आधार समाप्त्यो र फेरि

बारो दाइ र रूपाली दिदी

- खडकराज गिरी

अक्कास छाँटिदैछ काला बादलले, मयूर नाच्दै छन्
पाखा-पखेरातिर, अनि मयूरपङ्खी मन ? ...
रूपाली दिदी र रबीन बारो दाइको जस्तो भइरहेछ,
एउटा नयाँ सृष्टिको मोजाइकी फर्श कुँदैछन्- आ-आपना
घरका मजेरीमा ।

रूपाली दिदी- त्यो संसार कस्तो होला ?

बारो दाइ- छोहो, क्या उडेको यो मन कथा.....

परिकथा ... दन्त्यकथा.....

दुवैका हातमा आ-आपनो एकार्कासँगको बिहाको निम्तो
हुन्छ ।

उनी पहिरहेका हुन्छन् ।

- रबीन बारो !

- रूपाली !!

सागरको भयानक भुमरी परेर उलिनन्छन् र ठोक्किनन्छन्
छालहरू । मन, भित्र कतै कहीं 'हिप्नोटिज्म' मा
पर्छ ।

बाहिर पुषको चिसो सिरेटो चलिरहेछ- भित्र भने चैते
हुरी ।

बारो दाइले झ्याल उघाउँछन् ।

रूपाली दिदीले आँगनको मलिलो माटोमा थुँगे फूलको
बिऊ छरिरहेकी हुन्छिन् ।

दुबै कुनै सिर्जनाको गीत गाइरहेका हुन्छन् ।

पारी एकजोर मयूर कतैबाट आई अदृश्य / छैलिनन्छन् ।

सृष्टिमा कुनै विघटन हुन्छ ।

- असम

✪ कविता ✪

केही तीन हरफे कविताहरू

- उपमान बस्नेत

प. सिक्किम

१. मन्त्र

बाँच्न छ मान्छे भई भने मान्छेले

कि मातिनुपर्छ-कि पातिनुपर्छ

अर्कालाई चुसेर रातिनुपर्छ, पोलेर तातिनुपर्छ ।

२. एक पोल्टो जिन्दगी

डेरा, रासन-पसल र कार्यालय बिन्दुहरूमा त्रिभुज

अभावका निस्ता, अलिना समस्याहरूसंग पोठेजोरी

उकुसमुकुसले पुटुस्त एक पोल्टो यो जिन्दगी ।

३. सलाम

सलाम यी हल्लाका डल्लाहरूलाई-

कानूनका माऊ र अष्टाचारका चल्लाहरूलाई

भोटमा उभने च्याउ, विकासमा लाग्ने माऊ

र झ्याउहरूलाई !

४. आवागमन

अस्पष्ट, छट्पटो र फिट्फिटिबाट उन्मुक्ति

गर्भावस्थाबाट-संसारमा आगमन

कुव्यवस्थादेखि-संसारबाट परलोक गमन ।

५. संघर्ष

हिज हिमाल जिन्दगीको खुल्ला ढोकाबाट छिरेर

अड्डा जमाएछ न्यूनताहरूसंग सीतलाई ठिही जमाएर

आज ब्यूँताउने प्रयासमा छु घामको न्यानो दलेर ।

